

de Rechtspraak

Raad voor de
rechtspraak

Research Memoranda

Nummer 1 / 2011

Jaargang 7

De goede procesorde in beeld

De goede procesorde in beeld

M. Barendrecht, S. van Gulijk,
M. Gramatikov en P. Sluijter

Research Memoranda 2011 - nr 1

ISBN 978-90-12-38663-0

9 789012 386630

Sdu UITGEVERS

Colofon

Raad voor de rechtspraak
Postbus 90613
2509 LP Den Haag

Deze publicatie verschijnt in het kader van het wetenschappelijk onderzoeksprogramma van de Raad voor de rechtspraak. Uitgave daarvan betekent niet dat de inhoud het standpunt van de Raad voor de rechtspraak weergeeft.

Begeleidingscommissie

prof. J.D.A. (Hans) den Tonkelaar
Bijz. Hoogleraar rechtspleging
Rechtbank Arnhem

Dr. R.J.J. (Roland) Eshuis
Onderzoeker
WODC

Mr. J. (Julia) Mendlik
Rechter
Rechtbank Den Haag

Dr. B. (Bart) van der Wiel
Advocaat
Houthoff Buruma

Mr. M. (Machteld) Pel
Mediator, consultant, trainer, coach, intervisor,
arbiter en raadsheer-plaatsvervanger

dr. A. (Albert) Klijn
Adviseur wetenschappelijk onderzoek
Raad voor de rechtspraak

Voor leden van de rechterlijke organisatie zijn gratis exemplaren beschikbaar.
Deze kunnen worden besteld bij:
Raad voor de rechtspraak
Secretariaat Directie Strategie & Ontwikkeling
Postbus 90613
2509 LP Den Haag
Tel. (070) 361 97 05
E-mail: researchmemoranda@rechtspraak.nl

De integrale tekst van dit rapport is gratis te downloaden van:
www.rechtspraak.nl/Organisatie/Raad-Voor-De-Rechtspraak
Rubriek: wetenschappelijk onderzoek

Uitgever

Sdu Uitgevers BV, Den Haag

Vormgeving

Corps, Den Haag

Opmaak binnenwerk

Studio Typeface, Lelystad

Oplage
325 stuks

Juni 2011

© Staat der Nederlanden (Raad voor de rechtspraak)
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, in een voor anderen toegankelijk gegevensbestand worden opgeslagen of worden openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Raad voor de rechtspraak. De toestemming wordt hierbij verleend voor het verveelvoudigen, in een gegevensbestand toegankelijk maken of openbaar maken waarvoor geen geldelijke of andere tegenprestatie wordt gevraagd en waarbij deze uitgave als bron wordt vermeld.

Maurits Barendrecht, Stéphanie van Gulijk, Martin Gramatkov en Paul Sluiter

De goede procesorde in beeld

Over gedrag van procespartijen en de regiefunctie van de rechter

Voorwoord

Aan dit onderzoeksrapport hebben veel mensen een bijdrage geleverd. Hen willen wij hier bedanken voor hun inzet. Dat is in de eerste plaats de Raad voor de Rechtspraak voor de geboden mogelijkheid om dit onderzoek uit te voeren en de begeleidingscommissie voor hun nuttige opmerkingen en suggesties. We bedanken Machteld Pel bovendien voor haar instructies aan de student-observanten en Albert Klijn voor zijn als altijd scherpe redactionele en inhoudelijke opmerkingen bij de eindversie van het rapport.

Voorts zijn wij de rechtbank Breda en de rechtbank Den Bosch erkentelijk omdat zij het mogelijk maakten in totaal 98 comparitiezittingen en kort gedingen te observeren. In het bijzonder bedanken wij de betrokken rechters, advocaten en partijen voor hun medewerking aan dit onderzoek.

De zittingen werden geobserveerd door student-observatoren: Marieke van Aart, Jolanda van Eekelen, Kim Hanssen, Shabnam Nadari, Linda Smits, Phylcia de Spirt en Lonneke Zandberg. Zij hebben ook de zittingsverslagen gemaakt. Felicitas Stern en Tim Voskuil hebben de data ingevoerd en Noud Broeren bedanken we voor zijn inhoudelijke bijdrage aan hoofdstuk 2.

Bij het opstellen van de lijsten met procesversturende en procesbevorderende gedragingen van advocaten en partijen en instrumenten van rechters, raadpleegden wij een groep professionals 'uit het veld' die ons van nuttig commentaar hebben voorzien: R. Boonekamp, Jeanne Engels, Brigitte Chin-A-Fat, Hub Dohmen, Ivo Giesen, Marilet Hollants, Norbert Huygen, Iet Kata-Soeterbeek, Peter Klaassen, Noortje Kneepkens, Noortje Lavrijssen, Janneke van der Linden, Yvonne Paulussen, Hans Steenberghe, Christel Ruyters, Eric Tjong Tjin Tai, Jos Tromp, Reinout Wibier, Petra Wolf en Corry van Zeeland.

Inhoudsopgave

	Voorwoord	3
	Essay	7
1	Inleiding	12
1.1	Relevantie van dit onderzoek	12
1.2	Achtergrond	12
1.3	Onderzoeksvragen	15
1.4	Opzet van dit rapport	17
2	Begripsomschrijvingen en operationalisering	18
2.1	Procesverstorend gedrag	18
2.1.1	Procesnormen voor verstorend gedrag	19
2.1.2	Procesverstorend gedrag in de schriftelijke fase van de procedure	22
2.1.3	Procesverstorend zittingsgedrag	24
2.1.4	Comparities en kort gedingen	25
2.2	Procesbevorderend gedrag	26
2.3	Instrumenten van rechters	28
2.3.1	Rechtsgronden voor instrumenten	28
2.3.2	Instrumenten in de schriftelijke fase ten aanzien van verstorend gedrag	33
2.3.3	Instrumenten ter zitting ten aanzien van procesverstorend gedrag	34
2.3.4	Instrumenten ten aanzien van procesbevorderend gedrag	36
3	Opzet dataverzameling	38
3.1	Lijsten van gedragingen en instrumenten	38
3.2	Observaties	38
3.3	Vragenlijsten	41
3.4	Beschrijving van de respons	42
4	Tien zittingen in beeld	45
5	Verstorend en bevorderend gedrag	59
5.1	Het gedrag waargenomen door observanten	59
5.1.1	Procesverstorend gedrag	59
5.1.2	Procesbevorderend gedrag	66

5.1.3	Samenhang gedrag en duur van de zitting	68
5.2	Het gedrag waargenomen door partijen en advocaten	71
5.2.1	Het beeld bij partijen	71
5.2.2	Het beeld bij advocaten	75
5.3	Gedrag waargenomen door rechters	77
5.4	Samenvatting	84
6	Hoe reageerden rechters?	87
6.1	Reacties zoals waargenomen door de observanten	87
6.1.1	Reacties op procesversturend gedrag	87
6.1.2	Reacties op procesbevorderend gedrag	92
6.2	Het beeld bij partijen	93
6.3	Het beeld bij advocaten	94
6.4	Het beeld bij rechters	96
6.4.1	Reacties op procesversturend gedrag	96
6.4.2	Reacties op procesbevorderend gedrag	100
6.4.3	Behoeftte aan aanvulling van instrumenten	101
6.5	Samenvatting	101
7	Samenvattende conclusies	103
7.1	Beantwoording van de onderzoeksvragen	103
7.2	Beperkingen van de onderzoeksopzet en mogelijkheden voor verder onderzoek	108
7.3	Implicaties	110
	Literatuur	114
	Jurisprudentie	118
	Bijlagen	119
I	Vragenlijst voor partijen	119
II	Vragenlijst voor advocaten	123
III	Vragenlijst voor rechters	127
IV	Tabellen	132
	Over de auteurs	172

Waarneming van zittingsgedrag is complex

Rick Verschoof

Wat gebeurt er toch veel op zittingen in rechtszaken. Of laat ik bij mijn leest blijven: wat gebeurt er toch veel op zittingen in civiele zaken. Daar zijn die zittingen ook voor, hoor ik de lezer denken. Het gaat er toch om de zaak te verduidelijken om tot een vonnis of een schikking te kunnen komen, of ten minste tot een goede instructie van de zaak.

En dan heb ik het niet over de inhoud van de zaak. Ik bedoelde gedrag en interactie.

De comparitie na antwoord in civiele procedures heeft de belangstelling van onderzoekers. En dat is geen wonder. Juist deze zitting is de laatste 7 tot 10 jaar in de civiele sectoren – waar van oudsher het privaatrecht met uitzondering van familiezaken en kantonzaken aan de orde is – van de rechtbanken steeds meer benut. Ook in kanton wordt de comparitie intussen veel regelmatig benut, wat overigens bevorderd wordt door de voortschrijdende integratie van de kantonsector met de civiele sector. Ook hoven zetten het middel van de comparitie in een vroeg stadium in, nog lang niet in een meerderheid van zaken, maar het experimentele stadium is toch wel voorbij. Maar de civiele sectoren van de rechtbanken lopen voorop in gebruiksduur, ik schreef het al, maar ook in frequentie. Veel van die sectoren selecteren inmiddels alle of nagenoeg alle dagvaardingszaken op tegenspraak voor deze zitting. De digitale handleiding 'regie na de conclusie van antwoord' (te raadplegen op rechtspraak.nl) wordt bij de tijd gehouden, maar stamt uit 2006. Zij geeft nog aandacht aan de criteria die (kunnen) worden gehanteerd om procedures wel of juist niet te selecteren voor zitting. Die paragraaf is ingehaald door de praktijk in een handvol jaren.

De waarnemingen waren soms meteen herkenbaar voor iemand uit de praktijk: snuiven, keelschrapen, blazen, tongklakken en wat dies meer zij.

Zo'n betrekkelijk jong procesfenomeen verdient aandacht en krijgt die, ook uit wetenschappelijke hoek. Soms vanuit de praktijk beschreven, soms in (breder) theoretisch perspectief geplaatst. U hoeft er de literatuurlijst aan het eind van dit rapport maar op na te slaan. Nog veel is te onderzoeken. Dat gold ook voor het onderwerp van dit rapport, want een praktijkonderzoek als het onderhavige was nog niet eerder in Nederland verricht.

De centrale vraag in dit onderzoek is: *“Welke instrumenten past de rechter toe om binnen het kader van het civiele geding procesverstoring gedrag te voorkomen dan wel te ontmoedigen en partijen tot procesbevorderend gedrag te stimuleren?”*

Deze vraag ziet op meer dan alleen zittingsgedrag. In het onderzoek is ook de schriftelijke fase van de procedure betrokken. De vraag ziet ook op meer dan de comparitie naar antwoord. Het onderzoek ging (met als doel: vergelijking) ook over het gedrag op de kortgedingzitting.

De onderzoekers liepen meteen aan tegen een existentiële vraag: is het gedrag wel te categoriseren en vertellen we ons aan het waarnemen en categoriseren van niet alleen gedrag, maar ook van de interactie? U begrijpt dat het probleem vooral bij het gedrag ter zitting ligt, door de snelheid van de interactie, door de nuances in menselijk gedrag, door de veelzijdigheid van de uitingen (verbaal en non-verbaal). Het onderzoek is daarom opgezet als een verkennende studie. De verkenning betrof eigenlijk vooral de trefzekerheid van de onderzoeksmethoden. Ik deel de eindconclusie van de onderzoekers in de allerlaatste alinea van de hoofdtekst dat het mogelijk is gebleken algemene begrippen als een goede procesorde, procesverstoring gedrag en procesbevorderend gedrag handen en voeten te geven in empirisch onderzoek.

Voor iemand uit de praktijk zijn de honderden waarnemingen en opmerkingen van geïnterviewden (zie de tabellen die als bijlagen bij het rapport zijn gevoegd) doorgaans meteen herkenbaar. Ik som ter illustratie wat op: verschijnen met iemand die van de feiten te weinig weet; de taal niet beheersen en geen vertaler bij zich hebben; onprofessionele identificatie door de advocaat met de cliënt (zich bijvoorbeeld uitend in consequent verongelijkte toonzetting); frequente interrupties van de wederpartij; non-verbale maar hoorbare reacties als snuiven, keelschrapen, blazen, tongklakken en wat dies meer zij; inadequate reacties op vragen; herhaling op herhaling van een standpunt; claimgedrag van een advocaat ('meneer de rechter, u zult het met me eens zijn dat ...'); vele feitelijkheden naar voren brengen die in de stukken totaal niet belicht waren; ter zitting met stukken komen die al lang in het bezit van die partij waren, enz. enz. Soms ook las ik er eentje die ik niet nog niet heb opgemerkt, zoals flirten met de rechter. Maar dat zal aan mij liggen. Waargenomen procesbevorderend gedrag is evenzeer herkenbaar, zij het dat ik mezelf bij het lezen diverse keren betrapte op de reactie dat ik dit gedrag vanzelfsprekend vond. Ik noem: overzichtelijk en toegespitste presentatie ter zitting en in de conclusies, inclusief producties; positieve grondhouding ter zitting; goed luisteren en adequaat reageren; meedenken om het proces verder te helpen of de oplossing dichterbij te brengen; sfeerbevorderend gedrag (een grapje of een andere opmerking 'die lucht geeft'), enz.

Het onderzoek heeft al deze gedragingen in kaart proberen te brengen, maar het beeld is nog niet compleet, want 19% van de gedragingen is in de categorie 'anders' genoteerd. Ik denk echter dat de vijf categorieën – ingangsvoorwaarden, waarheidsvinding, structurering van de inhoud, ordelijk zittingsverloop en interpersoonlijke communicatie en attitude – waarin de gedragingen zijn ingedeeld dekkend zijn.

De centrale onderzoeksvraag ziet op de instrumenten die de rechter inzet in reactie op deze gedragingen. Het gaat dus om de uitoefening door de rechter van diens regiefunctie. Niet

verrassend want ook al blijkend uit eerder vrij recent onderzoek, maar wel belangrijk, is de uitkomst dat partijen en advocaten regie van de rechter verwachten. De tijd dat de lijdelijke rechter – de sfinx – als rolmodel gold, ligt achter ons. In het onderzoek is onder meer met interviews gewerkt, waarbij stevast waardering was voor activiteit en kritiek op inactiviteit en gebrek aan regie.

Niets doen staat bovenaan het lijstje van instrumenten van de rechter: een goede scheidsrechter valt niet op tijdens de wedstrijd.

Rechters vullen de regiefunctie, in reactie op procesverstoring of procesbevorderende gedragingen, in met verschillende ‘instrumenten’. De waarnemingen geven een heel herkenbaar totaalbeeld. Bovenaan de lijst staat als instrument ‘niets doen’, dat in een kwart van de gevallen is genoteerd. Het verbaast me niet. Het niets doen heeft drie oorzaken, die los van elkaar staan. Ik noem en illustreer deze. Ten eerste merkt de rechter niet alle gedragingen op, omdat hij niet alles tegelijk kan zien. Schrijf je iets op of zoek je in het dossier, dan mis je op dat moment elke non-verbale communicatie van de andere aanwezigen. De rechter vindt ten tweede lang niet alle gedragingen verstoring, omdat ze bij een zittingsinteractie horen, maar ook omdat rechters getrainde luisteraars zijn, inclusief de daarbij horende concentratie. Die zittingsinteractie is van invloed, wat blijkt uit de verschillen die in het onderzoek naar voren kwamen tussen de comparitie en de kortgedingzitting. En over die concentratie: daaruit word je niet per se gehaald, als je luistert naar de ene partij, terwijl de ander fluisterend wat woorden wisselt met zijn advocaat. De rechter kiest er, ten derde, regelmatig voor niet meteen in te grijpen bij een verstoring, omdat hij wel begrip heeft voor het gedrag en/of ingrijpen zelf verstoring werkt. Schamper ‘nou, nou’ roepen in reactie op een stelling van de andere partij kan heel begrijpelijk zijn, als die stelling bijvoorbeeld de integriteit van de schamperaar raakte. Ingrijpen kost tijd, terwijl ingrijpen ook de toon zet en de sfeer bepaalt. Als ik een vergelijking mag maken met het sportveld: de beste scheidsrechters vallen niet op, terwijl de scheidsrechters met een off-day drukken vaak erg hun stempel op een wedstrijd door veel te veel kaarten uit te delen en te strak te fluiten.

Verder is een interessante en helaas herkenbare constatering van de onderzoekers dat bij rechters de reacties die te duiden zijn als corrigerend veel meer voorkomen dan reacties die subtieler sturen. Denk dus aan reacties als het verbaal of non-verbaal uiten van ongenoegen, of het zich nadrukkelijker op de inhoud concentreren. Mijn ervaring is, ook als opleider, dat het repertoire in de hoek van het onderzoeken van de redenen van het vertoonde gedrag (‘ik zie dat u geëmotioneerd raakt’ of ‘dit is belangrijk voor u, merk ik’) onvoldoende wordt ingezet. Ik ben langzamer-

hand tot de overtuiging gekomen dat de reden daarvoor is dat dit soort reacties verder afliggen van wat rechters zien als de essentie van hun werk: tot de feitelijke kern komen en inhoudelijke beoordeling. In haar beperktheid is die visie onjuist of in ieder geval sluit zij niet meer aan bij wat partijen van een rechter verlangen. Ook uit de opmerkingen van partijen in de tabellen bij dit rapport blijkt weer, dat het hen gaat om gehoord worden, om regie bij het bereiken van een oplossing en om het komen tot de kern. En alle drie wensen liggen zeker niet per se alleen op het vlak van de juridisch relevante feiten, laat staan van de juridische argumenten.

Inhoudelijke beoordeling en tot de feitelijke kern komen, sluiten door hun beperktheid niet steeds volledig aan bij wat partijen van een rechter verlangen.

In de praktijk van alledag is ook aan de orde dat expliciete reacties van rechters op procesbevorderend gedrag van partijen of advocaten weinig voorkomen, zoals ook de onderzoekers waarnamen. Rechters reageren meestal door intensiever te luisteren, in wezen procesbevorderend gedrag van hún zijde. Ik denk dat van de verklaringen die de onderzoekers daarvoor geven, het meest plausibel is dat procesbevorderend gedrag als normaal wordt beschouwd. Goed is gewoon, slecht moet aan de orde komen. Het past misschien bij onze volksaard: 'de Nederlander' is rond-uit onwennig en onbeholpen bij het ontvangen van een compliment, waarschijnlijk omdat hij deze weinig krijgt.

Een conclusie van de onderzoekers die ik te kort door de bocht vind, is dat een procesversturende gedraging 12 minuten extra zittingstijd kost. Per zitting vindt er gemiddeld een 3,5 keer zo'n gedraging plaats, wat de gemiddelde zitting met 42 minuten zou verlengen. Hier wordt me wat te eenvoudig gerekend. Wat zeker klopt, is dat zittingen waarin sprake is van een negatieve grondhouding bij partijen en/of advocaten, langer duren. Dat moet dan niet zozeer aan het aantal genoteerde afzonderlijke procesversturende handelingen worden toegeschreven, zoals verzoekers lijken te doen, maar aan het algeheel stroever verlopen van de interactie.

Wat hebben we aan dit verkennende onderzoek? Ten eerste het inzicht dat het kan worden onderzocht. Ten tweede dat in eerder onderzoek getrokken conclusies over het verlangen bij partijen dat rechters regie voeren, worden bevestigd. Ten derde dat de rechters hun repertoire niet ten volle benutten. Terzijde zij opgemerkt dat de rechters desgevraagd nauwelijks nog wensen hadden tot uitbreiding van de hun ter beschikking staande instrumenten zelf (zie tabel 61, waarin ik alleen het instrument 'toestaan van rechtsweigeren' als 'nog niet beschikbaar' wil

bestempelen). Ten vierde dat het soort zitting invloed heeft. Ten vijfde dat er nog heel wat te onderzoeken valt.

Afsluitend mijn verlanglijstje. Onderzoek naar interactie. In deze verkenning werden gedragingen en de reactie daarop van de rechter als geïsoleerde paren waargenomen. Onderzoek naar verschillen in perceptie op zaaksniveau tussen de verschillende actoren. In deze verkenning werd vooral op een hoger aggregatieniveau vergeleken. Onderzoek dat is toegespitst op het schikkingsdeel van de zitting. Want wat mij betreft staat de conclusie van Van der Linden op p. 44 van haar rapport 'Zitten, luisteren en schikken' (2008) nog steeds: 'Het is erg moeilijk, zo niet onmogelijk, om dat proces precies te doorgronden'.

Inleiding

1.1 Relevantie van dit onderzoek

Om de civiele rechtspraak voortvarender en efficiënter te maken, zijn in de laatste jaren aanzienlijke veranderingen doorgevoerd. Met strakkere termijnbewaking volgens een Landelijk rolreglement, meer verplichtingen voor partijen om sneller en naar waarheid de kaarten open te leggen, een centrale positie van de zitting en een rechter met een grotere regiefunctie heeft men het procesrecht willen stroomlijnen. Dit gebeurde tegen de achtergrond van een veranderende visie op het doel van het proces en de rollen van procesdeelnemers. De oplossing van het achterliggende probleem kwam meer op de voorgrond te staan. Lijdelijkheid van de rechter werd minder wenselijk geacht. Van partijen wordt meer samenwerking verwacht om de procedure in goede banen te leiden.

Door deze veranderingen heeft de rechter meer instrumenten gekregen om gedragingen die het proces vertragen of hinderen tegen te gaan. Dat geldt voor de rolrechter, die met betrekking tot uitstelverzoeken en termijnoverschrijdingen beslist. Maar vooral de zaaksrechter is meer op de voorgrond getreden en kreeg de beschikking over formele en informele instrumenten. Die kunnen variëren van het vermanend toespreken van een partij of het weigeren van een stuk ter zitting tot sancties in het vonnis in de sfeer van de kostenveroordeling.

In dit onderzoek bekijken we hoe deze nieuwe procesordening gestalte krijgt. We doen dat door de lens van procesverstoringe en -bevorderende gedragingen en de wijze waarop de rechter daarop tijdens de zitting reageert. Wat beschouwen procesdeelnemers als verstoringen en positief gewaardeerde gedragingen? In welke mate komen die voor? Hoe vullen zittingsrechters hun regiefunctie in door daarop te reageren en met welke instrumenten? En hoe worden die reacties weer beoordeeld door procespartijen?

1.2 Achtergrond

Lange doorlooptijden en hoge kosten in het civiele proces kunnen verschillende oorzaken hebben.¹ Zo kan de rechterlijke organisatie inefficiënt werken of onderbezet zijn of kunnen onnodige formalistische regels contraproductief uitpakken. Een andere belangrijke factor is het gedrag van partijen zelf. Partijen en/of hun procesvertegenwoordigers hebben er soms belang bij dat een vonnis wordt vertraagd of dat de wederpartij het verweer, vanwege de kosten die daarmee gemoeid zijn, zal opgeven of de zaak wil schikken. Ook kunnen partijen soms andere strategische doelen nastreven in het proces dan beslechting van een geschil, zoals het verkrijgen van bedrijfsinformatie van een concurrent of het tergen van een ex-partner met steeds nieuwe alimentatieprocedures. Eigen belangen van advocaten bij meer (of juist minder) procesverrichtingen kunnen ook een rol spelen.

1 Eshuis 1998.

Naast opzet kunnen ook slordigheid in de processtukken en gebrekkige communicatie tussen cliënt en advocaat tot vertraging en hogere kosten leiden. Kortom, partijen of hun advocaten gedragen zich soms zo dat het de voortvarendheid en kostenefficiëntie van de procedure niet ten goede komt en het evenmin bijdraagt aan de kwaliteit van de uitkomst van de procedure. Het proces is voortvarend wanneer de doorlooptijd (de verstreken tijd tussen de datum waarop de eerste rolzitting plaatsvindt tot en met de datum van afdoening van de zaak)² niet langer is dan nodig, gezien de aard en de inzet van het geschil. Het proces is kostenefficiënt, wanneer het proces alle actoren (waaronder ook de belastingbetaler) niet meer kost dan nodig, gezien de aard en de inzet van het geschil. Uiteraard zit er een marge in het woord 'nodig', dat deze criteria deels een subjectief karakter geeft. Maar ze geven voldoende richting op hoofdlijnen: als zaken weken of maanden stilliggen, een periode waarin niemand eraan werkt, is het proces nog niet voortvarend. Kosten die gemaakt worden voor uitvoerige processtukken die weinig of niets nieuws toevoegen, betekenen dat een proces nog niet voldoende kostenefficiënt is.

Mede vanwege deze problemen, die wereldwijd aan procederen bij de civiele rechter verbonden zijn,³ is de visie van de samenleving op een goed verlopende civiele procedure

geleidelijk veranderd. Vanouds lag de regie van het civiele proces bij de procespartijen zelf en had de rechter een lijdelijke rol. Deze hoge mate van partijautonomie bood partijen echter veel kansen om bewust of onbewust verstorend procesgedrag te vertonen. De daarmee gepaard gaande hoge kosten en lange doorlooptijden zijn voor de meeste Europese landen aanleiding geweest voor hervormingen, met minder partijautonomie en een actievare rechter die de voortgang van de procedure bewaakt. Duitsland en Oostenrijk gingen hier rond 1900 al ver in, Nederland was daarin meer terughoudend.⁴ In Nederland hebben de discussies en ontwikkelingen vooral eind jaren 1990 en begin deze eeuw plaatsgevonden.⁵ Deze zijn deels geïnspireerd door de grote hervormingen die in die jaren in Engeland en Wales plaatsvonden naar aanleiding van het rapport van Lord Woolf.⁶ Voor een ander deel houden deze verband met de nieuwe mogelijkheden van ADR en in het bijzonder mediation, met een scala van communicatietechnieken om een geschil in goede banen te leiden. Daarnaast ontstond er een sterke stroming binnen de rechterlijke macht die een goede schikking tussen partijen even hoog ging waarderen als geschilbeslechting via een rechterlijke uitspraak.

In 2002 is in Nederland het procesrecht drastisch vernieuwd, waarbij de comparitie na antwoord een centrale plaats kreeg: een

2 De vertraging door te laat vonnis wijzen kan als procesverstorend worden gezien, maar hebben wij hier niet verder onderzocht. Bij het begrip procesverstoring zijn de gedragingen van partijen en advocaten het uitgangspunt. Zie daarover hoofdstuk 2.

3 Zuckermann 1999.

4 Van Rhee 2000, p. 331-346. Over de Europese context: Van Rhee (red.) 2008.

5 Zie o.a. Asser & Vranken 1999; Eshuis 1998.

6 Woolf 1996.

zitting die de rechter veel mogelijkheden voor casemanagement geeft. Bovendien werden nieuwe verplichtingen voor partijen en nieuwe regietaken voor de rechter ingevoerd. De rechter moet waken tegen vertraging, partijen mogen niet onredelijk vertragen en partijen hebben een volledigheds-, waarheids- en substantiëringsplicht.⁷ Verder is een Landelijk rolreglement met een strakkere termijnbewaking ingevoerd. Een aantal jaren daarna is binnen de rechterlijke macht de 'Handleiding Regie vanaf de conclusie van antwoord' ontwikkeld, als hulp voor rechters bij het toepassen van het rolreglement en van de regiebevoegdheden tijdens de comparitie.⁸

Hoewel de stelling van de fundamentele herbezimmers dat rechters en partijen een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben voor de voortvarendheid en efficiëntie van het proces niet door iedereen beaamd wordt, staat vast dat de partijautonomie kleiner is

geworden en de rechterlijke regiefunctie groter.⁹ De rechter heeft in het kader van de regiefunctie meer formele instrumenten voor casemanagement gekregen, maar het is de vraag in hoeverre rechters die ook daadwerkelijk gebruiken. Volgens de beperkte literatuur over dit onderwerp wenden rechters wereldwijd hun sanctieapparaat zuinig aan. Deze klacht komt in Engeland naar voren tijdens de huidige *Civil Litigation Costs Review*.¹⁰ Ook in een rechtsvergelijkend onderzoek naar misbruik van procesrecht wordt dit geconcludeerd.¹¹ Specifiek wat betreft de kostenveroordeling heeft de Hoge Raad in een advies in 2004 erkend dat de rechter 'niet of nauwelijks' gebruik daarvan maakt als sanctie om partijen te houden aan hun verantwoordelijkheden.¹² Ten slotte komen Langer & Doherty na een onderzoek bij het Joegoslavië-tribunaal tot de conclusie dat de rechters bij dat tribunaal de door henzelf ingestelde casemanagement-bevoegdheden nauwelijks gebruiken.¹³

7 Respectievelijk artt. 20, 21 en 111 lid 3 Rv. Zie ook Asser, Groen & Vranken m.m.v. Tzankova 2006.

8 De handleiding is te vinden op <http://www.rechtspraak.nl>, onder 'landelijke regelingen' (laatst geraadpleegd 1 september 2009). Zowel het landelijk rolreglement als de handleiding hebben geen wettelijke basis, maar zijn van groot belang voor de praktische uitvoering van de taken van rechters.

9 Asser, Groen & Vranken m.m.v. Tzankova 2006, p. 48-49. Zie ook de reactie van de minister van Justitie, *Visie op het civiele proces: reactie fundamentele herbezinning burgerlijk procesrecht*, ministerie van Justitie 2007, punt 26, p. 13 (Kamerstukken II 2006-2007, 30 951, nr. 1). De minister gaf de voorkeur aan het begrip 'eigen verantwoordelijkheid' boven 'gezamenlijke verantwoordelijkheid', om niet de indruk te wekken dat partijen daadwerkelijk samen moeten werken.

10 Zuckerman 2009 (laatst geraadpleegd op 18 augustus 2009 via http://www.judiciary.gov.uk/about_judiciary/cost-review/manchester.htm). Zie ook Jackson 2009, p. 395, 417, 421, 431.

11 Normand 1999, p. 245-248. Zie in diezelfde bundel ook het landenrapport van Taelman (België en Nederland, p. 145-147).

12 Advies van de president van en de procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden over het interim-rapport Fundamentele Herbezinning Nederlands Burgerlijk Procesrecht van Asser, Groen & Vranken, m.m.v. Tzankova, 27 februari 2004, p. 5. De kostenveroordeling als processturend instrument wordt momenteel door Sluiter onderzocht in zijn dissertatieonderzoek.

13 Langer & Doherty 2011.

Het is de vraag of dit algemene beeld ook voor de Nederlandse civiele rechtspraak klopt en of dit ook voor alle instrumenten geldt. Daarvoor zijn eerst data nodig over de frequentie van het huidige gebruik van de instrumenten. Die data zijn er momenteel niet.¹⁴ Een onderzoek daarnaar kan daarom de kaart van sociaal-wetenschappelijke kennis over het procesrecht aanvullen.¹⁵ Bovendien is de vraag of de rechter mogelijk andere dan formele instrumenten aanwendt om het proces in goede banen te leiden. Vooral de gespreksituatie tijdens de zitting geeft immers allerlei informele mogelijkheden om partijgedrag te begrenzen, te corrigeren of te bevorderen. Het kan goed zijn dat de rechter zijn regiefunctie vooral langs die weg waar maakt.

1.3 Onderzoeksvragen

Tegen deze achtergrond is de centrale vraag van dit onderzoek:

'Welke instrumenten past de rechter toe om binnen het kader van het civiele geding procesverstoring gedrag te voorkomen dan wel te ontmoedigen en partijen tot procesbevorderend gedrag te stimuleren?'

Deze onderzoeksvraag valt uiteen in 5 deelvragen:

1. Wat verstaan rechters, advocaten en partijen onder gedragingen die de procesgang verstoren dan wel bevorderen?
2. Welke procesverstoringende en procesbevorderende gedragingen aan de zijde van

partijen en advocaten komen in welke frequentie voor?

3. Welke instrumenten hebben rechters thans (formeel dan wel feitelijk) tot hun beschikking om corrigerend dan wel stimulerend op te treden als reactie op het gedrag van de partijen/advocaten?
4. Welke instrumenten hanteren rechters tijdens de zitting en in welke frequentie?
5. Welke (soort) instrumenten zouden rechters (nog) tot hun beschikking willen hebben ter bevordering van coöperatief en/of ter correctie van verstoring gedrag van procespartijen?

Voor het beantwoorden van deze vijf deelvragen zijn hoofdzakelijk twee verschillende onderzoeksmethoden gehanteerd, te weten literatuuronderzoek en empirisch onderzoek. Het empirisch onderzoek bestaat uit het observeren van zittingen en het interviewen van procesdeelnemers via vragenlijsten die werden verspreid onder rechters, advocaten en partijen. Hierna zullen kort de verschillende meetinstrumenten per deelvraag worden besproken. In hoofdstuk 3 zal uitvoerig worden stilgestaan bij de methoden van onderzoek die zijn gebruikt.

Voor het beantwoorden van deelvraag 1, *'Wat verstaan rechters, advocaten en partijen onder gedragingen die de procesgang verstoren dan wel bevorderen?'*, is een groep professionals (bestaande uit leden van de begeleidingscommissie en rechters en advocaten met veel

¹⁴ Zie De Mot & De Geest 2004, p. 91.

¹⁵ Zie over de noodzaak van het verkrijgen van meer empirische data Asser, Groen & Vranken m.m.v. Tzankova 2003 en de reactie daarop in Barendrecht & Klijn (red.) 2004, p. 6-7.

zittingservaring) geraadpleegd en zijn vragenlijsten opgesteld om informatie van partijen, advocaten en rechters te krijgen over belemmerende en bevorderende processuele gedragingen. Hierbij is hoofdzakelijk gevraagd naar procesverstoringe en -bevorderende gedragingen tijdens de zitting en in de schriftelijke fase van de procedure.

Deelvraag 2, *'Welke procesverstoringe en procesbevorderende gedragingen aan de zijde van partijen en advocaten komen in welke frequentie voor?',* is beantwoord door het observeren van zittingen in dagvaardingszaken, te weten kort gedingen en comparities, door daarvoor getrainde observanten. Er is voor gekozen zowel comparities in handelszaken als kort gedingen te observeren. De verwachting bestond dat zich in kort gedingprocedures meer procesverstoringe gedragingen voordoen dan in comparities. In dit onderzoek zijn geen zittingen bij de sector kanton geobserveerd. Bij de kantonrechter wordt veelal zonder procesvertegenwoordiger en over zittingen met een wat kleiner zaaksbelang geprocedeerd en de kantonrechter staat daardoor anders in het proces dan de rechter in de civiele sector.

Deelvraag 3, *'Welke instrumenten hebben rechters thans (formeel dan wel feitelijk) tot hun beschikking om corrigerend dan wel stimulerend op te treden als reactie op het gedrag van de partijen/advocaten?',* is voorname-lijk door middel van literatuuronderzoek

beantwoord (in hoofdstuk 2). Instrumenten in wet- en regelgeving die rechters kunnen toepassen om goed procesgedrag te bevorderen zijn geïnventariseerd. Daarbij is gebruikgemaakt van onder meer het Wetboek van Rechtsvordering en de rolreglementen, maar ook bijvoorbeeld van de Handleiding Regie vanaf de conclusie van antwoord. Deze informatie is aangevuld door raadpleging van de groep professionals en via de antwoorden op open vragen in de vragenlijsten. Instrumenten die rechters voorhanden hebben zijn bijvoorbeeld financiële instrumenten (gerechtelijke en buitengerechtelijke kosten, wettelijke rente), het weigeren van stukken, een klacht indienen bij de deken over een advocaat, het proces expliciet neerzetten als coöperatief, op de zitting ongenoegen laten blijken en expliciteren wat de verwachtingen van partijen zijn.

Deelvraag 4 luidt: *'Welke instrumenten hanteren rechters tijdens de zittingen in welke frequentie?'*. Ook deze deelvraag is beantwoord door het observeren van comparities en kort gedingen. Bovendien zijn ook de vragenlijsten die door rechters zijn ingevuld gebruikt voor het beantwoorden van deze vraag. De data naar aanleiding van de observaties en deze vragenlijsten zijn weergegeven in hoofdstuk 6.

Deelvraag 5 ten slotte luidt: *'Welke (soort) instrumenten zouden rechters (nog) tot hun beschikking willen hebben ter bevordering van coöperatief en/of ter correctie van*

verstorend gedrag van procespartijen?. Deze vraag is door middel van het verspreiden van een vragenlijst onder rechters beantwoord. In hoofdstuk 3 wordt dit meetinstrument nader besproken.

1.4 Opzet van dit rapport

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de begripsmatige afbakening van procesversturend en procesbevorderend gedrag van partijen en advocaten en de wijze waarop empirische invulling aan deze termen wordt gegeven. Ook de instrumenten die rechters (kunnen) hanteren om te reageren op deze gedragingen worden daar behandeld. De verschillende in dit onderzoek gebruikte begrippen zijn bovendien in hoofdstuk 2 gekoppeld aan bestaande wet- en regelgeving en literatuur. Hoofdstuk 3 ziet op de opzet van het onderzoek en de methoden van dataverzameling. In hoofdstuk 4 wordt het verloop van 10 zittingen geschetst aan de hand van de observaties en de antwoorden op de vragenlijsten van procesdeelnemers, wat een beeld geeft van de dynamiek op de zitting rond procesverstoringen en procesbevorderend gedrag. Hoofdstuk 5 bevat de analyse van de data die over dit gedrag zijn verzameld en hoofdstuk 6 richt zich op de gegevens over de reactie van de rechter daarop. Hoofdstuk 7 bevat de samenvattende conclusies en mogelijke implicaties van dit onderzoek.

Begripsomschrijvingen en operationalisering

In dit hoofdstuk beschrijven we wat we verstaan onder *procesverstorend* en *procesbevorderend* gedrag (respectievelijk paragraaf 2.1 en 2.2). Dit gedrag is moeilijk objectief waarneembaar. Immers, procederen is strategisch gedrag met vaak tegengestelde doelen. In de literatuur hebben we gezocht naar perspectieven om de procesversturende en procesbevorderende gedragingen van partijen in te kaderen. Ditzelfde doen we om het begrip *instrument* te omschrijven (paragraaf 2.3). Dit literatuuroverzicht geeft een voorlopig antwoord op de vraag welke gedragingen verstorend of bevorderend zijn en welke instrumenten de rechter hanteert om daarop regie te voeren. In hoofdstuk 3 beschrijven we hoe we dit beeld hebben aangevuld met opvattingen van een groep professionals om tot een lijst te komen van te observeren gedragingen en een lijst van instrumenten van rechters als reactie op die gedragingen. We onderscheiden in dit onderzoek steeds zittingsgedrag van gedrag in de schriftelijke fase (hierna ook kortweg: dossiergedrag),¹⁶ niet alleen vanwege de aard, maar vooral omdat beide vormen in het empirische deel van dit onderzoek op een andere manier worden gemeten (zie hoofdstuk 3).

2.1 Procesverstorend gedrag

De term 'procesverstorend gedrag' is geen wettelijke term. Het is een paraplubegrip waaronder verschillende gedragingen kunnen worden gebracht die in wet en rechtspraak bijvoorbeeld worden aangeduid als 'in strijd met de goede procesorde',¹⁷ 'misbruik van (proces)recht'¹⁸ of 'nodeloos aangewende of veroorzaakte kosten' (art. 237 lid 1 Rv). Ook andere schendingen van procesplichten en -lasten die het proces nodeloos vertragen of de ander op kosten jagen, kunnen hier worden ondergebracht.¹⁹ Ten slotte kunnen partijen tijdens de zitting gedragingen vertonen die de doelen van de zitting frustreren.²⁰ Per gedraging hoeven die niet altijd veel directe overlast in de zin van extra tijd en kosten op te leveren, maar (al dan niet verbale) negatieve uitingen en het elkaar steeds in de rede vallen kunnen bijvoorbeeld de onderhandelingsfeer en informatievergaring frustreren, waardoor een schikking minder snel tot stand komt en de rechter ook minder informatie heeft op basis waarvan vonnis kan worden gewezen. Dat kost tijd en geld, zonder dat het iets positiefs oplevert. In dit onderzoeksrapport worden met het begrip procesverstorend gedrag processuele gedragingen bedoeld *die de voortvarendheid en kostenefficiëntie van de procedure niet ten goede komen en die evenmin bijdragen aan de kwaliteit van de uitkomst*.

16 Dossiergedrag is op afstand en loopt veelal via de rolrechter, terwijl zittingsgedrag bij de zaaksrechter in aanwezigheid van alle (tenzij iemand niet verschijnt) betrokkenen plaatsvindt. Op de zitting speelt het interpersoonlijke aspect daarom een grotere rol.

17 Ook wel: behoorlijke rechtspleging. Zie voor de plaats van dit begrip in wet en jurisprudentie Lindijer 2006.

18 Artikel 3:13 BW. Zie ook Schrage 2007 en Taelman 1999, p. 125-150.

19 Zie over plichten en lasten in het proces: Van der Wiel 2004.

20 Het beproeven van een schikking (art. 87 Rv), het verkrijgen van inlichtingen (art. 88 Rv) en/of het maken procedureafspraken. Zie Van der Linden 2010, p. 77-78.

van de procedure. Een processuele gedraging kan formeel zijn, zoals het indienen van een processtuk of het doen van een (uitstel)verzoek, maar ook feitelijk, zoals hinderlijke gedragingen tijdens een zitting. Wat betreft de kosten-inefficiëntie wordt bedoeld op onnodige kosten die bij de wederpartij en/of de rechtbank (lees: de belastingbetaler) worden veroorzaakt.²¹

Deze begripsomschrijving ziet slechts op de gedragingen van partijen en advocaten, dus niet op de gedragingen van rechters. Natuurlijk kunnen rechters zelf ook procesverstorende gedragingen vertonen, zoals te laat komen en te laat vonnis wijzen, onvoldoende dossierkennis hebben, de mondelinge behandeling onvoldoende sturen of onnodig dominant en/of autoritair optreden. Het uitgangspunt van dit onderzoek is te kijken naar het optreden van de rechter als regievoerder ten aanzien van de verschillende objectief waarneembare gedragingen van de procespartijen. De studie blijft dus beperkt tot partijgedragingen en de rechterlijke instrumenten die daarop gericht zijn. Hierna gaan we meer in detail in op de categorisering van procesverstorende gedragingen van partijen en advocaten in de schriftelijke fase (paragraaf 2.1.2) en tijdens de zitting (paragraaf 2.1.3). Eerst zal in paragraaf 2.1.1 een overzicht worden gegeven van de normen voor procesverstorend gedrag die binnen het proces gelden en waarvan een

overtreding kan worden aangemerkt als 'verstorend'.

2.1.1 Procesnormen voor verstorend gedrag

Over de inhoud van het begrip partijautonomie en de beperkingen daarvan is veel geschreven en gediscussieerd. De Commissie Fundamentele Herbezinning meent dat de gezamenlijke verantwoordelijkheid van rechter en partijen voor een voortvarend, efficiënt en effectief verloop van het proces een inperking vormt van de partijautonomie.²² Anderen stellen dat het aannemen van een dergelijke gezamenlijke verantwoordelijkheid veronderstelt dat procesdeelnemers een keuze voor samenwerking kunnen maken.²³ Voor dit onderzoek is vooral van belang dat er brede consensus is over zekere plichten om met elkaars belangen rekening te houden en de rechtspleging niet te veel te belasten, maar ook over de vrijheid van partijen om hun geschil in de door hun gekozen omvang en met de door hun gekozen feitelijke grondslag aan de rechter voor te leggen. Eenmaal procesdeelnemers hebben zij bepaalde plichten en lasten die voortvloeien uit verschillende (on)geschreven regels. Het partijgedrag in de procedure is daardoor sterk genormeerd, zeker sinds de procesregie in 2002 nog meer van partijen naar de rechter is verschoven.²⁴

21 Een kostenverhogende gedraging die slechts de betreffende partij zelf treft is niet relevant voor dit onderzoek. Bijvoorbeeld per abuis een dag vóór de zitting verschijnen bij de rechtbank.

22 Asser, Groen & Vranken 2003 bespreken in § 6.2 de teloorgang van de partijautonomie als richtinggevend beginsel en in § 6.3 stellen zij de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor als vervangende visie.

23 Snijders, Klaasen & Meijer 2007, p. 47.

24 Asser, Groen & Vranken 2003, p. 74.

Sommige processuele normen zijn strikt en duidelijk in de wet opgenomen, zoals artikel 128 lid 3 Rv (alle exceptieve verweren moeten tegelijk naar voren worden gebracht op straffe van verval van het recht om niet aangevoerde excepties later alsnog in te brengen). Andere normen zijn vager, bijvoorbeeld wanneer de rechter ter comparitzitting een vraag stelt aan de partij zelf, maar de advocaat in diens plaats antwoordt. Is in dat geval een norm geschonden? Prevaleert de wil van de 'regisseur' van de zitting, de rechter of die van de partij die zijn advocaat namens hem wil laten spreken?²⁵

Van der Wiel maakt bij de rechtsverhouding tussen procespartijen onderscheid tussen rechtsplichten en lasten. Rechtsplichten zijn volgens hem de waarheidsplicht, bepaalde verplichtingen om gegevens in te brengen en de plicht tot het voorkomen van vertraging.²⁶ Deze plichten zijn rechtens afdwingbaar en het is in beginsel onrechtmatig om een dergelijke plicht niet na te komen. Bij lasten ligt dit anders, zij zijn niet rechtens afdwingbaar maar het handelen in strijd met een last kan wel nadelige rechtsgevolgen hebben. Het te laat inbrengen van een stuk waarop de inbrengende partij een beroep wil doen is bijvoorbeeld niet onrechtmatig, maar het kan wel tot

gevolg hebben dat de rechter het stuk uitsluit en de betreffende partij daardoor de zaak verliest.²⁷

Rechtsplichten en lasten vloeien voort uit algemene beginselen en leerstukken, maar ook uit meer concrete regels. Algemene leerstukken die de autonomie van partijen beperken zijn het verbod op misbruik van procesrecht (of processuele bevoegdheden)²⁸ en de goede procesorde. Van misbruik van processuele bevoegdheden is bijvoorbeeld sprake bij het opwerpen van excepties en incidenten die kansloos zijn of een laakbare bijbedoeling hebben en die het proces vertragen zonder dat het iets oplevert.²⁹ De goede procesorde (ook wel: eisen van behoorlijke procesvoering) is de procesrechtelijke variant van de redelijkheid en billijkheid.³⁰ Het is een open norm die de rechter kan inzetten om achterliggende beginselen tot uiting te brengen in een concreet geval. De rechter gebiedt of verbiedt dan bepaalde processuele handelingen met verwijzing naar de goede procesorde.³¹ Lindijer identificeert verscheidene achterliggende beginselen; relevant in dit kader zijn: het belang van een doelmatige en voortvarende rechtspleging en het belang van een praktische rechtspleging zonderodeloze complicaties.³² Bij de toepassing van deze

25 Artikel 88 lid 1 Rv geeft de rechter de bevoegdheid om een partij te bevelen om in persoon te verschijnen en conform lid 4 mag de rechter uit een weigering om te antwoorden de gevolgen trekken die hij geraden acht. Daaruit zou de norm kunnen worden afgeleid dat de partij in persoon dient te antwoorden.

26 Van der Wiel 2004, hoofdstuk 2.

27 Van der Wiel 2004, p. 169 en p. 253 e.v.

28 Uit dat leerstuk kunnen volgens zowel lasten als rechtsplichten volgen, zie Van der Wiel 2004, p. 167.

29 Van der Wiel 2004, p. 152-161.

30 Snijders, Klaassen & Meijer 2007, p. 60.

31 Lindijer 2006, p. 431.

32 Lindijer 2006, p. 474-479.

beginselen in concrete gevallen kan de rechter ook de verwijtbaarheid van onredelijk procesgedrag in ogenschouw nemen.³³

Volgens de Commissie Fundamentele Herbezinning is het tijd voor een nieuwe visie op het procesrecht, die uitgaat van een gezamenlijke verantwoordelijkheid van rechter en partijen voor een voortvarend, efficiënt en effectief verloop van het proces.³⁴ Hierop is vanuit verschillende hoeken kritiek geuit³⁵ en de minister van Justitie geeft de voorkeur aan het begrip 'eigen verantwoordelijkheid' boven 'gezamenlijke verantwoordelijkheid' om niet de indruk te wekken dat partijen daadwerkelijk samen moeten werken.³⁶ Los van deze kwestie wijst de Commissie terecht op verschillende bestaande wettelijke aanknopingspunten die bij een dergelijke visie passen. Ze noemen de waarheidsplicht en de volledigheidsplicht (art. 21 Rv), de plicht voor alle betrokkenen om te waken tegen onredelijke vertraging (art. 20 Rv), de substantiëringsplicht (art. 111 lid 3 en art. 128 lid 5 Rv), het strakke regime van de rolreglementen en de plichten over en weer tijdens de comparitiezitting.³⁷

Voorts is er de algemene wettelijke bepaling die inhoudt dat de rechter kan bepalen dat

nodeloos gemaakte kosten voor rekening blijven van de veroorzaker (art. 237 lid 1 Rv). Het gaat hier niet per se om onrechtmatig gedrag of misbruik, maar ook om lichtere varianten van nodeloze gedragingen.³⁸ Al in 1945 heeft Haardt uit de jurisprudentie verschillende rubrieken van nodeloze kosten opgemaakt:³⁹ onnodigheid van het gehele proces, waaronder ook de voortijdige en bovenmatige vorderingen, nodeloze voortzetting van een proces, processuele fouten met extra kosten als gevolg, het onnodig ingewikkeld maken van het proces en de onwaarachtige partijhouding. Deze categorieën zijn feitelijk lichte vormen van processuele lasten; ze zijn niet rechtens verboden maar hebben wel negatieve rechtsgevolgen in de kostensfeer. Deze gedragsvormen vallen over het algemeen onder de eerdergenoemde definitie van procesverstoring gedrag.

Er zijn vorderingen die dusdanig kansloos of zonder belang zijn dat het instellen ervan als misbruik van procesrecht kan worden aangemerkt.⁴⁰ In dat geval is het dagvaarden verspilling van tijd en kosten en zou het onder de definitie van procesverstoring gedrag kunnen vallen. In dit onderzoek wordt niet ingegaan op de materiële inhoud en de slagingskans

33 Lindijer 2006, p. 503-506.

34 Asser, Groen & Vranken 2003, p. 78 e.v.

35 Door de Commissie zelf samengevat in haar eindrapport, Asser, Groen & Vranken 2006, p. 48 e.v.

36 Zie reactie minister van Justitie, *Visie op het civiele proces: reactie fundamentele herbezinning burgerlijk procesrecht*, ministerie van Justitie 2007, punt 26, p. 13. (zie ook noot 9).

37 Asser, Groen & Vranken 2006, p. 52-53.

38 Van der Wiel 2004, p. 330.

39 Zie Haardt 1945, p. 30-33; A-G Wesseling-van-Gent bij HR 5 oktober 2001, NJ 2001, 651 en Zon 2008, p. 43-51. Naar deze categorie-indeling wordt nu in de literatuur nog steeds verwezen.

40 Op grond van art. 3:13 BW en eventueel art. 6:162 BW. Zie voor de maatstaf HR 29 juni 2007, NJ 2007, 353. Zie verder Van der Wiel 2004, p. 133-151.

van de vorderingen. Bovendien richt dit onderzoek zich meer op het verloop van eenmaal aangevangen procedures dan op de ingangsvereisten voor de procedure.

2.1.2 Procesverstorend gedrag in de schriftelijke fase van de procedure

In de minst gecompliceerde vorm van de dagvaardingsprocedure brengt de eisende partij een dagvaarding met relevante producties uit die aan alle eisen van artikel 111 e.v. Rv voldoet en dient hij deze tijdig bij de juiste griffie in. De gedaagde neemt daarna binnen de gestelde termijn een conclusie van antwoord inclusief producties (conform de eisen van art. 128 Rv). De rechter wijst vervolgens een comparatievonnis en beveelt partijen om op de na te verschijnen. Er zijn echter talloze complicaties mogelijk in de vorm van onder meer verstek/verzet, reconventionele vorderingen, veranderingen/vermeerderingen van eis, incidentele vorderingen, uitselverzoeken, extra conclusie- en aktewisselingen, gebreken in dagvaarding of conclusies, problemen rond procesvertegenwoordiging en het later indienen van producties. Deze complicaties zijn vaak onvermijdelijk gezien de aard en de loop van het geschil en dienen veelal de kwaliteit van het proces en de uitkomst. Van procesverstorend gedrag is dan geen sprake. Dit is anders wanneer een complicatie wel tijd en geld kost, maar aan de kwaliteit van de uitkomst van het proces niets bijdraagt.

Uit deze opsommingen wordt al snel duidelijk dat er een groot aantal gedragingen is die een goede procesorde kunnen verstoren. De door ons geraadpleegde professionals noemden ook nog aanvullende voorbeelden. We hebben al deze voorbeelden verwerkt in observatieprotocollen en vragenlijsten. Tijdens de observaties en in de antwoorden op de vragenlijsten kwamen er nog een aantal voorbeelden naar boven die regelmatig terugkerden en die zijn toegevoegd aan de lijst van procesverstorende en procesbevorderende gedragingen die in tabel 1 is opgenomen.

Ter wille van de overzichtelijkheid en met het oog op nadere analyse hebben we in de loop van het onderzoek en aan de hand van de verzamelde data ook gezocht naar een verdere categorisering. Bij die categorisering hebben we beoogd een zinnige onderscheiding van soorten gedragingen te maken, in verband met het soort effect op de procesorde en met de frequentie waarmee zulk gedrag voorkomt. Op die basis onderscheiden we hierna gedragingen in relatie tot: (1) de ingangsvoorwaarden voor een goed verlopende behandeling (aanwezigheid, condities om behandeling te kunnen starten, tijdige aanlevering stukken), (2) waarheidsvinding (stelplicht, bewijslast, feitenonderzoek), (3) structurering van de inhoud (mate van ordening in stukken, met producties, in de behandeling), (4) ordelijk verloop van zitting en verdere interactie en (5) interpersoonlijke communicatie en attitude.

verstorende dan wel bevorderende gedragingen zijn in die categorieën ingedeeld.

Wat zijn de te onderscheiden verstorende gedragingen tijdens de *schriftelijke* fase van de procedure? In de eerste categorie (gedragingen in relatie tot de ingangsvoorwaarden) gaat het dan vooral om gedrag dat de wederpartij en/of de rechter nodeloos op kosten jaagt of nodeloos extra tijd kost, bijvoorbeeld doordat feiten en stukken te laat worden aangeleverd⁴¹ of onnodig uitstel⁴² van behandeling van de zaak wordt gevraagd. Volgens artikel 111 lid 3 Rv hoort de eiser de verweren van de gedaagde en de eigen bewijsmiddelen waarover hij kan beschikken in de dagvaarding te vermelden. Ook de gedaagde moet in zijn conclusie van antwoord zijn bewijsmiddelen vermelden (art. 128 lid 5 Rv). Wanneer dit niet gebeurt en er later zonder goede reden allereerste nieuwe feiten, verweren, bewijsmiddelen en producties worden ingediend, dan is dit procesverstorend gedrag.

In de categorie waarheidsvinding is het bijvoorbeeld mogelijk dat bewust of onbewust onjuiste feiten en standpunten worden vermeld, terwijl dit later tijdens de zitting anders

blijkt te zijn. Dan is mogelijk in strijd met de volledigheidsplicht maar ook met de waarheidsplicht gehandeld (art. 21 Rv).

De derde categorie ziet op gedragingen die de structurering van de inhoud raken. Stukken kunnen slecht gestructureerd zijn met een onduidelijk petitem, pagina's lange voorgeschiedenissen die juridisch niet altijd relevant zijn en waarvan ook niet duidelijk is of er pijnpunten of belangen in zitten die relevant zijn voor het vinden van een oplossing en evident kansloze verweren. Ook het aanleveren van incomplete of irrelevante stukken⁴³ kan erg verstorend werken. Een dergelijke wijze van ondoorzichtig procederen kost de wederpartij en de rechter veel tijd. Bij het kort geding zijn er iets minder mogelijkheden om vooraf verstorend dossiergedrag te vertonen, omdat dan een conceptdagvaarding volstaat en de gedaagde niet schriftelijk hoeft te antwoorden.⁴⁴ Anderzijds is te verwachten dat soms juist door de tijdsdruk voorafgaand aan de zitting een en ander mis kan gaan in de communicatie en in de ordening van de stukken en producties.

41 Een partij die een termijn overschrijdt benadeelt daarmee in de eerste plaats zichzelf, omdat daarna het recht vervalt om de conclusie of akte alsnog te nemen. Zie art. 1.7 Landelijk procesreglement voor civiele dagvaardingszittingen bij de rechtbanken (LRr) en art. 113 lid 4 Rv.

42 Al dan niet met instemming van de advocaat van de wederpartij (wat weer al dan niet met instemming of medeweten van de cliënt gebeurt). Eshuis stelt dat er een 'aardigheidscultuur' bestaat onder advocaten rond het steunen van elkaars uitstelverzoeken, zie Eshuis 2007, p. 181 en p. 200.

43 Procesdossiers zijn soms onleesbaar gekopieerd, ze bevatten verkeerde verwijzingen en producties zijn verkeerd genummerd of ontbreken. Ook rond het uitbrengen van het inleidende processtuk en bij de communicatie met de griffie kan het een en ander misgaan, zoals brieven die wel bij de rechtbank maar niet bij de wederpartij terechtkomen en andersom.

44 Zie procesreglement kort gedingen rechtbanken sector civiel/familie.

De vierde categorie gedragingen ziet vooral op de gedragingen die zich voordoen tijdens de mondelinge behandeling van de zaak. Wel kan ook in de stukken al spelen dat partijen zich nodeloos respectloos of polariserend over elkaar uitlaten, wat de goede procesorde kan beïnvloeden (interpersoonlijke communicatie en attitude). Dat is de vijfde categorie.

2.1.3 Procesverstorend zittingsgedrag

Ook *tijdens de zitting* kunnen zich procesverstorende gedragingen voordoen. Bij de beschrijving daarvan wordt hier als rode draad de comparitiezitting aangehouden, waarna nog kort wordt ingegaan op specifieke aspecten van de kort gedingzitting.

In het merendeel van de dagvaardingszittingen bij de rechtbank wordt na een eerste conclusiewisseling een cna gelast om inlichtingen te verkrijgen (art. 88 Rv) en/of een schikking te beproeven (art. 87 Rv).⁴⁵ Een derde doel, dat niet in de wet wordt genoemd maar wel breed is geaccepteerd in de literatuur, is het maken van procedureafspraken voor het vervolg.⁴⁶ De partijen kunnen door de rechter worden bevoelen om in persoon te verschijnen (art. 87 lid 2 en art. 88 lid 1) en een dergelijk bevel staat ook in het standaardmodel van het comparitievonniss.⁴⁷ Uit de artikelen 87 en 88 Rv blijkt enigszins de regiefunctie van de rechter, omdat bijvoorbeeld is geregeld dat de rechter

de partijen ondervraagt en tevens bepaalt op welke vragen van de wederpartij een partij wel of niet hoeft te antwoorden. In de wet lijkt de cna een 'black box', maar de rechterlijke Handleiding Regie vanaf de conclusie van antwoord⁴⁸ geeft wat meer duidelijkheid over de regienormen die rechters hanteren en Van der Linden heeft in haar dissertatieonderzoek een gedetailleerd beeld van de praktijk en de verwachtingen over en weer blootgelegd.⁴⁹

Welke gedragingen zijn nu te onderscheiden die de *zitting* verstoren? De categorie-indeling die is gebruikt bij het inkaderen van procesverstorend dossiergedrag is ook hier nuttig. In de eerste plaats zijn er weer verstorende gedragingen die de ingangsvoorwaarden van een goed verlopende behandeling van de zaak kunnen aantasten. Daaronder vallen onder meer het niet verschijnen (van partij/advocaat/beiden), te laat komen ter zitting en problemen met betrekking tot volmachten, gemachtigden en deugdelijke vertegenwoordiging.⁵⁰ Ook stukken die vlak voor of pas ter zitting worden ingebracht zorgen voor een verstoring, want de cna is dan niet optimaal voorbereid door de rechter en de wederpartij en dat kost onnodig tijd.⁵¹

In de tweede plaats zijn er gedragingen die van invloed zijn op de waarheidsvinding tijdens de procedure. Hierbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan onwaarheid spreken, herhaaldelijk

45 Dat het houden van een cna na de eerste conclusiewisseling de hoofdregel is, volgt uit art. 131 Rv.

46 Van der Linden 2010, p. 77, en Snijders, Klaassen & Meijer 2007, p. 162.

47 Zie Handleiding Regie vanaf de conclusie van antwoord, nr. 26.

48 Te vinden op <http://www.rechtspraak.nl> onder de landelijke regelingen, hierna: Handleiding regie.

49 Van der Linden 2010.

50 Zie Handleiding Regie vanaf de conclusie van antwoord, nr. 26-37.

51 Hoe de rechter daarmee omgaat staat in nrs. 58-60 van de Handleiding, hetgeen is gebaseerd op art. 2.9 LR.

de vraag niet (duidelijk) beantwoorden of de vraag niet (willen) begrijpen. Doordat rechters steeds moeten doorvragen kosten deze verstorende gedragingen extra tijd tijdens de zitting.

Ook zijn er meer juridisch-inhoudelijke gedragingen die de structurering van de inhoud raken. Dan gaat het bij de verstorende gedragingen tijdens de mondelinge behandeling bijvoorbeeld om een warrige structurering van het feitenrelaas, van de verweren of van de onderbouwing van een schadeclaim. Deze gedragingen vormen de derde categorie verstorende gedragingen.

Ten vierde kunnen we gedragingen onderscheiden die het ordelijk verloop van een eenmaal aangevangen zitting beïnvloeden. Voor een comparitie staat een bepaalde tijdsduur gepland⁵² waarbinnen in principe het partijdebat moet worden afgerond. Binnen die tijdsduur moet dus effectief aan de wettelijke doelen van de comparitiezitting gewerkt worden. Er is echter veel gedrag mogelijk dat daar duidelijk niet aan bijdraagt. Zo kan het verstorend zijn als partijen zich tijdens de zitting rechtstreeks tot elkaar wenden of elkaar constant in de rede vallen. Ook verstoringen door meegenomen aanhang die in de zittingszaal aanwezig is kunnen voorkomen. Een andere gedraging die we hier nog noemen is

dat een partij of advocaat te veel spreektijd neemt tijdens de mondelinge behandeling.

De laatste categorie die we hier onderscheiden is die van de interpersoonlijke communicatie en attitude. Daaronder vallen onder meer de volgende gedragingen: een negatieve grondhouding of een onbeleefde opstelling hebben, je in negatieve zin (non-)verbaal uiten of de behandeling hinderlijk domineren. Dit kan leiden tot tijdsverlies en extra kosten voor de aanwezigen, mede omdat de schikkingsbereidheid erdoor kan afnemen, er escalatie kan optreden of er minder zakelijk over de feiten wordt gesproken dan mogelijk zou zijn terwijl het gesprek ook niet relevant is voor belangen en achterliggende emoties die in een schikking vertaald zouden kunnen worden.⁵³

2.1.4 Comparities en kort gedingen

Zoals al aangekondigd zijn zowel comparities als kort gedingen geobserveerd. Er zijn procedurele verschillen tussen beide type zittingen. Zo is aan het kort geding vaak geen conclusiewisseling voorafgegaan, de gedaagde antwoordt meestal pas tijdens de zitting.⁵⁴ Processtukken moeten wel zo spoedig mogelijk en in beginsel 24 uur vóór de zitting zijn ingediend, dus ter zitting mag de rechter nieuwe stukken eventueel weigeren.⁵⁵ Het ontbreken van conclusies betekent dat het precieze geschil

52 Meestal anderhalf uur, maar dit wordt lokaal bepaald (zie nr. 16 van de Handleiding).

53 Zie bijvoorbeeld de Handleiding Regie vanaf de conclusie van antwoord, nr. 47: "Houd claimers kort en lok zwijgers uit hun tent en zorg bij dat alles dat ieder na afloop het gevoel heeft dat hem (ook) wat dit betreft recht gedaan is." Verschillende van dit soort gedragingen zijn in de lijst met procesverstorende gedragingen opgenomen. Deze worden hier verder niet per gedraging besproken maar komen aan bod in hoofdstuk 3.

54 Snijders, Klaassen & Meijer 2007, p. 346.

55 Zie art. 6.2 jo. 1.1 Procesreglement kort gedingen rechtbanken sector civiel/familie.

bij aanvang van de kort gedingzitting vaak onduidelijker is voor de rechter dan bij aanvang van een cna. Ook wordt er meestal gepleit door beide partijen, wat bij comparities juist zelden wordt toegestaan, en we zullen nog zien dat dat de zitting een ander karakter geeft. Verder hoeft de gedaagde zich niet verplicht te laten vertegenwoordigen door een advocaat, maar mag deze ook in persoon verschijnen.⁵⁶

Afgezien van deze verschillen komen de doelen van beide soorten zittingen wel grotendeels overeen.⁵⁷ Zo is het verkrijgen van inlichtingen bij het kort geding minstens zo belangrijk als tijdens de cna, omdat de rechter spoedig uitspraak doet op grond van een belangenafweging.⁵⁸ Ook zal de rechter de schikkingsmogelijkheden in het oog houden, juist omdat het bij kort gedingen gaat om voorlopige voorzieningen op grond van belangenafwegingen en daarbij de nodige oplossingsgerichtheid van alle betrokkenen mag worden gevraagd.

Het feit dat de tijdsdruk bij kort gedingzittingen groter is dan bij comparities, zou het gedragsbeeld kunnen beïnvloeden in de zin van frequentie van gedragingen. Er zouden zich bij kort gedingzittingen meer procesversturende gedragingen kunnen voordoen dan bij comparitieszittingen. Daarom zijn ook kort gedingzittingen geobserveerd. Vanwege de grote overeenkomsten is het mogelijk om dezelfde categorie-indeling van versturende

gedragingen te hanteren voor de kort gedingzittingen als voor de cna's. Het is juist ook interessant om te zien of beide soorten zittingen andere 'scores' opleveren qua versturend en bevorderend gedrag vanwege de genoemde verschillen die er zijn. Door de grotere tijdsdruk en kortere voorbereiding bij kort gedingen laten partijen wellicht meer steken vallen (dus meer versturend gedrag), maar anderzijds zal de rechter daarom misschien soepeler omgaan met zijn instrumentarium.

2.2 Procesbevorderend gedrag

Partijen en advocaten gedragen zich procesbevorderend wanneer zij *gedrag vertonen dat het proces goedkoper en/of sneller laat verlopen en/of de kwaliteit van de uitkomst van het proces ten goede komt*. Bij de afbakening daarvan rijst bijvoorbeeld de vraag welke gedragingen van advocaten die onder de algemene gedragsnormen voor advocaten vallen moeten worden aangemerkt als bevorderend gedrag. We hebben ervoor gekozen om niet alles wat er in een proces gebeurt strikt in te delen in positieve en negatieve gedragingen, maar een tussencategorie te hanteren van 'normaal gedrag'. Bij procesbevorderend gedrag gaat het daarom om gedrag dat daar positief bovenuit stijgt, doordat de advocaat of partij zonder te doen wat normaal gesproken verwacht wordt het proces sneller en kostenefficiënter laat verlopen. Daarbij is aan de groep professionals overgelaten om te benoemen wat belangrijke

⁵⁶ Zie art. 255 Rv.

⁵⁷ Alleen het buitenwettelijke doel van de cna, het maken van procedureafspraken, zal bij kort gedingen een kleinere rol spelen, omdat er meestal niets anders meer volgt dan een eindvonnis.

⁵⁸ Art. 254 lid 1. Zie Snijders, Klaassen & Meijer 2007, p. 346.

voorbeelden van procesbevorderend gedrag zijn. Dit heeft geleid tot de observatieprotocollen en de vragenlijsten die het ook mogelijk maakten voor de respondenten om daarop vervolgens hun visie te geven. Het in acht nemen van de termijnen die gelden voor het nemen van processtukken door advocaten is bijvoorbeeld niet opgenomen als procesbevorderende gedraging.

Het formele procesrecht reguleert vooral de grenzen indien de partijautonomie ophoudt en procesmisbruik, de goede procesorde, nodeloze kosten en termijnregels plichten en lasten in het leven roepen. Zolang een partij binnen die grenzen blijft en aan de minimumvoorwaarden van de plichten en lasten voldoet, maakt het rechtens verder niet uit of de partij steeds de grenzen opzoekt of echt zijn verantwoordelijkheid neemt voor een voortvarend en efficiënt verloop van het proces en daarvoor dus af en toe een oplossingsgerichte stap extra doet. Hoewel het recht dit gedrag niet expliciet benoemt en beloont, kan de rechter hier wel zijn regiefunctie op afstemmen (zie paragraaf 2.5) en is het daarom ook interessant om te identificeren welke concrete positieve gedragingen mogelijk zijn en te meten hoe vaak die voorkomen.

Omdat het procesrecht het concept van procesbevordering niet in enige vorm kent en er ook geen concrete 'belonende' wetsartikelen zijn, is een overzicht van positieve normen en een daaruit voortvloeiende concrete lijst van

meetbare bevorderende gedragingen niet eenvoudig uit de juridische literatuur en jurisprudentie te halen. De geschilbeslechtingen-literatuur biedt meer houvast en bouwt ook voort op empirische literatuur over welke gedragingen en oplossingsstrategieën tot de beste oplossingen leiden.⁵⁹ Voorbeelden van gedrag dat de oplossing van een geschil bevordert zijn een onderzoekende, explorerende houding, duidelijke en precieze communicatie, empathie en bereidheid om naar de ander te luisteren, voorkomen van denken in beelden van winst aan de ene kant = verlies aan de andere kant en voorkomen van patronen van beschuldiging en defensie. Over het algemeen komt naar voren dat een de-escalerende, positieve houding op persoonlijk niveau en creatief omgaan met de gezamenlijke belangen (waaronder kostenbesparing) helpen. Partijen zullen minder snel uit hun conflict komen of zelfs verstorend gedrag vertonen, naarmate het conflict verder geëscaleerd is. Pel haalt de *escalatieladder* van Glasl aan, die in verschillende treden van een winwinfase, waarin nog coöperatief oplossingsgedrag bestaat, afloopt naar een lose-losefase waarin partijen elkaar bewust de afgrond intrekken, zelfs als ze hun eigen positie daarmee ook vernietigen.^{60, 61} Gedrag van partijen in de schriftelijke fase en tijdens de zitting dat de-escalerend werkt en helpt om tot een oplossing te komen, zou door de rechter herkend moeten worden. Pel noemt een aantal succesindicatoren voor het slagen van mediation, die wellicht ook voor partijen in de civiele

59 Zie bijvoorbeeld de vele invalshoeken en gegevens in Moffitt & Bordone 2005; Lewicki c.s. 2006; De Dreu 2005, p.46 e.v.

60 Zie Pel 2008, p. 32-36.

61 Pel 2008, p. 36.

procedure nuttig zijn. Er is onderhandelingsbereidheid nodig, die zich uit in het willen luisteren naar de ander, het willen denken in belangen, het willen zoeken naar kostenbesparende oplossingen en het besef dat de juridische oplossing het echte conflict niet altijd wegneemt.⁶² Ook zijn er gedragingen die zich bevinden op het niveau van beleefd en coöperatief op elkaar reageren, met een positieve grondhouding. Al deze gedragingen zijn ondergebracht in dezelfde categorie-indeling die bij de procesversturende gedragingen is gebruikt.

Tabel 1 biedt een overzicht van alle hierboven genoemde voorbeelden van procesversturend en -bevorderend gedrag ingedeeld in de vijf categorieën. Bij iedere gedraging is met (D) en (Z) aangeven of deze gedraging zich met name manifesteert tijdens de schriftelijke (dossier)fase of ter zitting.

2.3 Instrumenten van rechters

Nu we weten wat te verstaan onder procesversturend dan wel procesbevorderend gedrag van partijen, is het de vraag hoe rechters daarmee omgaan. Daarmee beantwoorden we deelvraag 3, *‘Welke instrumenten hebben rechters thans (formeel dan wel feitelijk) tot hun beschikking om corrigerend dan wel stimulerend op te treden als reactie op het gedrag van de partijen/advocaten?’*. In wet-

geving, jurisprudentie en literatuur is gezocht naar rechtsfiguren die als rechterlijk instrument kunnen worden beschouwd. Van deze instrumenten zijn, net als bij de gedragingen van partijen en advocaten, vier lijsten gemaakt, ingedeeld naar instrumenten die voorkomen in de schriftelijke dan wel mondelinge fase en corrigerend dan wel stimulerend van aard zijn (voor de weergave daarvan: zie hoofdstuk 3).

Onder een instrument verstaan wij een *formeel-juridisch of feitelijk middel van de rechter om op procesversturend of procesbevorderend gedrag van een procespartij te reageren*. In dit onderzoek kijken we dus niet naar instrumenten die partijen ten opzichte van elkaar of ten opzichte van de rechter kunnen inzetten.⁶³

Een formeel-juridisch instrument is bijvoorbeeld het weigeren van een te laat ingediend stuk⁶⁴ of het voor rekening laten van nodeloos gemaakte proceskosten van de partij die ze met zijn verstorend gedrag veroorzaakte.⁶⁵ Bij een feitelijk instrument moet men denken aan gedragingen als het vermanend toespreken van een partij tijdens de zitting door een rechter of het gunnen van een extra leespauze.

2.3.1 Rechtsgronden voor instrumenten

De formeel-juridische instrumenten vinden hun basis rechtstreeks in de wet of het Landelijk rolreglement en staan meestal expliciet bij de

⁶² Zie Pel 2008, p. 192-199.

⁶³ Denk aan het wraken van een rechter (art. 36 e.v. Rv), een klacht indienen tegen de rechter (zie het Landelijk model klachtenregeling op www.rechtspraak.nl onder ‘landelijke regelingen’, gebaseerd op afdeling 9:2 Awb) of in een afzonderlijke procedure schadevergoeding eisen wegens onrechtmatige rechtspraak (zie HR 3 december 1971, NJ 1972, 137, en uitgebreid Van Bogaert 2005).

⁶⁴ Art. 133 lid 4 Rv bepaalt dat het recht om een conclusie te nemen vervalt bij termijnoverschrijding.

⁶⁵ Art. 237 lid 1 Rv.

Tabel 1: Categorieën procesverstorende en procesbevorderende gedragingen van partijen en advocaten

Categorieën	Gedragingen
Gedragingen in relatie tot ingangsvoorwaarden goed verlopende behandeling	<i>Verstorend:</i> Niet verschijnen (Z) Te laat komen (Z) Onnodig uitstel vragen (D) Tolk ontbreekt (Z) Mandaat of volmacht ontbreekt (Z) Andere persoon dan gedaagde of eisende partij (Z) Niet voorbereid op zitting verschijnen (Z) Tijdens de zitting nog stukken indienen (Z) Partij onvoldoende geïnformeerd over doel zitting (Z) <i>Bevorderend:</i> Akkoord gaan met leespauze na laat ingediende stukken wederpartij (Z)
Waarheidsvinding	<i>Verstorend:</i> Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden (Z) Vraag wordt door advocaat beantwoord in plaats van cliënt (Z) Herhaaldelijk de vraag niet (willen) begrijpen (Z) Liegen (Z) <i>Bevorderend:</i> Kort en helder antwoorden (Z) Uit zichzelf relevante informatie geven dat het proces verder helpt (Z)
Structurering van de inhoud (stukken, producties, behandeling)	<i>Verstorend:</i> Irrelevante zittingen aan de orde stellen (Z) Onvoldoende dossierkennis (Z) Slecht voorbereid (Z) Verhaal anders dan uit stukken blijkt (Z) Incomplete stukken (D) Irrelevante stukken (D) Irrelevante/kansloze stellingen en/of verweren (D) <i>Bevorderend:</i> Heldere/overzichtelijke processtukken (D) Coöperatief procesafspraken maken (Z) Vooroverleg (D)

Ordelijk verloop van zitting
en verder interactie

Verstorend:

Rechtstreeks tot andere partij wenden (Z)
Een ander constant in de rede vallen (Z)
Constant praten/overleggen met cliënt (Z)
Door elkaar heen praten (Z)
Verstoring vanaf tribune (Z)
Te lang aan het woord zijn (Z)
Steeds akte vragen (Z)
Standpunten blijven herhalen (Z)
Per se pleidooi willen houden (Z)

Interpersoonlijke
communicatie en attitude

Verstorend:

Negatieve grondhouding hebben (Z)
Zich onbeleefd opstellen t.o.v. wederpartij (Z)
Negatieve non-verbale reacties op wederpartij (Z)
Negatieve verbale reacties op wederpartij (Z)
Domineren (Z)
Flirten, claimen (Z)
Professionele distantie niet in acht nemen (Z)

Bevorderend:

Positieve grondhouding hebben (Z)
Zich beleefd opstellen t.o.v. wederpartij (Z)
Non-verbale positieve reacties op wederpartij (Z)
Verbale positieve reacties op wederpartij (Z)

betreffende bepalingen vermeld. Soms wordt een rechtsgevolg specifiek benoemd en heeft de rechter niet of nauwelijks keuzevrijheid in het te hanteren instrument. Zo mag een eis in reconventie slechts bij conclusie van antwoord worden ingesteld en dus niet later alsnog ter comparitie of bij dupliek. Probeert een partij dat toch, dan is het instrument duidelijk: de

rechter laat de eis in reconventie niet toe.⁶⁶ Ook in de sfeer van gebreken in (dagvaardings)expoten staat per bepaling of per afdeling of een gebrek met nietigheid bedreigd is, in welke gevallen een partij het gebrek nog mag herstellen en wie van het herstel de kosten draagt.⁶⁷

66 Bij uitzondering mag een conclusie van antwoord wel opnieuw genomen met worden met toevoeging van een eis in reconventie (HR 18 december 1992, NJ 1993, 152, zie ook Snijders, Klaassen & Meijer 2007, p. 185), maar het mag dus zeker niet pas in een latere fase.

67 Zie artt. 65-66, 120 e.v. Rv en Snijders, Klaassen & Meijer 2007, nr. 138.

Andere rechtsgronden voor instrumenten om procesregie te voeren geven de rechter meer keuzevrijheid. Deze staan wel specifiek bij bepaalde bepalingen vermeld, maar laten de rechter kiezen voor het meest gepaste instrument in de concrete situatie. In de artikelen 21, 22, 88 lid 4, 162 lid 2, 164 lid 3, 179 lid 4, 196 lid 2 en 198 lid 3 Rv heeft de wetgever de rechter de mogelijkheid gegeven om aan bepaald gedrag de consequentie te verbinden die hij geraden acht. In artikel 1.6 LRr staat een soortgelijke bepaling met betrekking tot de niet-naleving van voorschriften in het reglement.⁶⁸ Wanneer er sprake is van een normschending heeft de rechter de beslissingsvrijheid om wel of niet in te grijpen. Als hij besluit in te grijpen, heeft hij bovendien de keuze tussen verschillende instrumenten om tot redelijke resultaten te komen.⁶⁹ Ten Haaft werkt in haar artikel uit 2007 acht voorbeelden van gevolgtrekkingen uit, die eerder door Wesseling-van Gent zijn genoemd: (1) het verwerpen van een onvolledige stelling, (2) het extra kritisch bezien van de aannemelijkheid van andere stellingen, (3) het buiten beschouwing laten van nieuwe feiten, (4) het veroordelen in de nodeloos gemaakte kosten, (5) het niet bewezen achten van het gestelde

dan wel het aannemen van een vermoeden ten gunste van de wederpartij, (6) ingrepen in de bewijslastverdeling,⁷⁰ (7) toewijzing van een door de wederpartij gevorderde dwangsom en (8) toewijzing van het door de wederpartij gevorderde.⁷¹

Verder zijn er rechtsgronden die de rechter meer in het algemeen instrumenten bieden om te reageren op procesversturende gedragingen. Zo kan de rechter de nodeloze kostenregeling van artikel 237 lid 1 Rv, die meestal pas in het eindvonnis ter sprake komt, retrospectief toepassen op alle nodeloze gedragingen die zich in het proces hebben voorgedaan. Overigens kan de rechter ook in een tussenvonnis of tijdens een comparitie, direct na het voordoen van het procesversturende gedrag, melden dat hij daar aan het eind van de rit kostenconsequenties aan verbindt. De rechter kan in ernstigere gevallen bovendien afwijken van het (meestal niet-dekkende) liquidatietaarif⁷² en een hogere kostenveroordeling of zelfs een veroordeling in de werkelijk gemaakte kosten uitspreken. De lijn is dat de rechter dat slechts doet bij 'buitengewone omstandigheden', zoals misbruik van procesrecht of onrechtmatig procederen.⁷³

68 De precieze formulering is: 'De rechtbank zal aan de niet-naleving van een in dit reglement gegeven voorschrift het gevolg verbinden dat haar met het oog op de aard van het voorschrift en de ernst van het verzuim passend voorkomt.'

69 Van der Wiel 2004, p. 333, en de door hem aangehaalde verwijzingen naar de parlementaire geschiedenis.

70 Voor zover ingrepen in de bewijslastverdeling op de voorlopige lijst van instrumenten stonden, kwam daar vanuit de praktijkjuristen veel commentaar op. Blijkbaar zijn gedragsconsequenties in de bewijssfeer controversieel, hetgeen ook blijkt uit de bespreking van dit soort sancties in: Van der Wiel 2004, p. 333-336.

71 Ten Haaft, 2007-1, p. 14-15.

72 Te vinden op www.rechtspraak.nl onder 'landelijke regelingen'.

73 De eis van buitengewone omstandigheden werd het eerst geformuleerd in Hof Amsterdam, 10 februari 1970, NJ 1971, 130, en later herhaald in o.a. Hof 's-Gravenhage, 25 september 2002, NJ 2003, 128. Zie ook Van der Wiel 2004, p. 329 e.v. In MvT Inv. Boeken 3, 5 en 6, Wijziging Rv, Deventer: Kluwer 1992, p. 36, haalt de wetgever deze eis instemmend aan.

Ook de goede procesorde is een figuur waarop de rechter zich in het algemeen kan baseren als hij een instrument wil toepassen. Lindijer stelt dat de verwijzingen naar een goede procesorde onder meer een formele, legitimerende functie hebben, door als rechtsgrond te dienen voor beslissingen of regels die niet uitdrukkelijk in het geschreven procesrecht hun grond vinden.⁷⁴ De goede procesorde kan daarbij een aanvullende, interpreterende en beperkende functie hebben,⁷⁵ waarbij vooral de beperkende functie mogelijkheden voor instrumenten tegen procesverstoring gedrag biedt. Zo hebben partijen (in zittingen waarin geen comparitie is geweest) op grond van artikel 134 Rv recht op gelegenheid voor het houden van pleidooien, maar heeft de Hoge Raad bepaald dat een dergelijk verzoek op grond van de goede procesorde mag worden afgewezen, bijvoorbeeld als de procedure door een pleidooi ernstig zou worden vertraagd.⁷⁶

Een instrument dat een vreemde eend in de bijt is, omdat die buiten het betreffende geding omgaat, is het indienen van een klacht bij de lokale deken van de Orde van Advocaten. Advocaten kunnen tuchtrechtelijk worden aangesproken op onzorgvuldig en/of onbehoorlijk gedrag.⁷⁷ Een klacht over een advocaat bij de deken door een rechter kan tot een tuchtrechtelijke procedure aanleiding geven. Meestal loopt dit via het gerechtsbestuur, soms ook

informeel via het periodieke overleg tussen de president van de rechtbank en de deken.

Tegenover de bovengenoemde formeel-juridische rechtsgronden voor rechterlijke instrumenten, heeft de rechter ook feitelijke instrumenten die niet met zoveel woorden in de wet en de jurisprudentie worden genoemd. Deze instrumenten vloeien voort uit de regiefunctie van de rechter, een begrip dat door Hofhuis mooi omschreven werd:

‘Het gaat uit van een rechter die zich niet alleen verantwoordelijk toont voor de totale duur van een civiele procedure en voor de sturing die nodig is voor een goed ‘beheer’ van de zaak in de opeenvolgende fasen van de afdoening. De regierol veronderstelt ook een actief optreden op de zitting, verantwoordelijkheid voor een wijze van behandeling van de zaak die verder gaat dan dat ieder daar ordelijk zijn zegje doet.’⁷⁸

De regiefunctie wordt dus niet in de wet als zodanig genoemd, maar kan wel worden afgeleid uit de dominante positie die in Rechtsvordering op sommige plaatsen aan de rechter wordt toegekend. Zo is het volgens artikel 19 Rv (hoor- en wederhoor) de rechter die partijen over en weer in de gelegenheid stelt om hun standpunten naar voren te brengen. Artikel 20 Rv bepaalt dat de rechter waakt tegen vertra-

74 Lindijer 2006, p. 628.

75 Lindijer 2006, p. 612-619, en Van der Wiel 2004, p. 173-181.

76 HR 15 maart 1996 (*Boumans / Bistro't Plenske II*), NJ 1997, 341, en Lindijer 2006, p. 611 en 616.

77 Art. 46 Advocatenwet. De Gedragsregels voor Advocaten spelen daarbij een normerende rol, maar zijn niet doorslaggevend, zie Snijders, Klaassen & Meijer 2007, nr. 100.

78 Zie de inleiding van Hofhuis 2006, p. 9, waar hij de regiefunctie van de rechter plaatst in de relatie tot de begrippen partijautonomie en lijdelijkheid van de rechter.

ging en daartoe ook maatregelen treft (in de dossierfase geconcretiseerd in de uitstelregeling, zie art. 2.8 LRr). Ook kan de rechter uit eigen beweging partijen bevelen om stellingen toe te lichten of bescheiden over te leggen (art. 22 Rv). Bovendien bepaalt de rechter of en in welke stand van de procedure een comparitiezitting plaatsvindt, of partijen daarbij in persoon aanwezig moeten zijn en of er nog stukken moeten worden overgelegd (art. 87 en 88 Rv). Bij niet-overlegging van stukken en bij weigeringen om te antwoorden op een vraag volgt een 'geraden gevolgtrekking'. Partijen mogen elkaar ook vragen stellen, maar uiteindelijk is het de rechter die bepaalt of aan een bepaalde vraag gevolg wordt gegeven (art. 88 lid 2 Rv).

Uit deze bepalingen kan worden afgeleid dat de rechter tijdens de zitting de gespreksleider is, die in beginsel bepaalt wanneer wie aan het woord komt en wie moet antwoorden op welke vragen. Tegen vertragingen, zoals het in herhaling vallen of irrelevante feitenrelazen opdreunen, mag de rechter maatregelen treffen. Hij kan daarvoor verschillende subtiele en minder subtiele feitelijke instrumenten gebruiken. Deze worden uitvoeriger besproken in de volgende subparagraaf. De rechtsgronden die aan de regiefunctie ten grondslag liggen, bieden de rechter ook een juridische basis om instrumenten in te zetten die bevorderend procesgedrag stimuleren. De doelen van de comparitie – het beproeven van een schikking, het verkrijgen van informatie uit inlichtingen

en het maken van procesafspraken⁷⁹ – vereisen immers een actieve rechterlijke houding en die kan mede worden gebaseerd op de genoemde artikelen 19, 20, 87 en 88 Rv.

Er is dus zowel geschreven als ongeschreven procesrecht en daarbinnen bestaan zowel open (vage) als scherpe normen. Bij zijn formeel-juridische instrumentarium heeft de rechter soms veel vrijheid om te bepalen welk instrument hij in welke situatie inzet, maar er zijn ook wettelijke bepalingen die dwingender omschrijven in welke situatie een bepaald formeel ingrijpen past. De feitelijke instrumenten vloeien voort uit de regiefunctie van de rechter en zijn niet nader wettelijk omlijnd. Net als bij de procesversturende en de procesbevorderende gedragingen hebben we ook bij de instrumenten aan professionals om aanvullende voorbeelden gevraagd en zijn er nog instrumenten geweest die tijdens het onderzoek spontaan werden genoemd. Dit heeft uiteindelijk geleid tot de indeling die is opgenomen in tabel 2.

2.3.2 Instrumenten in de schriftelijke fase ten aanzien van versturend gedrag

Instrumenten in de dossierfase van de procedure zijn voornamelijk formeel-juridisch, nu die fase vooral volgens het procesrechtelijke vastestramien van Rechtsvordering, de rolreglementen en de eisen van de goede procesorde verloopt, die betrekkelijk mechanisch worden gehandhaafd door de rolrechter, zonder de

⁷⁹ Zie art. 87 en 88 Rv, nader besproken in § 2.3.

persoonlijke interventiemogelijkheden die er tijdens zittingen zijn. In de fase na de zitting kunnen ook instrumenten worden toegepast die betrekking hebben op verstorend procesgedrag dat tijdens de zitting heeft plaatsgevonden, zoals het achteraf consequenties verbinden aan het niet-verschijnen van een partij of aan tijdens de zitting gebleken onwaarheden of onvolledigheden.

Bij het bespreken van de rechtsgronden van de instrumenten kwamen de meeste instrumenten al naar voren. Bij de procedurele instrumenten kan er sprake zijn van nietigheden of worden proceshandelingen niet meer toelaatbaar geacht. In deze gevallen wordt iets ongeldig verklaard of niet (meer) toegelaten, waardoor de rechter zich daar niet inhoudelijk over zal buigen, mogelijk met gevolgen voor de materiële uitkomst.

Dan zijn er de directe materiële consequenties. Strijd met de waarheidsplicht kan bijvoorbeeld ertoe leiden dat de rechter een stelling of betwisting als onvoldoende onderbouwd beoordeelt, met gevolgen voor de uitkomst van het geschil. Een leugen bij de ene stelling kan ook de andere stellingen en bijvoorbeeld partijgetuigenverklaringen ongeloofwaardiger maken en op die manier doorwerken. Verder kan het niet-verschijnen ter comparitie of kort gedingzitting ertoe leiden dat de zitting toch doorgaat en slechts de verklaring van de wederpartij wordt opgenomen. De rechter kan daarna eindvonnis wijzen, met een grotere

kans voor de niet-verschenen partij om in het ongelijk te worden gesteld, nu die de stellingen en betwistingen uit de schriftelijke ronde niet nader heeft kunnen toelichten en de wederpartij wel.⁸⁰

Verder zijn financiële sancties mogelijk. De kostenveroordeling is daarvoor het meest logische instrument, in de vorm van de node-loze kostenregeling of door afwijking van het liquidatietarief, maar ook dwangsommen en schadevergoeding wegens onrechtmatig procesgedrag behoren tot de mogelijkheden.⁸¹

Ten slotte is er de tuchtrechtelijke klacht, die geen directe consequenties heeft binnen de procedure zelf, maar dat wel kan hebben op het gedrag van de advocaat in toekomstige procedures. Ook de dreiging van een dergelijke klacht kan al preventief werken ten aanzien van procesverstorend gedrag.

2.3.3 Instrumenten ter zitting ten aanzien van procesverstorend gedrag

Ter zitting heeft de rechter beschikking over enkele formeel-juridische instrumenten, vaak ook past hij feitelijke instrumenten toe. Formeel-juridisch is bijvoorbeeld het weigeren van een te laat of pas ter zitting ingediend stuk (art. 2.9 LRr), maar zelfs daarmee zal de rechter in de praktijk vaak liever soepel omgaan, zo blijkt uit de Handleiding Regie (nr. 59-60).⁸² Het inlassen van een leespauze is dan een feitelijk instrument dat vaak de

80 Zie Handleiding Regie, nrs. 27-28.

81 Zie Van der Wiel 2004, die in hoofdstuk 5 op alle vier die mogelijkheden uitgebreid ingaat.

82 Zie ook Van der Linden 2010, p. 49-52.

problemen die door de late indiening zijn ontstaan al kan wegnemen, waardoor bovengenoemd formeel-juridisch instrument niet meer nodig is. Hetzelfde geldt voor toepassing van de artikelen 21 en 22 Rv. Bij strijd met de waarheids- en/of volledigheidsplicht kan de rechter formeel-juridische instrumenten inzetten die hij geraden acht. Ter zitting kan een feitelijke waarschuwing voor die gevolgen echter al voldoende zijn, zoals de Handleiding Regie subtiel opmerkt:

‘Op grond van de art. 21 en 22 Rv zijn partijen verplicht de voor de beslissing van belang zijnde feiten volledig en naar waarheid aan te voeren, desgevraagd stellingen nader toe te lichten en extra stukken over te leggen. Indien naar het oordeel van de rechter deze verplichtingen niet worden nageleefd, kan hij de gevolgtrekking maken die hem geraden voorkomt. Het kan helpen op deze sanctie te wijzen, als een partij aan het draaien is of informatie lijkt achter te houden.’⁸³

Het aanspreken van de advocaat of partij op diens gedrag en het wijzen op diens verantwoordelijkheden kunnen derhalve nuttige feitelijke instrumenten van de rechter zijn. De rechter kan er ook voor kiezen nog subtielere feitelijke instrumenten in te zetten, die meer op het niveau van effectief en fatsoenlijk communiceren liggen dan op juridisch niveau.

Soms komt procesverstoring gedrag immers voort uit onwetendheid bij partijen over wat het doel is van een zitting en wat daarbij normaal gedrag is. In zo’n geval helpt het als de rechter het verloop van de procedure uiteenzet, benadrukt dat een snelle en coöperatieve behandeling in het belang van iedereen is en de verwachtingen van partijen over de zitting expliciteert.⁸⁴

Verder kunnen rechters emoties benoemen, onnodige discussies afkappen en verbaal of non-verbaal hun ongenoegen uitdrukken. Ook het duidelijk negeren van verstoring gedrag van een partij of advocaat behoort tot de mogelijkheden.

Ten slotte kan een rechter soms ook invloed op het gedrag van partijen hebben door een wending te geven aan de zitting door een voorlopig oordeel te geven en daarin aandacht te besteden aan de proceshouding of door partijen te wijzen op de gevolgen van doorprocederen (bijvoorbeeld in termen van tijd en kosten).⁸⁵

Rechters kunnen verstoring gedrag ook bewust negeren. Hoewel het verschil voor observanten moeilijk waarneembaar is, kunnen we het bewust negeren van een gedraging tijdens de zitting onderscheiden van het instrument ‘Niets doen’ dat op een passiviteit van de rechter duidt en erop kan duiden dat

83 Handleiding Regie, nr. 46.

84 Van der Linden (2010) constateerde dat de informatievoorziening van de rechter richting partijen en de communicatie ter zitting nog verbeterd kunnen worden en doet daarvoor in hoofdstuk 10 concrete aanbevelingen. In nr. 39 van de Handleiding Regie staat dit eveneens als tip aan de rechters.

85 Zie op dit punt echter de kritische noten die Van der Linden 2010, p. 58-69, 74-75, 80-87, 210-212, plaatst bij een al te snel (ongevraagd) voorlopig oordeel en bij het te dwingend aansturen op een schikking.

de rechter het gedrag niet heeft opgemerkt (zie hoofdstukken 3, 4 en 6 waar we hier uitgebreider op ingaan).

2.3.4 Instrumenten ten aanzien van procesbevorderend gedrag

Eerder kwam reeds naar voren dat het procesrecht het concept van procesbevordering niet kent en er dus moeilijk formeel-juridische reacties op 'procesbevorderend' gedrag uit de wet en de jurisprudentie te halen zijn. Feitelijke instrumenten zijn er echter wel. De regiefunctie van de rechter biedt ruimte om partijen te complimenteren en om vertoond procesbevorderend gedrag te benoemen. Door naar verwachtingen en achterliggende belangen van partijen te vragen en actief te luisteren, kan de rechter bovendien voortbouwen op procesbevorderend gedrag als partijen zich coöperatiever gaan opstellen. Deze instrumenten kunnen verder de-escalenderen werken en een schikking bevorderen.⁸⁶ De Handleiding Regie noemt (met name in de nrs. 39-51) een aantal van dit soort instrumenten, zoals het samenvatten van wat er is voorgevallen op de zitting en/of bepaalde deelpunten,⁸⁷ het bieden van ruimte aan emoties⁸⁸ en het goed timen en inzetten van overwegingen in de richting van een voorlopig oordeel.⁸⁹

Eventueel kan de rechter een positieve procesopstelling ook belonen in een (tussen)vonnis. Daarmee wordt niet bedoeld dat het vonnis voor een partij inhoudelijk

beter uitpakt, maar dat de rechter partijen impliciet of expliciet complimenteert in het vonnis of eerder vonnis wijst. De rechter heeft enige vrijheid om te bepalen welke van zijn stapel dossiers hij eerder uitwerkt. Aan twee coöperatieve partijen die nog slechts op enkele geschilpunten graag een rechterlijke beslissing zien, kan de rechter in ieder geval in theorie beloven eerder vonnis te wijzen. De rechter heeft dus een instrumentarium om bevorderend gedrag te stimuleren, al zijn de verschillende instrumenten minder strak te omlijnen dan de formeel-juridische instrumenten tegen verstorend gedrag. Dat is te zien in de relatief korte lijstjes met stimulerende instrumenten die uit de feedbackronde terugkwamen. In tabel 2 zijn de categorieën instrumenten die rechters kunnen gebruiken om tijdens de zitting op procesversturend en -bevorderend gedrag te reageren opgenomen.

⁸⁶ Zie § 2.5 en de daarin genoemde verwijzingen naar Pel.

⁸⁷ Handleiding Regie, nr. 51.

⁸⁸ Handleiding Regie, nr. 47.

⁸⁹ Handleiding Regie, nr. 55 e.v.

Tabel 2: Categorieën van instrumenten van rechters als reactie op procesverstorende en procesbevorderende gedragingen van partijen/advocaten tijdens de zitting

Categorieën	Instrumenten
Procedurele instrumenten	Stukken weigeren Proceskostenveroordeling Niet voldaan aan stelplicht Formele klacht bij de deken Eisvermeerdering niet toelaten Geen uitstel verlenen Niet-ontvankelijkheid Aanhouden Tuchtrechtelijke klacht Voorlopig oordeel geven Zitting schorsen (bijv. om leespauze in te lassen) Indienen nadere akte/conclusie toelaten
Handhaven ordelijk verloop zitting	Uitleg over verloop procedure geven Afspraken maken over verloop procedure
Communicatiegerichte interventies	Bewust negeren (non-verbaal) Betoog partij/advocaat afkappen Berispen/terechtwijzen/corrigeren Aanspreken Complimenteren Emoties benoemen Verwachtingen expliciteren Om toelichting vragen Naar achterliggende belangen vragen Actief doorvragen/luisteren

Opzet dataverzameling

De dataverzameling heeft bestaan uit observatie van zittingen (comparitzittingen en kort gedingen) en het uitzetten van vragenlijsten bij advocaten, partijen en rechters. In paragraaf 3.2 en 3.3 wordt uitgelegd hoe het verzamelen van de gegevens in zijn werk is gegaan. In paragraaf 3.4 presenteren we de objectieve gegevens van de geobserveerde zittingen, zoals de respons en het onderwerp van de zaak. Eerst wordt ingegaan op de totstandkoming van de daarvoor gehanteerde instrumenten, namelijk de lijsten met categorieën gedragingen van partijen en advocaten en instrumenten van rechters (par. 3.1).

3.1 Lijsten van gedragingen en instrumenten

Op basis van de literatuur zijn vier eerste concepten van lijsten met gedragingen van partijen en advocaten samengesteld (ter beantwoording van deelvraag 1: *‘Wat verstaan rechters, advocaten en partijen onder gedragingen die de procesgang verstoren dan wel bevorderen’*). Die lijsten zijn besproken met de begeleidingscommissie en vervolgens zijn ze ter controle, aanvulling en commentaar aan een groep praktijkjuristen voorgelegd. Op deze manier is getracht aansluiting te zoeken bij de rechtspraak. De eerste en tweede lijst bevatten procesverstorende gedragingen van partijen en advocaten zoals die tijdens de zitting of in de schriftelijke fase kunnen voorkomen. De derde en vierde lijst betreffen het procesbevorderende gedrag van partijen en advocaten (zie bijlage IV, tabel 36 tot tabel 39).

Omdat de observanten tijdens de zittingen die gedragingen en instrumenten moeten kunnen waarnemen, zijn deze zodanig geformuleerd dat eenduidige waarneming zo goed mogelijk gegarandeerd werd, omdat anders het gevaar bestaat dat observant A een gedraging wel procesverstorend vindt, terwijl observant B die gedraging niet procesverstorend vindt. Daar waar dit niet mogelijk leek, is ervoor gekozen om uit te gaan van de waarneming van de rechter (als neutrale derde). Alleen indien de rechter zelf ter zitting uiterlijk zichtbaar constateert dat een bepaalde gedraging van partijen of advocaten zich voordoet, is deze gedraging door de observant als zodanig gescoord. In de in bijlage IV opgenomen protocollen en lijsten treft men in die gevallen de zinsnede aan: *‘De rechter constateert dat...’*

Op dezelfde wijze als de lijsten met gedragingen zijn opgesteld, zijn ook de rechterlijke instrumenten in kaart gebracht, ter beantwoording van deelvraag 3: *‘Welke instrumenten hebben rechters thans (formeel dan wel feitelijk) tot hun beschikking om corrigerend dan wel stimulerend op te treden als reactie op het gedrag van de partijen/advocaten?’*. We volstaan hier daarom met de presentatie van deze lijsten in bijlage IV.

3.2 Observaties

Ter beantwoording van deelvraag 2 (*‘Welke procesverstorende en procesbevorderende gedragingen aan de zijde van partijen en advocaten komen in welke frequentie voor?’*)

en deelvraag 4 (*Welke instrumenten hanteren rechters tijdens de zitting en in welke frequentie?*) zijn in de periode 1 maart 2010 tot en met 2 juni 2010 aan de hand van de protocollen 98 zittingen geobserveerd bij de rechtbanken Breda en Den Bosch door daarvoor getrainde observanten. Het zijn twee verschillende, maar qua grootte vergelijkbare, rechtbanken. Er werden 100 zittingen in dagvaardingszittingen geselecteerd. Als besproken in hoofdstuk 2 zijn zowel comparities in handelszittingen als kort gedingen geobserveerd. De selectie van deze zittingen is willekeurig geschied, omdat verwacht werd dat dit de meeste variëteit aan versturende gedragingen zou gaan opleveren. Zoals blijkt uit tabel 3 zijn uiteindelijk 46 kort gedingen en 52 comparities geobserveerd. Bij de rechtbank Den Bosch zijn in totaal 52 zittingen geobserveerd, bij de rechtbank Breda waren dat er in totaal 46. Met het plannen van de te observeren comparitie-zittingen werden weinig problemen ondervonden, bij kort gedingen bleek dat lastiger. Veel kort gedingzittingen vielen kort voor de aanvang van de zitting uit als gevolg van intrekking van de zaak.⁹⁰

Tabel 3: Soort zitting per rechtbank

	Breda	Den Bosch	Totaal
Comparities	26	26	52
Kort gedingen	20	26	46
Totaal	46	52	98

De observanten bestonden uit zeven derde- en vierdejaars rechtenstudenten van de Universiteit van Tilburg. Het merendeel van deze studenten had reeds praktijkervaring met het bijwonen van een zitting, bijvoorbeeld doordat zij als buitengriffier aan een rechtbank of gerechtshof verbonden waren (geweest). Voordat de observanten daadwerkelijk zittingen bijwoonden, hebben zij een training gehad.⁹¹ Tijdens die training zijn onder meer de volgende aspecten aan de orde gekomen. Ten eerste zijn alle te observeren gedragingen, zoals opgenomen in de lijsten met gedragingen en instrumenten, besproken. Daarbij is vooral gelet op de afbakening van deze gedragingen ten opzichte van andere gedragingen. vervolgens kregen de observanten opnames van verschillende in scène gezette comparities van partijen te zien en werd geoefend met het invullen van het observatieprotocol. Naast deze trainingen zijn de observanten ook door het onderzoeksteam geïnstrueerd over het observeren van de zittingen.

Naast de te scoren gedragingen bevatte het observatieprotocol vragen over de zitting die werd geobserveerd (type zitting, de begin- en eindtijd, het onderwerp van de zaak, de verschijning van partijen en advocaten) en gegevens over de rechter in kwestie (geslacht, (geschatte) leeftijd en beroepservaring). De in de vragenlijsten (zie bijlage IV) opgenomen gedragingen en instrumenten zijn voorzien van codes, zodat de observanten steeds

90 Daarom heeft het observeren van kort gedingen twee keer zoveel tijd gekost als het observeren van de comparitie-zittingen. Verder werden de observanten bij de rechtbank Breda minder vaak toegelaten bij kort gedingzittingen die familiezittingen betroffen. Daardoor hebben we bij de rechtbank Breda 20 kort gedingzittingen kunnen observeren.

91 Deze training is verzorgd door Machteld Pel, zij is gedurende 30 jaar verbonden geweest aan de rechtspraak als rechter en laatstelijk als vicepresident bij het Gerechtshof Arnhem.

alleen een code hebben ingevuld tijdens de zitting wanneer zich één van de in de lijsten opgenomen gedragingen voordeed. Daarbij is door de observanten ook steeds aangegeven wie de betreffende gedraging verrichtte, bijvoorbeeld de (advocaat van de) eisende partij, (advocaat van de) gedaagde partij of de rechter.

Er is dus voor gekozen *gedragingen* in beeld te brengen, niet de interactie tussen gedragingen of de interactie tussen gedragingen en instrumenten. Te denken valt bijvoorbeeld aan het geval dat beide advocaten herhaaldelijk claimgedrag vertonen ten opzichte van de rechter en dat de rechter dit ook aanmoedigt door zich daarvoor open te stellen. Of een interactie van beschuldigingen en defensie over en weer tussen partijen, die in de hand gewerkt wordt doordat de rechter vraagt wat de ene partij de andere partij nu precies verwijt. Deze interactie is een realiteit, maar is niet eenvoudig te observeren en te categoriseren.

Om een indruk te krijgen van de betrouwbaarheid van de coderingen volgens het observatieprotocol werden vier zittingen onafhankelijk door twee studenten geobserveerd. De data laten zien dat er een significante overeenstemming is tussen de waarnemingen van de paren. Er is geen statistisch significant verschil in het aantal geobserveerde verstorende gedragingen per zaak ($t=.56$ $p=.88$). Dat geldt ook voor het aantal procesbevorderende gedragingen

($t=.45$ $p=.67$) en het aantal gehanteerde instrumenten in relatie tot verstorend ($t=.13$ $p=.9$) en bevorderend gedrag ($t=.33$ $p=.75$).

Verder onderzochten we in hoeverre de observanten gelijke codes toekenden aan de gecodeerde gedragingen. Mogelijke complicaties daarbij zijn dat: observanten verschillende gedragingen als eerste, tweede of derde gedraging kunnen hebben gezien, dat gedragingen zich in combinatie kunnen voordoen en dat er een belangrijke categorie ‘Anders’ is. Tabel 4 laat de overeenstemming zien tussen de drie eerste verstorende gedragingen. ‘M’ betekent een *match* tussen de coderingen. ‘D’ betekent geen overeenstemming en ‘A’ is de categorie waarin ten minste één van de observanten de categorie ‘Anders’ heeft gebruikt. In minder dan 10% van de coderingen is er een mismatch, en dat geldt ook bij de procesbevorderende gedragingen (tabel 5). Wel blijkt het effect van de categorie ‘Anders’ groot.

Tabel 4: Inter-coder betrouwbaarheid: proces-verstorende gedragingen (VG)

Koppel	VG1	VG2	VG3
1	A	A	A
2	A	M	A
3	M	A	M
4	M	D	A

Tabel 5: Inter-coder betrouwbaarheid: procesbevorderende gedragingen (BG)

Koppel	BG1	BG2	BG3
1	M	M	D
2	A	A	A
3	A	A	A
4	A	A	A

3.3 Vragenlijsten

Naast het observeren van zittingen is ook gebruikgemaakt van drie verschillende vragenlijsten: één voor partijen, één voor advocaten en één voor rechters (zie bijlagen I, II en III). De vragen gesteld aan de partijen en advocaten dienden ertoe aan de weet te komen of zich in hun ogen verstorende of bevorderende gedragingen tijdens de zitting hadden voorgedaan en hoe daarop is gereageerd door de rechter. De werkwijze was als volgt. Na afloop van een geobserveerde zitting verstrekten de observanten aan iedere aanwezige betrokken partij en advocaat een vragenlijst met retour-envelop. Partijen en advocaten werd gevraagd de vragenlijst in te vullen en in de retour-envelop terug te sturen naar het onderzoeksteam. Ook aan rechters is gevraagd om na afloop van de zitting een vragenlijst in te vullen. Via een URL naar een door het onderzoeksteam beheerde website kon de vragenlijst digitaal worden ingevuld en verstuurd naar het onderzoeksteam.

Naast de al eerdergenoemde objectieve gegevens werden ook vragen gesteld ten behoeve van de beantwoording van deelvraag 5 (*Welke (soort) instrumenten zouden rechters (nog) tot hun beschikking willen hebben ter bevordering van coöperatief en/of ter correctie van verstorend gedrag van procespartijen?*). Dit zijn onder meer de volgende vragen: Heeft u procesverstorend gedrag waargenomen in de schriftelijke procedure of tijdens de zitting? Indien u procesbevorderend gedrag heeft waargenomen in de schriftelijke procedure of tijdens de zitting, wat was uw reactie op dit procesverstorend gedrag? Welke instrumenten heeft u niet ter beschikking maar had u willen toepassen?

Ten slotte, werd in de drie vragenlijsten gevraagd naar het rolnummer van de zaak. De bedoeling hiervan was dat de onderzoekers alle onderzoeksgegevens van een zaak (de observatieprotocollen, schriftelijke vragenlijsten van advocaten en partijen en elektronische vragenlijsten van rechters) en dus alle perspectieven daarop, aan elkaar konden koppelen. Dat oogmerk is slechts ten dele gerealiseerd, omdat rechters bij één van de twee gerechten bezwaar aantekenden. Antwoorden van hen op vragen naar gedragingen van partijen/advocaten bevatten naar hun mening informatie over veelal nog niet afgeronde zittingen. Het geven van deze subjectieve informatie, die traceerbaar zou kunnen zijn tot bepaalde zittingen, zou in strijd kunnen zijn met het geheim van de raadkamer en de procesvoering

kunnen verstoren. Daarom is na overleg door hen afgezien van het verstrekken van dat rol-nummer. Nadeel hiervan voor het onderzoek is dat slechts van een beperkt aantal zittingen informatie aanwezig is die het mogelijk maakt om alle data aangaande een bepaalde zaak aan elkaar te koppelen.

3.4 Beschrijving van de respons

Naast het scoren van gedragingen en instrumenten hebben de observanten van iedere geobserveerde zitting ook een aantal objectieve gegevens bijgehouden. Het ging hier om het onderwerp van de zitting, de plaats van de rechtbank, leeftijd, geslacht en ervaring van advocaten en rechters en de aanwezigheid van de partijen/advocaten.

Respons

Uit het aantal ingevulde vragenlijsten die door het onderzoeksteam zijn ontvangen blijkt dat vooral advocaten in groten getale hebben meegedaan aan deze component van het onderzoek. In totaal ontvingen we 62 bruikbare vragenlijsten van partijen en 110 van advocaten. Door rechters zijn in totaal 46 elektronische vragenlijsten ingevuld en teruggestuurd naar de onderzoekers, vanuit de rechtbank Den Bosch zijn 25 elektronische vragenlijsten afkomstig, van Breda 17.

Bij iedere zitting was één rechter aanwezig. Er waren bijna steeds eisers, gedaagden, advocaten van eisers en advocaten van gedaagden

aanwezig (zie tabel 8). In enkele gevallen waren er meerdere partijen en/of advocaten aan eisende en/of verwerende kant en ieder kreeg een vragenlijst uitgereikt. Dat is niet precies bijgehouden. Nemen we aan dat gemiddeld per zitting één partij aan iedere kant en één advocaat aan iedere kant een vragenlijst kreeg uitgereikt, dan komen we op de responspercentages die in de volgende tabel zijn aangegeven. Deze responspercentages zijn bevestigend.

Tabel 6: Respons vragenlijsten

Respondent	Mogelijke respons	Daadwerkelijke respons	Respons %
Advocaten	196	110	56
Partijen	196	62	32
Rechters	98	46	47

Het onderwerp van de zaken op de geobserveerde zittingen

De zaken die op de zittingen werden behandeld betroffen vooral algemeen contractenrecht, handelsrecht en familierecht. Het precieze aantal zittingen per onderwerp is in tabel 7 weergegeven.

Tabel 7: Het onderwerp van de geobserveerde zittingen

Onderwerp zitting	Aantal	%
Algemeen verbintenissenrecht	30	33
Handelszittingen	20	22
Familiezittingen	12	13
Beslag- en executierecht	8	9
Bouwrecht	7	8
Overige zittingen	7	8
Intellectueel eigendom	5	5
Ondernemingsrecht	3	3
Totaal	92	100

Zittingsduur

De gemiddelde duur van de geobserveerde zittingen bedroeg twee uur en vier minuten.⁹² Comparitiezittingen duren, zoals verwacht, langer ($M = 2$ uur en 12 minuten) dan kort gedingen ($M = 1$ uur en 53 minuten),⁹³ maar het verschil in zittingsduur tussen beide procedures is statistisch gezien niet groot.⁹⁴ De plaats van de rechtbank (Breda of Den Bosch) en het geslacht van de rechter blijken geen invloed te hebben op de zittingsduur.

Hoe frequent waren de procespartijen aanwezig bij de zitting?

In tabel 8 is weergegeven welke procespartijen aanwezig waren bij de zitting.

Tabel 8: Aanwezige procesdeelnemers

Procespartijen	Aantal	% Aanwezig
Eisende partij	90	92
Advocaat eisende partij	96	98
Gedaagde partij	89	91
Advocaat gedaagde partij	94	96

Leeftijd, geslacht en ervaring

Op de geobserveerde zittingen blijkt precies 50% van de advocaten man en 50% vrouw. Deze gelijkheid verbergt grote verschillen tussen comparities (grote meerderheid vrouwelijke advocaten) en kort gedingen (grote meerderheid mannelijke advocaten).⁹⁵ Het is opvallend dat de overgrote meerderheid van de advocaten die de vragenlijst terugstuurde mannelijk is, namelijk 78%. In zowel de kort gedingen als de comparities waren er blijkbaar aanzienlijk meer mannen die ingingen op onze vraag de vragenlijst in te vullen.

92 Minimum = 15 min., maximum = 6 uur en 30 min., standaard afwijking = 56,47 min.

93 Eén van de geobserveerde kort gedingen is genoteerd met een duur van 6 uur en 30 minuten. We hebben niet genoeg indicaties om deze zaak als te uitzonderlijk te kwalificeren en deze is dus meegenomen in de analyses. Zonder deze zaak zakt de gemiddelde duur van kort gedingen naar 1 uur en 46 minuten.

94 $F = 2.26$ $p = .136$

95 Van de eisende partijen in de geobserveerde kort gedingen had 69,4% een mannelijke advocaat; bij de gedaagde partijen was dit 78,8% (de resultaten van beide chi-kwadraattesten zijn significant bij een niveau van 0.1). In de comparitiezittingen werden partijen duidelijk door meer vrouwelijke advocaten bijgestaan (eisende partijen – 75,5%, gedaagde partijen – 87,2%).

Tabel 9: Type zaak, plaats en geslacht rechter

		Type zaak							
		Comparities				Kort gedingen			
		Plaats							
Breda		Den Bosch		Breda		Den Bosch			
Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Geslacht	M	14	54	11	42	13	65	25	100
Rechter	V	12	46	15	58	7	35	0	0
Totaal	97 ⁹⁶	26	100	26	100	20	100	25	100

De leeftijd van de advocaten die meededen aan het onderzoek lag als volgt: 28% van de advocaten is tussen de 30 en 40 jaar, 26% is tussen de 40 en 50 jaar en 22% is tussen de 50 en 59 jaar oud, terwijl 17% jonger is dan 30 jaar. Ondanks het lage leeftijdsgemiddelde hebben de meeste advocaten wel een aanzienlijke beroepservaring; 60% geeft aan meer dan 10 jaar professionele ervaring als advocaat te hebben en 30% heeft tussen de 5 en 10 jaar ervaring.

Twee derde van de rechters die de vragenlijst hebben ingevuld zijn mannen (67%). Bijna de helft zit in de leeftijdsgroep 50-59 jaar, ongeveer een vierde is tussen de 40 en 49 jaar en 22% is tussen de 60 en 69 jaar. Slechts twee respondenten zijn tussen de 30 en 39 jaar. De gemiddelde leeftijd is 52 jaar. Het is gezien

deze gegevens niet erg verrassend dat de meeste rechters een aanzienlijke ervaring als rechter hebben, 59% geeft aan meer dan 10 jaar beroepservaring te hebben als rechter. Verder heeft 22% tussen de 5 en 10 jaar beroepservaring en vier rechters geven aan minder dan 5 jaar ervaring te hebben als rechter. Ook uit de observaties blijkt dat de meerderheid (65%) van de voorzittende rechters een man was. Dit verschil was minder goed zichtbaar bij de geobserveerde comparities dan bij de 45 kort gedingen waarin de rechter in slechts 16% van de gevallen een vrouw was. Dit grote verschil is onder meer te verklaren doordat bij alle in Den Bosch geobserveerde kort gedingzittingen (25) de rechters van het mannelijk geslacht waren (zie tabel 9).

96 In één zitting werd door de observant het geslacht van de rechter niet ingevuld.

Tien zittingen in beeld

In dit hoofdstuk presenteren wij het verloop van 10 zittingen zoals dat is af te leiden uit de data verkregen uit observaties en antwoorden op vragenlijsten door rechters. Het zijn 10 van de 26 zittingen waarover we informatie hebben uit twee belangrijke bronnen die in dit onderzoek gebruikt zijn: de observatie en de antwoorden van de rechter. We selecteerden de zittingen met de meeste geobserveerde verstoringe gedragingen, aannemend dat die de meeste interessante informatie zouden opleveren. Het betreft hier dus zeker geen representatieve doorsnede. Bij de weergave van het gedrag van alle bij de procedure betrokkenen maken we gebruik van een codering (tussen haakjes achter het gedrag) op basis van de categorieënindeling in hoofdstuk 2.

Zaak 1: Aanbestedingsprocedure

Situatie

Procedure: Kort geding

Onderwerp: Aanbestedingsprocedure

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij, vertegenwoordigd door 2 advocaten

Verweerder: 2 gedaagde partijen

Anders: een tussenkomende partij

Rechter: Man van 57 jaar

Duur: 2 uur en 40 minuten

Observatie

Bij aanvang van de zitting was er een logistieke verstoring: de aanwezigheid van drie verwerende partijen zorgde voor praktische problemen in de zin dat de ruimte te klein

was. De rechter liet weten ontevreden te zijn over de condities voor de zitting [*Anders*]. In de loop van de zitting kwam de rechter nog een keer op het logistieke probleem terug.

Tijdens de zitting prees de rechter twee procesbevorderende gedragingen. Hij liet weten het op prijs te stellen dat partijen zich positief opstelden [*Interpersoonlijke communicatie & attitude; ICA*]. Verder gaf de rechter positieve feedback aan een partij die relevante informatie gaf. De rechter luisterde actief en anticipeerde op hetgeen gezegd werd [*Waarheidsvinding; W*].

Antwoorden van de rechter

Het procesbevorderende gedrag aan het begin van de zitting, zoals waargenomen door de observant, inclusief de reacties van de rechter, kwam niet terug in de door de rechter ingevulde vragenlijst.

Samenvatting

De observant nam in deze zaak twee bevorderende gedragingen waar en twee reacties daarop van de rechter. De rechter zelf heeft van geen van deze gedragingen en reacties melding gemaakt in de door hem ingevulde vragenlijst.

Zaak 2: Overdracht aandelen

Situatie

Procedure: Kort geding

Onderwerp: Overdracht aandelen

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij, vertegenwoordigd door 1 advocaat

Verweerder: 1 gedaagde partij, vertegenwoordigd door 1 advocaat

Anders: 2 toehoorders

Rechter: Man van 57 jaar

Duur: 1 uur en 30 minuten

Observatie

De observant registreerde tijdens deze zaak vijf keer verstorend gedrag. Ten eerste vertoonde de eisende partij non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelde [*Ordelijk verloop van zitting en verdere interactie; OV*]. De rechter reageerde niet op dit gedrag [*Niets doen; ND*]. Vervolgens sprak de advocaat van de eisende partij met zijn cliënt terwijl de advocaat van de andere partij aan het woord was [*ICA*].

Wederom was er geen waarneembare reactie van de rechter [*ND*]. Een derde verstorende gedraging die werd geobserveerd was dat de advocaat van de eisende partij probeerde de rechter in zijn kamp te krijgen: 'Ik vind het fijn dat u dat zegt' en 'U heeft gelijk' [*Anders*]. Wederom reageerde de rechter hier niet zichtbaar op [*ND*]. Vervolgens waren er herhaaldelijk interrupties van de advocaten in het onder-

linge debat [*OV*]. De observant noteerde dat de rechter de discussie afkapte. 'Verder gaf de rechter ook aan niet te begrijpen wat het probleem was' [*Communicatiegerichte interventies; CI*]. De laatste verstorende gedraging die tijdens deze zitting werd geobserveerd valt in de categorie 'Advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn' [*Structureren van de inhoud; SI*]. De rechter constateerde dit gedrag eveneens en kapte het betoog van de advocaat van de eiser af [*CI*].

Er deed zich ook een procesbevorderende gedraging voor aan de kant van de gedaagde: 'Zich beleefd en netjes opstellen ten opzichte van de wederpartij' [*ICA*]. De rechter reageerde hier niet waarneembaar op [*ND*].

Antwoorden van de rechter

In de elektronische vragenlijst behorend bij deze observatie merkte de rechter het volgende op: 'Partijen waren het feitelijk nagenoeg eens over een aandelentransactie in samenhang met de ontvlechting van een samenwerking maar door slechte communicatie van partijen zelf en, schokkender, van hun advocaten, waren ze zich daar niet van bewust.' Zoals ook uit de observaties bleek, liet de rechter weten dat het proces verstoord werd door de gedragingen 'van de beide advocaten, en dan aan het slot van de zitting vooral van de advocaat van de eisende partij'. Hij beschrijft het als volgt: 'Niet snappen dat partijen het feitelijk eens zijn en dat ze beter

zo snel mogelijk naar de notaris kunnen gaan om de aandelenoverdracht te effectueren in plaats van bij mij te bakkeleien over een vonnis.’ De rechter benoemde dit als een probleem van miscommunicatie. Hij omschrijft zijn reactie daarop als volgt: ‘benoemen over welke punten partijen het feitelijk eens bleken’ [CI]. Het instrument dat de rechter op de interrupties en verdere verstorende gedragingen toepaste was naar eigen zeggen: ‘geduld uitoefenen’ [ND].

Samenvatting

In deze zaak werden vijf verstorende gedragingen en een bevorderende gedraging waargenomen. De rechter reageerde tweemaal op het verstorende gedrag. De rechter geeft zelf in de vragenlijst aan een keer actief te hebben gereageerd op de verstorende gedragingen en verder vooral geduld te hebben gehad.

Zaak 3: Executie/opheffen beslag

Situatie

Procedure: Kort geding

Onderwerp: Executie/opheffen beslag

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij, vertegenwoordigd door 1 advocaat

Verweerder: 1 gedaagde partij, vertegenwoordigd door 1 advocaat

Anders: 2 toehoorders

Rechter: Man van 65 jaar

Duur: 40 minuten

Observatie

De zitting duurde 40 minuten, beduidend minder dan de gemiddelde duur van de overige geobserveerde zittingen. Er kwamen vier verstorende gedragingen voor. De eerste verstorende gedraging was dat de eisende partij en diens advocaat met elkaar spraken en discussieerden, terwijl de gedaagde partij in gesprek was met de rechter [OV]. De observant nam geen reactie van de rechter op deze gedraging waar [ND]. Vervolgens was er een non-verbale, negatieve reactie van de gedaagde partij richting de eiser [ICA]. Ook daar volgde geen waargenomen reactie op [ND]. Wel reageerde de rechter toen de eiser irrelevant materiaal aandroeg [Structurering van de inhoud; SI]. De rechter sprak die partij daarop aan [CI]. De laatste gedraging was een poging om de rechter in te palmen die werd omschreven als: ‘Claimgedrag vertonen t.o.v. rechter [‘U vindt toch ook dat ...’]’ [ICA]. Volgens de observant reageerde de rechter hier niet op [ND].

Beide partijen en hun advocaten vertoonden volgens de observant ook bevorderend gedrag: ‘Zich beleefd en netjes opstellen ten opzichte van wederpartij’, maar dat leverde ze geen waarneembare reactie op van de rechter [ND]. De positieve grondhouding van de gedaagde werd echter volgens de observant beantwoord met actief luisteren door de rechter. Ook de gedaagde toonde zich volgens de observant een goed luisteraar naar de wederpartij, maar dit leverde geen reactie van de rechter op.

Antwoorden van de rechter

De rechter benoemde geen positief of negatief gedrag in de antwoorden op de vragenlijst.

Samenvatting

Er deden zich in deze zaak volgens de observant vier verstoringen gedragingen voor en een bevorderende. De rechter reageerde een keer op het verstoring gedrag.

Zaak 4: Nakoming overeenkomst geldvordering

Situatie

Procedure: Kort geding

Onderwerp: Nakoming overeenkomst geldvordering

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij aanwezig, vertegenwoordigd door 1 advocaat

Verweerder: 2 gedaagde partijen aanwezig, vertegenwoordigd door 2 advocaten

Anders: 3 toehoorders

Rechter: Man, ervaren, ongeveer 55 jaar oud

Duur: 1 uur en 30 minuten.

Observatie

Volgens de observant is het: 'erg druk in de zaal: 2x gedaagde partij + publiek 3x, 2x advocaten gedaagden, 2x kantoorgenoot, 1x eiser, 1x advocaat eiser.' Aan het begin van de zitting was er al een verstoring, veroorzaakt

door de gedaagde partij: 'Mobieltje ging luid af, gedaagde liep zaal uit' [OV]. De rechter reageerde niet waarneembaar [ND].

Volgens de data naar aanleiding van de observaties spraken beide partijen met elkaar terwijl de andere partij aan het woord was richting de rechter [OV]. Aanvankelijk reageerde de rechter niet [ND], maar later reageerde die met het instrument 'De emoties van partijen benoemen' [CI]. Het derde verstoring gedrag in deze zaak werd veroorzaakt door de advocaat van de gedaagde partij, die zich onbeleefd uitte ten opzichte van de andere partij [Anders]. De rechter reageerde daar met wat humor op [Anders]. De volgende verstoring die zich voordeed was: 'Een ander constant in de rede vallen' [OV]. De rechter sprak de advocaat van de eiser op dit gedrag aan. De advocaat van gedaagde maakte zich volgens de observant schuldig aan 'Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden'. De rechter stelde de vraag nogmaals [CI].

Antwoorden van de rechter

Volgens de rechter was er een serieus probleem in de voorfase: 'Formeel was het in casu niet verplicht maar het was hinderlijk dat in deze kwestie die feitelijk al maanden speelt vooraf geen inzicht in het verweer en de daarop gebaseerde grondslagen van de tegenvordering was gegeven.' De reactie van de rechter op dit gebrek was: 'Actief en kritisch doorvragen om de hardheid van het verweer te kunnen toetsen' [CI].

Samenvatting

De observant nam vijf verstorende gedragingen in deze zaak waar waarop de rechter drie keer reageerde, tweemaal met een communicatie-gericht instrument. In de vragenlijst geeft de rechter zelf ook aan dit instrument te hebben gebruikt.

Zaak 5: Ondernemingsrecht

Situatie

Procedure: Kort geding

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij, vertegenwoordigd door 1 advocaat
Verweerder: 2 gedaagde partijen, vertegenwoordigd door 1 advocaat
Anders: 5 toehoorders
Rechter: Man van 55 jaar
Duur: 3 uur en 45 minuten

Observatie

In deze zaak deden zich meerdere verstorende gedragingen voor. In de eerste plaats waren er te laat ingediende stukken [*Gedragingen in relatie tot ingangsvoorwaarden; IGVB*]. De rechter 'liet in het midden of hij de stukken toeliet, zou dat behandelen als dat nodig was'. De eis in reconventie was 15 minuten te laat bij de advocaat van de eiser binnengekomen. Zij maakte bezwaar, ook omdat er geen gronden waren vermeld' [*Anders*]. Daarna vertoonden de eiser en diens advocaat regelmatig 'non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen als reactie op hetgeen

de wederpartij ter zitting of in de stukken uiten' [*ICA*]. Volgens de waarnemer gebeurde dit vaak, maar ogenschijnlijk zonder veel gevolgen: 'Niet echt verstoring van het proces, wel opvallend. Gebeurde vaak.' De rechter liet hierop geen actieve reactie zien [*ND*]. Wel was er een duidelijke verstoring aan de kant van de eisende partij te zien: 'Een ander constant in de rede vallen' [*OV*]. In dit geval was de eiser vooral de eigen advocaat aan het corrigeren: 'Eisende partij viel advocaat vaak in de rede tijdens haar pleidooi, hij wilde dan veel toevoegen'. In deze zaak rapporteerde de observant ook weer dat de rechter eigenlijk geen actieve reacties laat zien op het verstorende gedrag door partijen [*ND*]. Vervolgens liep het hoger op en vertoonden beide advocaten 'verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting zegt of in de stukken schrijft'. Het werd zelfs emotioneel: 'De advocaten worden lichtelijk boos op elkaar. Er worden zinnen als "de pot verwijt de ketel" naar voren gebracht' [*ICA*]. En dan nog iets sterker: 'Eiser werd erg boos, hij riep: "Dit is waarom we hier zitten!" Hij maakte vuisten en was zelfs licht aan het trillen' [*ICA*]. In geen van deze gevallen noteerde de observant een reactie van de rechter [*ND*].

Antwoorden van de rechter

De rechter zelf zoekt de problemen blijkens de ingevulde vragenlijst vooral in de procedurele aanpak: 'Eisers hadden hun vorderingen zo ruim geformuleerd dat deze op straffe van

een dwangsom niet toewijsbaar zouden zijn zonder veel executie ellende te veroorzaken. Gedaagden met hun vorderingen in reconventie idem. Verder waren de producties en de vordering in reconventie zeer laat ingezonden, zeker gezien het tijdstip van dagvaarden (drie weken eerder) en de betrokkenheid van de advocaat bij het voortraject.' Volgens eigen zeggen was de respons van de rechter op deze complicaties vooral pragmatisch: 'De vorderingen min of meer negeren en de zaak op een praktisch niveau bespreken' [*Handhaven ordelijk verloop zitting; HOVZ*]. Hoewel de rechter niet-waarneembaar reageerde, had hij wel de indruk dat het relationeel niet goed liep: 'Een lang uitgesponnen verhaal met wat niet hard gemaakte verdachtmakingen richting de eisende partij. Jammer. Dit is een zaak (afwikkeling van een vof) die door gesprekken moet worden opgelost. Dan moet de sfeer niet verpest worden.'

Samenvatting

In deze zaak rapporteerde de observant vijf verstorende gedragingen van partijen. De rechter reageerde op geen van deze gedragingen met een waarneembaar instrument. Er werd geen procesbevorderend gedrag waargenomen. Uit de vragenlijst blijkt dat de rechter de verstoringen heeft opgemerkt en bewust een pragmatische insteek heeft gekozen door de zaak op een praktisch niveau te bespreken.

Zaak 6: Bouwovereenkomst niet goed uitgevoerd

Situatie

Procedure: Comparitie

Onderwerp: Bouwovereenkomst niet goed uitgevoerd

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij en 1 advocaat

Verweerder: 1 gedaagde partij en 1 advocaat

Anders: beide partijen hebben aanhang meegenomen

Rechter: Man van 50 jaar

Duur: 2 uur en 35 minuten

Observatie

Het eerste verstorende gedrag dat voorkwam in deze zaak werd door de gedaagde partij veroorzaakt. Volgens de observant werd het proces verstoord door het gedrag van één van de meegenomen aanhangers van de gedaagde partij [*OV*]. De observant nam geen actieve reactie van de rechter waar [*ND*]. Vervolgens verstoorde de advocaat van de eisende partij het proces doordat hij irrelevante argumenten bepleitte die weinig met de zaak te maken hadden [*ICA*]. De rechter vertoonde weer geen reactie [*ND*]. Een derde verstorende gedraging was weer aan de zijde van de eisende partij waarneembaar, deze keer bleef de eisende partij herhaaldelijk de vraag van de rechter onduidelijk beantwoorden [*W*]. De rechter reageerde daarop door te benoemen dat hij ontevreden is met het

antwoord dat de eisende partij geeft [CI].

De vierde verstoring gedraging tijdens de zitting is door de observant gecodeerd als [Anders], maar de observant beschrijft in het observatieprotocol dat de advocaat van de eisende partij de verstoring veroorzaakte doordat 'de advocaat de rechter bij naam aanspreekt waarna de rechter tevens een minachtende houding constateert'. De rechter reageert hierop door de advocaat te vragen zich beleefd te gedragen [CI]. De laatste verstoring gedraging die werd waargenomen in deze zaak is door de observant als volgt omschreven: 'De rechter constateert dat de dagvaarding onvolledig is en dat de eiser niet voldoende door zijn advocaat wordt aangespoord duidelijk te antwoorden' [W]. De rechter reageerde hierop door dit probleem te benoemen en er met de betrokken partijen verder over te praten [CI].

Naast deze vele verstoring gedragingen werd ook procesbevorderend gedrag waargenomen in deze zaak. Volgens de observant had de gedaagde partij een positieve grondhouding [ICA], maar werd hierop geen reactie van de rechter waargenomen [ND].

Antwoorden van de rechter

De rechter heeft in de elektronische vragenlijst aangegeven dat in de schriftelijke procedure één van de partijen verstoring gedrag vertoonde, namelijk: 'fundamentum petendi onvoldoende (art. 111 Rv), de conclusie van antwoord in reconventie was veel te summier'.

Verder gaf de rechter aan dat zijn reactie hierop het benoemen van dit verstoring gedrag tijdens de comparitie was en door 'fact findings'-vragen te stellen toch proberen een helder beeld te krijgen. Ook tijdens de zitting constateerde de rechter verstoring gedrag: de eisende partij gaf geen 'heldere antwoorden op mijn vragen'. Dit bleek ook uit de observaties. De rechter reageerde hierop door het probleem te benoemen, door te vragen en de advocaat van de eisende partij te vragen om nadere uitleg.

De rechter geeft voorts aan dat er ook procesbevorderend gedrag was in de schriftelijke procedure, namelijk van de advocaat van de gedaagde partij: 'Na een uiterst summiere dagvaarding een uitgebreid feitenoverzicht, overlegging van de relevante al uitgebrachte deskundigenberichten; juridische duiding van feiten.' De rechter geeft aan dat hij dit positieve gedrag ter zitting heeft benoemd. Tijdens de comparitiezitting vertoonden voorts beide advocaten procesbevorderend gedrag in de ogen van de rechter: 'Beide advocaten bleken bereid met mij de trojka te vormen om partijen aan een oplossing te helpen.' Op de vraag over welke procedurele instrumenten de rechter zou willen beschikken antwoordt deze rechter: 'Meer open discussie over het verstoring danwel bevorderende gedrag waardoor meer samenwerking tussen de drie professionals (de rechter en de twee advocaten) mogelijk wordt.'

Samenvatting

Van de vijf verstorende gedragingen die in deze zaak werden waargenomen heeft de rechter in drie gevallen gereageerd met een communicatiegerichte interventie. In de vragenlijst geeft de rechter hierover zelf ook aan dat hij door het probleem te benoemen en om nadere uitleg te vragen heeft gereageerd op enkele verstoringen. Op de enige bevorderende gedraging die door de observant werd gerapporteerd werd door de rechter niet gereageerd. Overigens gaf de rechter aan meer bevorderende gedragingen te hebben waargenomen, namelijk meewerken naar een oplossing, en dat hij dit gedrag ook positief heeft benoemd naar partijen.

Zaak 7: Boedelscheiding

Situatie

Procedure: Kort geding

Onderwerp: Boedelscheiding

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij en 1 advocaat

Verweerder: 1 gedaagde partij en 1 advocaat

Anders: 2 toehoorders

Rechter: Man van 55 jaar

Duur: 2 uur en 15 minuten

Observatie

Het eerste verstorend gedrag kwam van de kant van de gedaagde: 'Overlegt luid met advocate. Rechter kijkt afkeurend' [OV]. Er kwam verder geen waarneembare reactie van

de rechter [ND]. Het tweede verstorende gedrag dat werd waargenomen werd door de gedaagde partij en diens advocaat vertoond. De observant omschreef het als 'zeer non-verbaal en verbaal gereageerd op verhaal advocaat eiser' [ICA]. Wederom nam de observant geen reactie van de rechter waar [ND]. De derde verstorende gedraging, dit keer van de advocaat van de gedaagde partij, werd door de observant beschreven als: 'Reageert steeds zeer direct met een verwijtende toon op tegenpleiter, lijkt geen afstand te kunnen nemen van zaak, staat er zeer persoonlijk in' [ICA]. Ditmaal reageerde de rechter wel, namelijk door er met de advocaat kort over te praten [CI]. Vervolgens gedroeg de eisende partij zich verstorend: 'Wil steeds onderbreken maar krijgt daar de kans niet voor' [OV]. Ook hier probeert de rechter in te grijpen door de eisende partij erop aan te spreken [CI]. Een laatste verstorende gedraging die door de observant werd gerapporteerd in het observatieprotocol is dat de eisende partij zich direct richt tegen de advocaat van de gedaagde partij tijdens diens pleidooi [OV]. Volgens de observant laat de rechter dit gedrag één keer toe, maar spreekt hij de eisende partij er bij de tweede keer op aan [CI].

Antwoorden van de rechter

Volgens de rechter waren er in de schriftelijke stukkenwisseling 'veel verdachtmakingen; het overleggen van bijzonder veel e-mails, vaak met weinig fraaie bewoordingen'. Reflecterend op de eigen strategie om hiermee om te

gaan, vertelt de rechter het volgende: 'Dit zoveel mogelijk negeren tijdens de zitting' [ND]. De rechter rapporteerde geen verstoringe gedragingen tijdens de zitting, maar wel bevorderende gedragingen, waar hij als volgt op reageerde: 'Uitleg over de grote lijnen van de problematiek, partijen in overweging gegeven om de zaak op hoofdlijnen te schikken.'

Samenvatting

Er zijn vijf verstoringe gedragingen waargenomen. De rechter reageerde op drie van deze gedragingen met een communicatiegerichte interventie. Er was geen bevorderend gedrag volgens de observant, terwijl de rechter in de vragenlijst aangeeft dat hij op het procesbevorderend gedrag reageerde door partijen een schikking te laten overwegen. Uit de vragenlijst blijkt verder dat de rechter vooral veel gedrag bewust heeft genegeerd.

Zaak 8: Commerciële zaak

Situatie

Procedure: Comparitie

Onderwerp: Handelszaak

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij en 1 advocaat

Verweerder: 1 gedaagde partij en 1 advocaat

Anders: gedaagde partij heeft een extra persoon meegenomen

Rechter: Man van 35 jaar

Duur: 2 uur en 10 minuten

Observatie

In deze zaak waren er tien verstoringe gedragingen (het maximum dat het observatieprotocol toeliet). De beide partijen waren aanwezig met hun advocaten en de gedaagde had nog een extra persoon meegenomen. Het observatieverslag vermeldt ook dat er een poging was gedaan om de zaak te schikken in de weken voorafgaand aan de zitting.

Vijf van de verstoringen vallen in de categorie van irrelevante discussies, directe gesprekken met de andere partij, interrupties en negatieve opmerkingen maken. De eerste verstoringe gedraging kwam van de advocaat van de gedaagde partij en zat in de categorie 'Waarheidsvinding' [W]. De rechter reageerde hierop door het probleem te benoemen [CI]. De tweede verstoringe gedraging was een probleem met de structureren van de inhoud [SI] aan de kant van de eisende partij. De rechter 'kapte de eisende partij vaak af en verwees steeds terug naar de kern van de zaak' [CI]. De eisende partij veroorzaakte ook de derde verstoringe gedraging, namelijk 'een ander constant in de rede vallen' [OV]. De rechter sprak de partij aan op diens gedrag [CI]. Vervolgens vertelde de advocaat van de gedaagde partij onnodige zittingen die al in het dossier stonden [SI]. Ook hier sprak de rechter hem op aan [CI]. Ten slotte vielen de gedaagde partij en diens advocaat de wederpartij ook nog eens herhaaldelijk in de rede [OV] en negeerde de rechter dit gedrag duidelijk volgens de observant [ND].

Verder waren er een aantal verstoringen rondom de ingediende stukken: 'De advocaat van gedaagde heeft door de advocaat van de eiser verzonden stukken niet ontvangen. Omdat de meeste stukken bij gedaagde bekend waren heeft de rechter aan het einde van de zitting besloten ze als in het geding gebracht te beschouwen en moeten de stukken worden nagezonden' [IGVB]. Volgens de observant vertoonde de rechter geen duidelijk te categoriseren reactie. Vervolgens blijkt tijdens de zitting dat de stukken twee dagen voor de zitting pas zijn ingediend. De advocaat van de eisende partij maakt hiertegen bezwaar. Dit gedrag wordt door de observant aangemerkt als gedrag dat de ingangsvoorwaarden van de zitting beïnvloedt [IGVB]. Verder beschrijft de observant het gedrag van de rechters als volgt: 'De rechter maakt de opmerking dat twee dagen te kort is en stelt de beslissing over bezwaar uit naar het einde van de comparitie. Uiteindelijk heeft de rechter niets meer gedaan met het bezwaar' [ND]. Volgens de observant kwam het veelvuldig voor dat partijen elkaar tijdens de zitting in de rede vielen. Tegelijk waren er ook positieve gedragingen, zoals de gedaagde en hun advocaat die een poging deden om alsnog tot een schikking te komen [SI]. De rechter reageerde op dit initiatief met het instrument 'Actief luisteren' [CI]. Volgens de observant vertoonden partijen ook positief gedrag ('Een positieve grondhouding hebben'), ondanks het soms niet in acht nemen van basale zittingsregels. De rechter speelde hierop

volgens de observant in door naar de verwachtingen van partijen te vragen.

Antwoorden van de rechter

Opmerkelijk in deze zaak is dat de rechter zelf alleen de gang van zaken rondom de producties als mogelijk verstorend gedrag beschouwde: 'Ik weet niet precies of dat onder de definitie van procesverstorend gedrag valt, maar beide partijen maakten over en weer bezwaar tegen ten behoeve van de zitting door de ander ingebrachte producties.' De rechter gaf aan hierover afspraken te hebben gemaakt met partijen: 'Ik heb met partijen afgesproken dat de stukken wel aan het dossier worden toegevoegd en dat partijen (de stukken waren aan de ene zijde laat ingediend en aan de andere zijde had de wederpartij ze niet ontvangen), indien de rechtbank de stukken in de beoordeling zal betrekken, nog de mogelijkheid zouden krijgen om daarop schriftelijk te reageren' [HOVZ].

Samenvatting

Er werden in deze zaak tien versturende gedragingen waargenomen. Van de vijf verstoringen in de categorie irrelevante discussies reageerde de rechter vier keer met een communicatiegerichte interventie en negeerde hij de laatste verstoring. Op de overige vijf verstoringen, die volgens de observant hoofdzakelijk in de categorie 'Ingangsvoorwaarden' vielen, reageerde de rechter vier keer niet en een keer weer met een communicatiegerichte interventie. In de vragenlijst geeft de rechter

omtrent deze laatste vijf verstoringen aan dat hij met partijen duidelijke afspraken heeft gemaakt als reactie op de verstoringen. Er werd ook eenmaal procesbevorderend gedrag waargenomen waarop de rechter reageerde door naar de verwachtingen van partijen te vragen.

Zaak 9: Leasecontract, financiële lease

Situatie

Procedure: Comparitie

Onderwerp: Leasecontract, financiële lease

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij en 1 advocaat

Verweerder: 1 gedaagde partij en 1 advocaat

Rechter: Vrouw van 50 jaar

Duur: 1 uur en 45 minuten

Observatie

Deze zaak kende in totaal zeven waargenomen versturende gedragingen. De eerste versturende gedraging was: 'Een andere partij dan aangegeven is aanwezig op de zitting en heeft geen mandaat of volmacht' [IGVB]. Interessant genoeg, schrijft de waarnemer dit gedrag aan beide partijen toe. De rechter sprak partijen aan op hun verantwoordelijkheid om de zaak in goede banen te leiden [CI]. Zij maakte ook het versturende karakter duidelijk: 'Rechter maakte een opmerking op een bepaalde toon'. Vervolgens was er iets mis met de door de gedaagde aangedragen feiten [W]: 'De rechter constateert dat de feiten aangegeven in de stuk-

ken van de gedaagde, door diens advocaat, onjuist zijn.' Rechter vroeg ernaar en kreeg opheldering [CI]. De derde versturende gedraging die werd waargenomen ging wederom over de feiten van de zaak: 'Feiten m.b.t. nieuwe leaseauto: jaren en aantal keer vervangen waren onjuist' [SI]. De rechter reageerde daarop door naar de achterliggende belangen van partijen op zoek te gaan [CI]. De vierde versturende gedraging tijdens de zitting werd als volgt omschreven: 'De rechter constateert dat het leasecontract ontbreekt bij de stukken. Eerste keer aan het begin van de zitting, daarna nogmaals aangegeven door rechter dat belangrijke stukken ontbreken. De rechter wijst partijen en advocaten hierop. Eerst heeft niemand het stuk, na de tweede maal komt de advocaat van de eiser ermee. De rechter borduurt hierop voort en probeerde toen het stuk er nog niet was met partijen een oplossing te zoeken d.m.v. fax.' De reactie van de rechter op deze gedraging kan worden gekwalificeerd als het handhaven van het ordelijk verloop van de zitting [HOVZ]. Vervolgens begreep de gedaagde partij de vraag herhaaldelijk niet duidelijk [W] en herformuleerde de rechter de vraag [CI]. Het leek erop dat de gedaagde partij de waarheid niet sprak [W]. De rechter constateerde dat zich nieuwe feiten voordoen tijdens de zitting en vroeg hoe dit komt en of partijen hier iets van af weten [CI]. Ten slotte maakt de gedaagde partij zes keer opmerkingen naar zijn advocaat [OV] wat door de observant als versturend werd aangemerkt. De rechter reageerde hier echter niet op [ND].

De observant nam in deze zaak ook drie procesbevorderende gedragingen waar: 'Een positieve grondhouding hebben' [OV], 'Zich beleefd en netjes opstellen ten opzichte van wederpartij' [ICA] en 'Coöperatief bij het maken van procesafspraken zijn' [OV]. Op geen van deze gedragingen werd actief gereageerd door de rechter [ND].

Antwoorden van de rechter

De rechter was vooral positief over het gedrag van partijen, ondanks de vele dingen die waarneembaar misliepen: 'Partijen waren "to the point" en stonden in een goede verhouding jegens elkaar. De advocaten hebben zich terughoudend opgesteld.'

Samenvatting

In deze zaak zijn zeven verstoringen waargenomen waar de rechter zesmaal op heeft gereageerd, namelijk vijf keer met een communicatiegerichte interventie en een keer met een instrument in de categorie handhaving. Op de laatste verstoring reageerde de rechter niet. Op de drie bevorderende gedragingen die werden waargenomen reageerde de rechter in geen van de gevallen. De rechter gaf zelf aan in de vragenlijst ondanks de vele verstoringen positief te zijn over de procespartijen.

Zaak 10: Financiële afwikkeling (koop/verkoop ofwel vervoerovereenkomst van runderen)

Situatie

Procedure: Comparitie

Onderwerp: Financiële afwikkeling (koop/verkoop ofwel vervoerovereenkomst van runderen)

Aanwezig: Eiser: 1 eisende partij en 1 advocaat

Verweerder: 1 gedaagde partij en 1 advocaat

Rechter: Vrouw van 55 jaar

Duur: 3 uur en 15 minuten

Observatie

De rechter was volgens de observant 20 minuten te laat en er waren vier verstoringen gedragingen tijdens deze zitting. Aan het begin was er veel discussie tussen ieder van de partijen en hun eigen advocaat [OV], waar de rechter niet op reageerde [ND]. Vervolgens spraken de advocaten direct tot elkaar [OV]. De rechter 'kijkt wat geïrriteerd, maar doet uiteindelijk niets' [HOVZ]. Vervolgens maakte de advocaat van de eiser in de ogen van de rechter irrelevante opmerkingen [SI]. De rechter herformuleerde en herhaalde de vraag, maar kreeg geen adequaat antwoord [CI]. Ten slotte bleven de eisende partij en haar advocaat steeds de vraag niet duidelijk beantwoorden [W] en reageerde de rechter daarop door de vraag te herformuleren [CI].

Er zijn ook twee procesbevorderende gedragingen waargenomen. Zo gaven alle partijen blijk van 'Een positieve grondhouding' [ICA] en gingen zij respectvol met elkaar om: 'Partijen bleven beleefd t.o.v. elkaar' [ICA]. De observant noteerde geen merkbare respons van de rechter daarop [ND].

Antwoorden van de rechter

De rechter rapporteerde geen verstoring of bevorderend gedrag, maar gaf wel als commentaar: 'Beide partijen zijn a. agrariërs die b. allebei op kosten van hun rechtsbijstandsverzekering procedeerden c. terwijl ze hun contractuele rechtsverhouding niet hadden vastgelegd noch de uitvoering ervan hadden gedocumenteerd. Dit type zittingen komt in het Brabantse vaker voor en is een van de nachtmerries van de feitenrechter.' Deze rechter gaf uitvoerig de eigen strategie aan om het proces te stroomlijnen: 'Iedere lijdelijkheid laten varen. Zelf als rechter de regie nemen bij de ondervraging, zelf de feitelijke en juridische kaders van de zaak structureren, partijen daarop vervolgens vastpinnen, vervolgens heel veel geduld en zitvles hebben en net zo lang masseren en duwen en trekken totdat er een regeling is.' Naar eigen zeggen probeerde de rechter de partijen op de volgende manier te stimuleren om op het goede spoor te komen: 'Verwerende partij vroeg om een CNA. Ik heb een CNA bevolen, maar dat had ik anders ook gedaan. In een zaak als deze valt met goed fatsoen geen vonnis te maken zonder als rechter het heft in handen te nemen.' En met

betrekking tot de schikkingspoging: 'Vooral de eisende partij (door in de onderhandelingen flink te bewegen) en de advocaat van de gedaagde partij (door verbale communicatie met de cliënt en non-verbale communicatie met mij) gaven aan tot een regeling te willen komen. Die geboden ruimte heb ik tot nabij de grenzen van het toelaatbare benut om de druk op de verwerende partij om het laatste gat in de onderhandelingen te overbruggen op te voeren.'

Samenvatting

Van de vier verstoringe gedragingen in deze zaak reageert de rechter twee keer met een communicatiegerichte interventie, een keer met een instrument dat is gericht op handhaving en een keer niet. Er waren twee bevorderende gedragingen van procespartijen, maar daarop reageerde de rechter in beide gevallen niet waarneembaar. Uit de vragenlijst blijkt dat de rechter zelf geen verstoring of bevorderend gedrag had waargenomen. Toch geeft zij aan een actieve rol aan te hebben genomen tijdens de zitting en partijen de ruimte te hebben gelaten om tot elkaar te komen.

Discussie

In deze tien casestudies komen patronen terug die in de volgende hoofdstukken meer uitgebreid onderzocht zullen worden. In de eerste plaats zit er bij de tien zittingen waar de meeste verstoringen plaatshadden (uit een selectie van 26 zittingen) geen zaak waarin we signalen vinden dat er zich overduidelijk zware

problemen hebben voorgedaan. Er zitten wel een aantal lastige zittingen bij waarin in de ogen van de observanten en de rechter het nodige aan de hand is. Maar vrijwel steeds is het beeld gemengd. De zittingen leveren vaak bevorderend zowel als verstoring gedrag op. Een escalatie richting alleen maar verstoring zit er niet bij.

Voor wat betreft de reactie van de rechter valt op dat door de observant waargenomen verstorend of bevorderend gedrag vaak zonder waarneembare reactie blijft. Soms geven rechters aan 'negeren' als expliciete tactiek te hanteren, soms doen ze dat negeren waarneembaar, maar vaker doen ze niets wat waarneembaar is. In deze tien zittingen lijken rechters vrij tolerant te zijn ten opzichte van het ordelijk verloop van de zitting. Zij reageren bijvoorbeeld niet vaak expliciet op partijen die elkaar in de rede vallen. Pas als de observant een aantal keren heeft waargenomen dat er op dit punt iets fout gaat, treden ze soms corrigerend op. Procesbevorderend gedrag blijft nog vaak onopgemerkt. De rechters rapporteren het minder vaak en de observanten zien ook minder vaak reacties bij de rechter. De rechters in deze tien zittingen richten hun reacties vooral op de inhoud, ook waar de observanten vooral verstoringen waarnemen in de ordening van de zitting of in de interpersoonlijke communicatie en attitude. Ze stroomlijnen de fact finding, proberen tot afspraken te komen over de feitengaring en sturen richting een schikking. In sommige

zittingen werd daarnaast, meestal flankerend, gebruikgemaakt van meer procesmatige interventies, zoals doorvragen op belangen of metacommunicatie. Een enkele rechter maakt ook gebruik van positieve feedback om bepaald gedrag te stimuleren.

Er is regelmatig weinig relatie tussen wat de observanten coderen en wat de rechter zelf waarneemt. Dit kan komen doordat de rechter 'in actie' op zo veel dingen moet letten dat hij bepaald gedrag niet waarneemt. Het kan ook komen doordat de observatieprotocollen niet in alle opzichten aansluiten bij wat de individuele rechter als verstorend of bevorderend gedrag aanmerkt. Verder is een optie dat de rechter het gedrag wel waarnam, maar niet de moeite waard vond om er opmerkingen over te maken. Een mogelijke hypothese is voorts dat rechters zo met de inhoud bezig zijn dat ze 'rechtens irrelevante' verstoringen werkelijk niet opmerken of zoveel mogelijk negeren. We zullen in de volgende hoofdstukken zien in hoeverre deze patronen terug te vinden zijn bij een diepergaande analyse van alle data.

Verstorend en bevorderend gedrag

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het observatieonderzoek besproken en afgezet tegen dat wat de procesdeelnemers (partijen, advocaten en rechters) zelf aan gedrag hebben waargenomen. We gaan eerst in op het procesverstorend en procesbevorderend gedrag dat door de observanten is waargenomen (par. 5.1) en daarna bespreken we het verstorend en bevorderend gedrag dat door partijen en advocaten (par. 5.2) en door rechters (par. 5.3) is waargenomen.

5.1 Het gedrag waargenomen door observanten

5.1.1 Procesverstorend gedrag

Aantal en frequentie procesverstorende gedragingen

In de overgrote meerderheid ($n = 92$, 94%) van het totaal aantal geobserveerde zittingen werd door de observanten minstens één verstorende gedraging waargenomen. In 81% van de 98 zittingen werden twee of meer procesverstorende gedragingen waargenomen, in

69% drie of meer, in 48% vier of meer, in 29% vijf of meer en in 8% zes of meer. In totaal zijn 340 gedragingen geïnventariseerd wat betekent dat het gemiddeld om bijna vier (3,7) procesverstorende gedragingen per zitting gaat. Er is een statistisch significant verschil in frequentie van verstorende gedragingen tijdens comparities en kort gedingen: gemiddeld per comparitzitting vier tegenover drie (2,9) per kort geding.⁹⁷ Er is geen significant verschil waargenomen in aantallen verstorende gedragingen per zitting in Breda en Den Bosch.

Aard van procesverstorend gedrag

Tabel 10 laat de verdeling van de geobserveerde procesverstorende gedragingen per categorie zien. Daaruit blijkt dat de meeste gedragingen vielen in de categorie 'ordelijk verloop van de zitting en verdere interactie'. Daarna namen de observanten vooral verstorend gedrag waar in de categorie 'interpersoonlijke communicatie en attitude'. Eén op de vijf verstorende gedragingen behoorde tot deze laatste categorie.

Tabel 10: Frequentie van categorieën procesverstorende gedragingen

Categorieën procesverstorende gedragingen	Aantal	%
Ordelijk verloop van de zitting en verdere interactie	91	27
Interpersoonlijke communicatie en attitude	71	21
Anders	65	19
Waarheidsvinding	47	14
Structurering van de inhoud	39	11
Gedragingen in relatie tot ingangsvoorwaarden goed verlopende behandeling	27	8
Totaal	340	100

⁹⁷ $F = 7,5$ $p = ,007$.

Tabel 11: Frequentie van categorieën procesverstorende gedragingen per type zitting

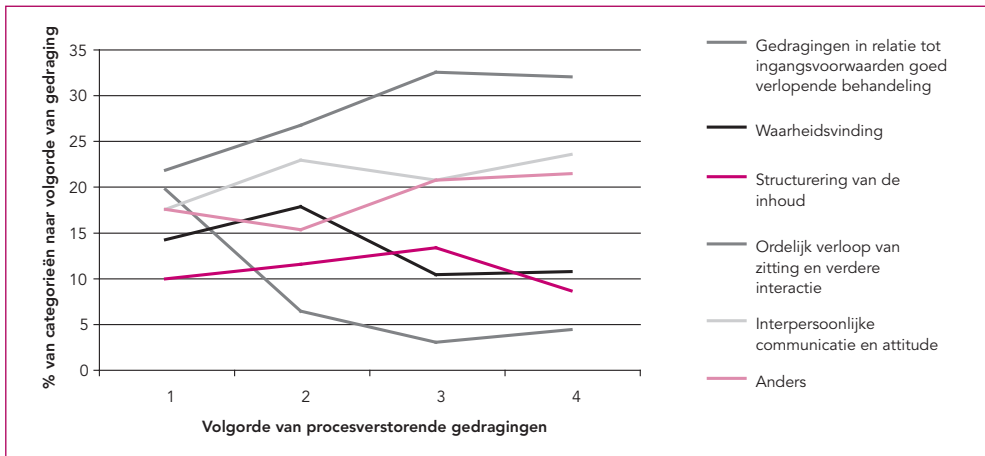
Verstorende gedraging	Type zitting			
	Comparities		Kort gedingen	
	Aantal	%	Aantal	%
Gedragingen in relatie tot ingangsvoorwaarden goed verlopende behandeling	15	7	12	9
Waarheidsvinding	39	19	8	6
Structureren van de inhoud	28	14	11	8
Ordelijk verloop van zitting en verdere interactie	50	24	41	31
Interpersoonlijke communicatie en attitude	36	17	35	27
Anders	40	19	25	19
Totaal	208	100	132	100

Als ‘Waarheidsvinding’ en ‘Structureren van de inhoud’ samen worden gezien als de meer inhoudelijke categorieën en ‘Ordelijk verloop’ en ‘Interpersoonlijke communicatie en attitude’ als meer procesmatige aspecten, dan wordt duidelijk dat verstoringen die betrekking hebben op procesverloop bijna twee keer zo frequent voorkomen (samen 48%) als verstoringen op inhoud (samen 25%). Hoewel we geen data hebben over de impact van ieder van de soorten verstoringen (het zou kunnen dat de ene soort verstoring gemiddeld ernstiger is dan de andere), lijkt sturing van het proces tijdens de zitting dus een groter ‘probleem’ dan de regie op de inhoud.

In tabel 11 zijn de categorieën procesverstorende gedragingen vervolgens onderverdeeld

naar type zitting, comparitie of kort geding. Omdat tijdens zittingen meerdere gedragingen konden worden geregistreerd, geeft tabel 11 een optelsom van gedragingen die in kort gedingen en comparities voorkwamen. We kunnen daarom geen directe statistische tests doen op het voorkomen van gedragingen naar aard van de zitting. Maar de tabel suggereert wel patronen. Procesverstorend gedrag in relatie tot waarheidsvinding komt relatief vaker voor in comparitiezittingen (19% van alle verstoringen) dan in kort gedingen (6% van alle reacties). Een aannemelijke verklaring hiervoor is dat waarheidsvinding in samenhang met feitengaring een grotere rol speelt in comparities dan in kort gedingzittingen. In kort gedingen zijn er daarentegen meer verstorende gedragingen in de categorie

Figuur 1: Verloop van verstorende gedragingen per categorie

‘interpersoonlijke communicatie en attitude’. In de meeste overige categorieën verstorende gedragingen zijn kleinere verschillen zichtbaar.

Het is interessant om te kijken naar het procesverloop en na te gaan in welke fase van de zitting de verschillende categorieën gedragingen het meest voorkomen (zie figuur 1). Van de eerste plaatsvindende verstorende gedragingen valt 22% onder de categorie ‘Ordelijk verloop van de zitting en verdere interactie’. Bij de vierde verstorende gedraging neemt dit aantal toe tot 32%. Hetzelfde geldt voor verstorende gedragingen in de categorie ‘Interpersoonlijke communicatie en attitude’; een toename van 17% tot 23%. Begrijpelijkwijs neemt het aantal verstorende gedragingen in de categorie ‘Gedragingen in relatie tot

ingangsvoorwaarden goed verlopende behandeling’ scherp af vanaf het begin van de zitting. Deze categorie procesverstorende gedragingen zorgt voor bijna 20% van de eerst waargenomen verstorende gedragingen, maar bedraagt nog slechts 4% van de vierde procesverstorende gedraging. Ook de gedragingen in de categorieën ‘Waarheidsvinding’ en ‘Structureren van de inhoud’ nemen af, maar niet zo sterk als bij de categorie ‘Ingangsvoorwaarden’. De procesmatige verstoringen nemen dus licht toe in verhouding tot de inhoudelijke verstoringen gedurende de zitting. Dat is deels te verklaren door het afnemen van verstoring door problemen met ingangsvoorwaarden. Het beeld uit de analyse in hoofdstuk 4 lijkt dus te worden bevestigd. Verstoringen escaleren in het algemeen niet in

de richting van een wanordelijk verloop van de zitting of in zware, herhaaldelijke inbreuken op interpersoonlijke communicatienormen.

Welke specifieke verstorende gedragingen kwamen nu het meest voor? De variatie is groot. De meest voorkomende gedraging van de 38 in de scorelijst benoemde gedragingen besloeg 10%, wat een grote spreiding betekent. Hoewel ze de keuze hadden uit 38 soorten gedragingen, kruisten de observanten bovendien in 19% van de waargenomen verstorende gedragingen het scorevakje 'Anders' aan. Een mogelijke verklaring voor het relatief hoge aantal in deze categorie is dat gedragingen slechts tot op bepaalde hoogte eenduidig geclassificeerd kunnen worden, of in ieder geval niet vlug genoeg tijdens de zitting.

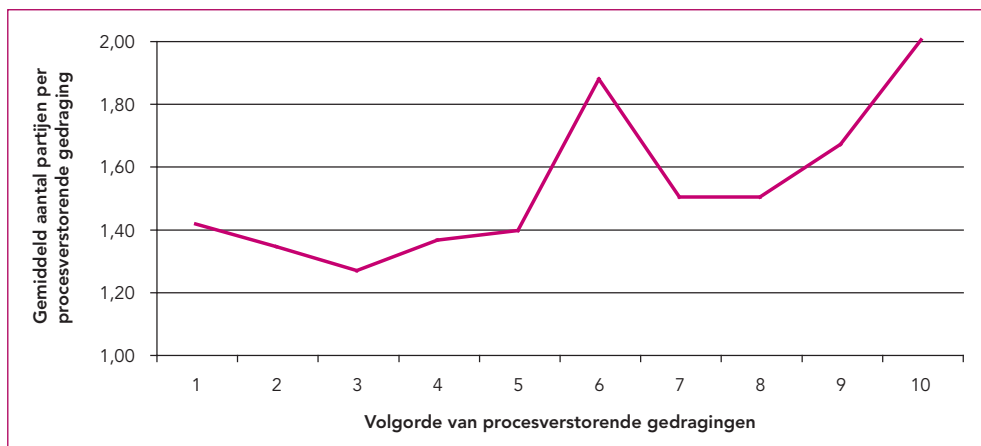
De meest gescoorde procesverstorende gedraging is: 'De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat' en daarna komt: 'Non-verbale, als negatief uit te leggen gedraging'. Deze gedragingen zijn respectievelijk in 10% en 9% van de zittingen gescoord (tabel 40, bijlage IV). Twee soorten daarop in zekere zin gelijkende procesverstorende gedragingen zijn elk in 7% van de zittingen gescoord, namelijk 'Een ander constant in de rede vallen' en 'Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden'.

Dit zijn in zekere zin gedragingen die tijdens een betrekkelijk normaal te verlopen zitting te verwachten zijn. Rechtstreeks praten met de andere partij of diens advocaat is eigen aan

de dynamiek van een conflict en kan zelfs de conflictoplossing bevorderen. Non-verbale, afkeurende uitingen richting de tegenpartij zijn ook betrekkelijk normaal conflictgedrag. Elkaar in de rede vallen en niet de vraag beantwoorden komt in veel gesprekssituaties voor en het is dus niet verwonderlijk dat dit tijdens een zitting gebeurt.

Het verschil in karakter van een kort geding-zitting en een comparitie komt terug in de frequenties (zie tabel 41, bijlage IV). In 11% van de procesverstorende gedragingen in comparities werd de gedraging 'De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat' gescoord, terwijl dat bij kort gedingen slechts 8% was. Verder werd de gedraging 'Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden' waargenomen in 9% van de geobserveerde comparities maar kwam deze erg weinig voor bij kort gedingen. Hetzelfde geldt voor de gedraging 'De advocaat zit veel te praten', die in 8% van de kort gedingen werd waargenomen, maar die niet bij de tien meest frequent gescoorde verstorende gedragingen tijdens comparities hoort. Hier wordt bevestigd dat het kort geding meer dan de comparitie het karakter heeft van een geordende procedure waarin steeds duidelijk is wie het woord heeft om zijn/haar visie op de zaak te geven (pleidooiachtige structuur). De comparitie wordt gekenmerkt door een open gespreksstructuur, met de daarbij behorende orderingsproblematiek over wie wanneer spreekt en hoe de gespreksroutes verlopen.

Figuur 2: Gemiddeld aantal partijen per procesverstorende gedraging naar volgorde van optreden

Partijen betrokken bij verstorend gedrag

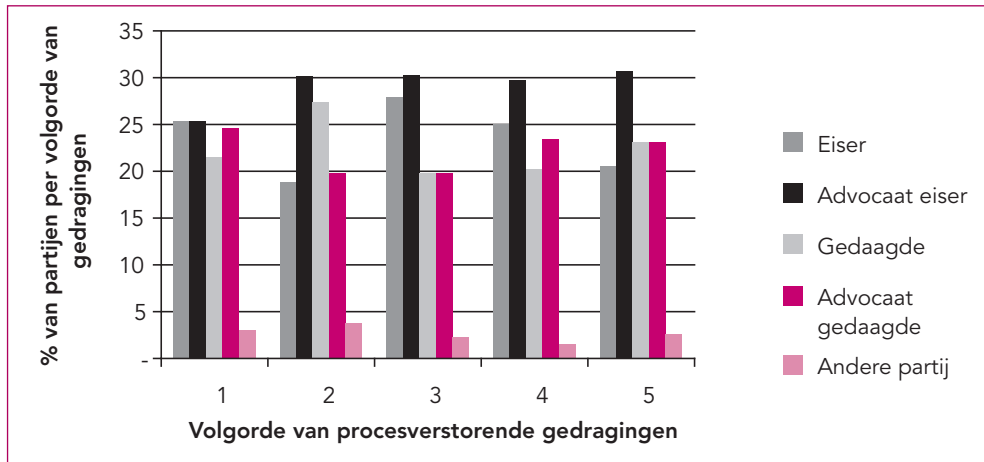
De observanten werden geïnstrueerd om per verstorende gedraging tijdens de zitting bij te houden van welke procespartij deze gedraging afkomstig was. In totaal was bij iedere verstorende gedraging gemiddeld 1,4 partij betrokken (469 partijen op 340 waargenomen verstorende gedragingen). Partijen en advocaten aan de eisende kant waren iets vaker betrokken bij verstorend gedrag dan de partijen aan de gedaagde kant (tabel 12). Bij iedere verstorende of bevorderende gedraging kunnen een verschillend aantal procesdeelnemers betrokken zijn, namelijk minimaal 1 en maximaal 5 deelnemers.

Tabel 12: Partijen betrokken bij procesverstorend gedrag

Partij	Aantal	%
Advocaat eisende partij	130	28
Eiser	115	25
Gedaagde	107	23
Advocaat gedaagde partij	103	22
Andere aanwezigen	14	3
Totaal	469	100

Figuur 2 laat zien dat in de eerste 4 verstorende gedragingen die zijn waargenomen door de observanten minder partijen betrokken zijn vergeleken met de vijfde of daaropvolgende verstorende gedraging.

Figuur 3: Verdeling van partijen per procesverstorende gedraging naar volgorde van optreden. In elke procesverstorende gedraging tellen de percentages op tot 100

Verder blijkt dat de vier procespartijen (eiser, gedaagde, advocaat eiser en advocaat gedaagde) een nagenoeg even grote rol spelen bij de eerst gescoorde procesverstorende gedraging die zich voordeed tijdens de zitting. Tijdens het verloop van de zitting wordt de rol van de advocaat van de eisende partij geleidelijk wat prominenter (zie figuur 3). Een mogelijke verklaring voor deze asymmetrie is dat de eisende kant gemiddeld iets actiever is in zijn procesopstelling dan de verwerende kant. De eiser beoogt immers de rechter te laten ingrijpen in de status quo, terwijl de

gedaagde vaker tevreden zal zijn met de status quo, en dus een passievere houding kan innemen. Statistisch gezien zijn er geen verschillen in proceshouding.

We voerden een clusteranalyse⁹⁸ uit om te onderzoeken hoe verschillende soorten verstorend gedrag in combinaties voorkomen. We selecteerden hiervoor de zaken die ten minste twee procesverstorende gedragingen hadden, wat resulteerde in een subgroep van 74 zaken.⁹⁹ In de analyse zelf namen we wel alle gedragingen op die zittingen mee. Drie

⁹⁸ Clusteranalyse is een combinatie van statistische bewerkingen die wordt gebruikt om clusters van gevallen te onderscheiden die ten aanzien van een of meer kenmerken op elkaar lijken, maar die daarnaast verschillen van andere clusters. In dit onderzoek is de clusteranalyse gebruikt om te onderzoeken of er groepen zittingen zijn met vergelijkbare patronen van verstorende gedragingen.

⁹⁹ Als we de analyse op meer dan de eerste twee plaatsvindende categorieën van procesverstorend gedrag hadden uitgevoerd, dan zouden er te weinig zaken overblijven om significante resultaten te kunnen laten zien.

Tabel 13: Frequentie van categorieën van procesverstorende gedragingen naar drie clusters van zittingen

	Cluster 1: 28 zittingen Gemengde problemen		Cluster 2: 23 zittingen Problemen m.b.t. handhaving en communicatie		Cluster 3: 23 zittingen Problemen m.b.t. inhoud	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Gedragingen in relatie tot ingangsvoorwaarden goed verlopende behandeling	12	11	1	1	6	6
Waarheidsvinding	21	19	7	7	17	17
Structurering van de inhoud	15	13	7	7	15	15
Ordelijk verloop van zitting en verdere interactie	26	23	27	29	30	30
Interpersoonlijke communicatie en attitude	19	17	25	27	17	17
Anders	19	17	27	29	14	14
Totaal	112	100	94	100	99	100

categorieën zittingen van ongeveer gelijke grootte ($n_1 = 28$, $n_2 = 23$, $n_3 = 23$) konden worden onderscheiden, waarin de patronen op elkaar lijken.

In het eerste cluster is het patroon gemengd. Alle problemen doen zich voor, ongeveer in gelijke mate als in de gemiddelde zaak. Vooral het tweede en derde cluster zijn interessant. In het tweede cluster (die we 'Problemen m.b.t. handhaving en communicatie' noemden) doen zich met name verstoringen voor qua attitude en interpersoonlijke communicatie. Ook de categorie 'Anders' is in cluster 2 opvallend groot, wat duidt op moeilijk te classificeren

verstoringen. Zoals uit tabel 14 blijkt, waren deze zittingen met relatief veel communicatie- en orderingsproblemen vooral kort gedingen.¹⁰⁰

Tabel 14: Frequentie van drie typen clusters per type zitting

	Type zitting			
	Comparities		Kort gedingen	
	Aantal	%	Aantal	%
Cluster 1	22	50	6	20
Cluster 2	8	18	15	50
Cluster 3	14	32	9	30
Totaal	44	100	30	100

¹⁰⁰ $\chi^2 = 10.07$ $p < .00$.

Tabel 15: Frequentie van geobserveerde procesbevorderende gedragingen tijdens de zittingen

Aantal gedragingen per zitting	Aantal zittingen	%	Aantal gedragingen (kolom 1 * kolom 2)
Geen procesbevorderend gedrag	28	29	0
1	19	20	19
2	26	27	52
3	11	11	33
4	10	10	40
5	4	4	20
Totaal	98	100	164

Het derde cluster (dat we 'Problemen m.b.t. inhoud' hebben genoemd) is het meest afwijkend. Hier zijn er relatief weinig problemen met interpersoonlijke communicatie en attitudes, maar veel met waarheidsvinding en de ingangsvoorwaarden voor een zitting. De meest voorkomende verstoring gedraging was: 'Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden'. Het lijkt alsof er een categorie zittingen is waarin problemen met de vaststelling van de feiten minder gepaard gaan met interpersoonlijke tegenstellingen, terwijl die in de twee andere soorten zittingen juist prominent aanwezig zijn. Deze categorie zittingen komt zowel in kort gedingen als in comparities regelmatig voor.

5.1.2 Procesbevorderend gedrag

Aantal en frequentie procesbevorderende gedragingen

In 70 zittingen werden 164 procesbevorderende gedragingen waargenomen; dus ruim twee (2,3) per zitting (zie tabel 15). Als we de 98 geobserveerde zittingen als basis nemen, is het gemiddelde aantal procesbevorderende gedragingen 1,7 per zitting.

Wanneer we het procesbevorderend gedrag classificeren door gebruik te maken van de categorie-indeling die eerder is gebruikt bij het procesbevorderend gedrag (tabel 16), blijkt dat de categorie 'Interpersoonlijke communicatie en attitude' 55% van alle procesbevorderende gedragingen dekt. De categorie 'Waarheidsvinding' dekt 23% van de bevorderende gedragingen en de categorie 'Anders' 11%. De positieve bijdrage zit dus sterk in de hoek van het procesmatige (en dan vooral in het interpersoonlijke).

Tabel 16: Categorieën procesbevorderende gedragingen

Procesbevorderende gedragingen	Aantal	%
Interpersoonlijke communicatie en attitude	91	55
Waarheidsvinding	38	23
Structurering van de inhoud	13	8
Gedragingen in relatie tot ingangsvoorwaarden goed verlopende zitting	4	2
Anders	18	11
Totaal	164	100

De gedraging 'Een positieve grondhouding hebben' werd het meest gescoord als procesbevorderende gedraging (tabel 48, bijlage IV). Als ongeveer één vijfde van de positieve gedragingen (19%) noteerden de observanten dat de procespartij zich respectvol gedroeg jegens de andere partij ('Zich beleefd en netjes opstellen ten opzichte van wederpartij'). De derde meest voorkomende procesbevorderende gedraging was 'Kort en helder antwoord geven op vragen van de rechter' (13%).

Partijen betrokken bij bevorderend gedrag

Net zoals bij procesverstorende gedragingen zijn de procespartijen ook bij procesbevorderende gedragingen bijna gelijkwaardig betrokken (tabel 17). Ieder van de vier partijprotsrollen is goed voor een kwart van de procesbevorderende gedragingen.

Tabel 17: Partijen betrokken bij procesbevorderende gedragingen

Partij	Aantal	%
Advocaat gedaagde partij	98	26
Advocaat eisende partij	92	25
Gedaagde	94	25
Eiser	89	24
Andere partij	3	1
Totaal	376	100

Relatie tussen procesverstorend en procesbevorderend gedrag

De gedachte zou kunnen zijn dat in zittingen met veel procesverstoringen er minder positieve gedragingen zijn en vice versa. Al bij de analyse van tien zittingen met de meeste procesverstoring (zie hoofdstuk 4) bleek echter dat meer procesverstoring meestal samengaat met meer procesbevordering. Er is inderdaad een zwakke positieve significante correlatie

tussen het waargenomen aantal verstoringen en bevorderende gedragingen.¹⁰¹ Dit suggereert dat in zittingen met meer verstorend gedrag partijen ook meer bevorderend gedrag laten zien. Er lijkt dus eerder sprake van intensievere zittingen, waarin zowel aan de positieve als aan de negatieve kant meer gebeurt, dan van uitgesproken positieve zittingen (met veel procesbevordering) of uitgesproken negatieve zittingen (met veel procesverstoring).

Om dit nader te onderzoeken vergeleken we de groep zittingen met de minste verstorende gedragingen (minder dan 3, $n = 37$) met de groep zittingen met de meeste verstorende gedragingen (5 of meer, $n = 30$). Het gemiddelde aantal procesbevorderende gedragingen voor de minst verstoorde zittingen is 1,7 en dat voor de meest verstoorde zittingen is 2,1. Het verschil tussen beide type zittingen is niet significant.¹⁰² Gezien het relatief geringe aantal waargenomen zittingen is dit een verdere indicatie dat er intensievere zittingen zijn die rijk zijn aan negatief en positief gedrag en minder intensieve zittingen met minder van het neutrale afwijkende gedrag. In ieder geval vormt dit geen aanwijzing dat procesverstoring gedragingen het minder waarschijnlijk maken dat zich ook procesbevorderende gedragingen voordoen.

Deze gegevens kunnen erop duiden dat de setting van het gemiddelde kort geding tot een ander type gedrag uitnodigt dan de

setting van de gemiddelde comparitie. Hoewel de verschillen niet groot zijn, is er in de comparitie verhoudingsgewijs meer ruimte voor een positieve, luisterende houding en in kort gedingen meer voor kort en helder zakelijke informatie verschaffen. Maar met het trekken van conclusies moeten we voorzichtig zijn. Het zou bijvoorbeeld ook kunnen dat het geslacht van de procesdeelnemers hierbij een rol speelt. De kort gedingen die werden geobserveerd werden vaker gevoerd door mannelijke advocaten voor mannelijke rechters en de comparities vaker door vrouwelijke advocaten voor vrouwelijke rechters (zie paragraaf 3.4). Vrouwen hebben volgens sommige onderzoeken meer de neiging empathie te tonen dan mannen.¹⁰³ We hebben deze hypothese niet verder onderzocht.

5.1.3 Samenhang gedrag en duur van de zitting

Een indruk van mogelijke gevolgen van verstoringe respectievelijk bevorderende gedragingen kan worden verkregen door te onderzoeken wat de relatie is tussen aantallen van die gedragingen en de duur van de zitting. Aannemelijk is dat elke procesverstoringe gedraging zittingstijd vraagt om te kunnen worden verricht (bijvoorbeeld de gesprekstijd die een advocaat gebruikt als hij een ander in de rede valt) en vervolgens ook het normale verloop van de procedure verstoort en daardoor de zittingsduur dus per saldo op twee manieren verlengt. Procesbevorderende

¹⁰¹ $r = .21$ $p = .04$.

¹⁰² $F = 1.55$ $p = .22$.

¹⁰³ Zie bijvoorbeeld Lennon & Eisenberg 1987.

gedragingen, die het verloop van het proces zouden moeten vergemakkelijken, zullen mogelijk de zittingsduur verkorten, omdat minder inspanningen nodig zijn om de regie te voeren, waar echter tegenover staat dat deze handeling ook tijd kan kosten (bijvoorbeeld tijd om een positieve grondhouding over te brengen). Om deze twee veronderstellingen te testen hebben we een regressie-analyse uitgevoerd om zo het effect van verstorend en bevorderend procesgedrag op de zittingsduur te kunnen inschatten. Het resultaat staat weergegeven in tabel 18.

Daarin staan vijf modellen – dat wil zeggen vijf verschillende combinaties van onafhankelijke variabelen die mogelijk van invloed op de tijdsduur zijn – vermeld. Van elk model is – via de beta bovenaan in de tabel – tevens aangegeven hoeveel minuten gemiddeld een verstorende gedraging toevoegt en hoeveel tijd er vervolgens bij komt of af gaat als een nieuwe variabele wordt toegevoegd aan het model. Op de onderste rij treft men de statistische maat aan (R^2) die aangeeft hoe goed de combinatie van kenmerken/variabelen de tijdsduur verklaart.

Voor het eenvoudigste model (model 1, dat alleen bestaat uit het aantal procesverstorende gedragingen) laat de tabel zien dat iedere verstorende gedraging ongeveer 12 minuten toevoegt aan de duur van de zitting. Dat lijkt aanzienlijk meer dan de zuivere gesprekstijd die er met de verstoring gemoeid zal zijn en waarschijnlijk kost het de procesdeelnemers

dus veel meer tijd om met deze complicatie om te gaan. Het aantal verstorende gedragingen verklaart ongeveer een kwart van de zittingsduur. Duidelijk wordt ook dat het laatste model (het model waarin ook het aantal reacties van de rechter, de procesbevorderende gedragingen met de reacties daarop van de kant van de rechter en het type zitting zijn opgenomen) het nauwelijks beter doet dan het eerste model. Interessant is ook dat het verschil in zittingsduur tussen kort gedingen en comparities niet meer statistisch significant is als wordt gecontroleerd op de invloed van procesverstoring, van procesbevordering en van rechterlijke reacties.

Vooruitlopend op het volgende hoofdstuk kunnen we hier alvast een interessante bevinding melden: iedere reactie van de rechter op een procesverstorende gedraging verkort de zittingsduur met ongeveer 4 minuten. Maar dit resultaat is niet statistisch significant. Procesbevorderende gedragingen lijken ook geen invloed op de zittingsduur te hebben net als de reacties van de rechter daarop. Daarbij moet echter worden bedacht dat dit het gevolg zou kunnen zijn van twee effecten in verschillende richtingen die elkaar opheffen: de tijd die de gedraging of de reactie van de rechter kost enerzijds en de verkorting van de zittingsduur als gevolg van deze als positief te waarderen interventie.

Tabel 18: Regressieanalyse ter verklaring van de zittingsduur

Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Aantal verstorende gedragingen* (b = 11,8 min.)	Aantal verstorende gedragingen* (b = 14,2 min)	Aantal verstorende gedragingen* (b = 14,2 min.)	Aantal verstorende gedragingen* (b = 13,8 min.)	Aantal verstorende gedragingen* (b = 12,9 min.)
	Aantal reacties op verstorende gedragingen (b = -3,2 min.)	Aantal reacties op verstorende gedragingen (b = -3,6 min.)	Aantal reacties op verstorende gedragingen (b = -4,2 min.)	Aantal reacties op verstorende gedragingen (b = -3,6 min.)
		Aantal procesbevorderende gedragingen (b = 2,1 min.)	Aantal procesbevorderende gedragingen (b = -0,7 min.)	Aantal procesbevorderende gedragingen (b = -0,9 min.)
			Aantal reacties op procesbevorderende gedragingen (b = 6,3 min.)	Aantal reacties op procesbevorderende gedragingen (b = 6,2 min.)
				Type zaak (Kort gedingen: b = -10,5 min.)
F = 25.85 p < .00 R² = .25	F = 3.40 p < .00 R² = .25	F = 9.84 p < .00 R² = .26	F = 7.48 p < .00 R² = .26	F = 6.18 p < .00 R² = .27

* p < .00.

Aangezien er 3,5 procesverstorende gedragingen per geobserveerde zitting zijn waargenomen, kunnen we voorzichtig aannemen dat de

zittingsduur gemiddeld toeneemt met 42 minuten in relatie tot procesverstoringen. Dat suggereert een aanzienlijke impact op de

procesvoering. Uiteraard is de (mogelijke) impact op de zittingsduur maar één van de denkbare effecten van procesverstorende en procesbevorderende gedragingen. Doorwerking is denkbaar in de kans op een schikking, op een werkbare beslissing die door partijen geaccepteerd wordt, op het aantal verdere proceshandelingen dat nodig is, op de tijd die gemoeid is met het maken van een vonnis of op de kosten van het proces voor partijen. In dit onderzoek hebben we geen gegevens verkregen die het mogelijk maken om daar meer inzicht in te krijgen.

5.2 Het gedrag waargenomen door partijen en advocaten

Het beeld dat door middel van de observaties van procesgedrag werd verkregen, kan worden aangevuld met het perspectief van de partijen en advocaten zelf. Omdat partijen en advocaten primair bezig zijn met de procesvoering en zich niet zozeer op het waarnemen van procesverstoring of -bevordering kunnen richten (zoals de observanten), kan worden verwacht dat zij minder relevante gedragingen waarnemen dan de observanten en dat zij deze minder fijnmazig classificeren. Hierna geven we weer welke verstorende en bevorderende gedragingen partijen en advocaten hebben waargenomen.

5.2.1 Het beeld bij partijen

Procesverstorend gedrag

Allereerst blijkt uit de 125 ingevulde vragenlijsten dat 69% van de partijrespondenten ten minste één verstorende gedraging waarnam bij hun wederpartij. Dat aantal is goed te rijmen met de 94% van de zittingen waarin volgens de observanten verstoring voorkwam, nu procesverstoring van twee kanten kan komen op een zitting en partijen alleen over hun wederpartij rapporteerden. De meest voorkomende klacht van partijen over procesverstoring was: 'Het aandragen van irrelevante/kansloze stellingen en verweren' (zie tabel 19). Daarop volgde: 'Onbeleefd gedrag van de wederpartij of diens advocaat' en daarna kwamen: 'Onnodig uitstel', 'Te laat komen' en 'Te late stukken of bewijs'. In verhouding tot de observaties gaat het partijen dus iets meer om de inhoudelijke ordening van het debat, maar ook de interpersoonlijke communicatie is voor hen relevant. Verder blijkt vertraging en *timing* voor hen een relatief belangrijk thema (uitstel, te laat komen en late inbreng van stukken).

Procesbevorderend gedrag

Ook aan partijen werd gevraagd of zich tijdens de zitting procesbevorderende gedragingen voordeden van de kant van hun wederpartij.¹⁰⁴ Bijna één derde van de partijrespondenten (32%) wist één of meer procesbevorderende gedraging te noemen aan de kant van de tegenpartij. Dat is relatief laag in verhouding

104 Bewust is niet aan partijen gevraagd of het eigen gedrag procesverstorend is.

Tabel 19: Frequentie procesverstorende gedragingen volgens de partijen

Procesverstorende gedragingen	Aantal	%
Irrelevante/kansloze stellingen en verweren	29	23
De andere partij/advocaat gedroeg zich onbehoorlijk/onbeleefd	16	13
Onnodig uitstel van de procedure	11	9
De andere partij/advocaat was te laat	10	8
De ander partij/advocaat bracht ter zitting nog nieuwe stukken of bewijs	9	7
Incomplete stukken in het dossier	8	6
De andere partij/advocaat was slecht voorbereid of had slechte juridische kennis	8	6
Anders	34	27
Totaal	125	100

Tabel 20: Frequentie procesbevorderende gedragingen volgens de partijen

Procesverstorende gedragingen	Aantal	%
De partij gedroeg zich netjes en beleefd	17	36
De processtukken waren helder/overzichtelijk en volledig	10	21
De partij was coöperatief bij het maken van procesafspraken	9	19
De partij/advocaat hield zich aan de procestermijnen	7	15
Anders	4	8
Totaal	47	100

tot het aantal door de observanten gescoorde procesbevorderende gedragingen, maar dat is niet verwonderlijk nu de dynamiek van een conflict meebrengt dat het moeilijker wordt om nog waardering voor enig gedrag van de wederpartij op te brengen. Negatieve attributies horen bij een conflict.¹⁰⁵

Hier is het tonen van interpersoonlijk respect (netjes en beleefd gedragen) veruit de meest genoemde gedraging (71% van de gedragingen). Dit werd op enige afstand gevolgd door geordende processtukken, coöperatief gedrag bij procesafspraken en tijdig procederen, zie tabel 20.

¹⁰⁵ De Dreu, t.a.p., noot 59, p. 21 en Moffitt, t.a.p., noot 59, p. 21.

Slechts één respondent gaf een expliciet voorbeeld van het procesbevorderend gedrag van de wederpartij: 'De cliënt van de tegenpartij was (in) enkele gevallen 100% eerlijk.'

Algemene opmerkingen

In de vragenlijsten werd ook een open vraag opgenomen waarin de respondenten ruimte werd gegeven om algemene opmerkingen over bijvoorbeeld de procedure te plaatsen. In tabel 21 is een overzicht van deze algemene opmerkingen van partijen opgenomen.

Tabel 21: Algemene opmerkingen van partijen

Algemene opmerkingen van partijen

Advocaten zouden zich meer moeten inspannen om vooraf bemiddeling te bewerkstelligen. Nu is er ook 'gemiddeld', maar precies dat wat in augustus 2009 aan wederpartij voorgesteld is! Extra kosten ± €13.000,- zonde van het geld.

Alles ging naar wens.

Beide partijen hadden een advocaat die normaal bij echtscheidingen optreden als mediator. Meningsverschillen dienen in een vierengesprek opgelost te worden en niet voor de rechtbank. Na 3,5 uur gesprekken bij de rechtbank volgen alsnog vierengesprekken. Men dient partijen te beschermen. Kosten zijn absurd in verhouding tot de opbrengsten.

De belangen van beide partijen worden serieus beluisterd en afgewogen. Met respect is naar beide partijen geluisterd en ruimte gegeven voor reactie.

Advocaten kunnen de zaak zeer beïnvloeden door leugens te stellen en valse beschuldigen te uiten (zeer ernstig door mij meegemaakt) en dat een advocaat twee rechtszittingen tegen mij voert en deze kan gebruiken tegen mij: een zeer slechte zaak.

De rechter gaf 2 minuten de tijd voor dupliek bij een zaak van €1.840.000 euro, triest. Motivatie slecht/geen geduld.

De rechter gaf aan partijen onevenredig de ruimte voor inbreuk en/of verweer. Hij nam hierin zelfs ongepast stelling!

Tegenpartij was een vrouw en rechter liet gevoel voor haar meespreken.

De rechter was erg terughoudend en gaf geen eigen mening.

Eerlijkheid geeft dus niet altijd wettig en overtuigend bewijs. Ook al draait partij eromheen, kern kan niet bewezen worden. En ja dat doet pijn.

Het 6 maal per 14 dagen uitstellen was kostenrovend (brief uit aan advocaat, advocaat weer aan mij, ik weer terug; vooral in december tot nu toe (rol op/rol af/rol op etc.), tijdrovend en langdradig en veel geldkosten voor niets. Behandeling an sich was perfect.

Het is erg irritant dat iemand (publiek) opmerkingen maakt tijdens de zitting, die kant noch wal raken.

De rechter luisterde naar beide partijen en probeerde een goede oplossing te vinden.

Ik heb mij gedurende de gehele procedure inclusief voortraject, geïntimideerd gevoeld door het aanvallende agressieve gedrag van mijn ex. Ook heeft zij mij dingen verweten die geen enkele grond hebben. Door dit alles voel ik mij zeer onrechtvaardig behandeld.

Ja, ik weet dat ik in mijn recht sta, maar als de tegenpartij met leugens de rechter probeert te overtuigen, wie ben ik dan?

Het telkens repliek en dupliek geven bij een KG zou niet aan de orde mogen zijn.

Naar ons oordeel probeert de rechter onvoldoende de partijen naar een regeling in der minne te begeleiden.

Procedure perfect verlopen!

Procesbevorderend gedrag van de rechter: hij poogde plenair de onderliggende meningsverschillen te tackelen door heel adequaat en ad hoc te bemiddelen. Echter, de bal werd helaas niet door de tegenpartij ingekopt. Tegenpartij vertoonde m.i. alles behalve procesbevorderend gedrag. Zelfs mediation wordt daardoor onmogelijk gemaakt.

Rechter had feilloos in de gaten waar de zaak om draaide.

Rechter was kort en zakelijk; to the point.

Schriftelijke procedure: tegenpartij 3x uitstel gekregen. Zitting: tegenpartij (zowel advocaat als tegenpartij) niet aanwezig?!

Rechter was snel en doeltreffend, vroeg goed door. Een verademing!

Rechter maakte te veel fouten of was niet genoeg geconcentreerd.

Zelden een advocaat meegemaakt die een spreekbeurt hield over honden- en kattengedrag; totaal niet ter zake doende en irrelevant.

Uit deze tabel blijkt dat partijen hun procedure verschillend ervaren, maar er zijn ook patronen. Zo komen er zeven keer opmerkingen terug die duidelijk positief zijn, in de trant van 'procedure perfect verlopen!' en 'de rechter had feilloos door waar het in deze zaak om draaide'. Zes opmerkingen hebben betrekking op de timing van het proces: te vaak uitstel, te lange discussies of te weinig spreektijd. Viermaal gaat het over een gebrek aan activiteit richting schikking van de rechter en/of de wederpartij en tweemaal over onvoldoende activiteit bij de rechter.

Enkele opmerkingen wijzen op een sterke mate van onvrede met het gedrag van de wederpartij:

'Ik heb mij gedurende de gehele procedure inclusief voortraject, geïntimideerd gevoeld door het aanvallende, agressieve gedrag van mijn ex. Ook heeft zij mij dingen verweten die geen enkele grond hebben. Door dit alles voel ik mij zeer onrechtvaardig behandeld.'

'Procesbevorderend gedrag van de rechter: hij poogde plenair de onderliggende meningsverschillen te tackelen door heel adequaat en ad hoc te bemiddelen. Echter, de bal werd helaas niet door de tegenpartij ingekopt. Tegenpartij vertoonde m.i. alles behalve procesbevorderend gedrag. Zelfs mediation wordt daardoor onmogelijk gemaakt.'

Deze opmerkingen (en de relatief geringe frequentie ervan) suggereren dat er een kleine minderheid van procespartijen is waarop als negatief ervaren procesgedrag een relatief grote impact heeft. De meerderheid lijkt echter vooral prijs te stellen op respectvolle interpersoonlijke communicatie en op effectief en tijdig procederen. Zoals kon worden verwacht, hebben procespartijen iets minder aandacht voor subtielere kwesties, zoals de ordening van het gesprek ter zitting, of ervaren ze enige verstoring op dit gebied als 'normaal'.

5.2.2 Het beeld bij advocaten

Procesverstorend gedrag

Advocaten rapporteerden, gevraagd naar verstorend gedrag tijdens de zitting, dat in bijna de helft van de zittingen ($n = 56$, 49% van 149 procesverstorende gedragingen) de advocaat van de wederpartij of de partij zelf dergelijk gedrag had vertoond. Dat gebeurde vaker in de comparities ($n = 19$, 58%) dan in kort gedingen ($n = 34$, 48%). Tabel 22 geeft weer welke verstorende gedragingen volgens advocaten voorkwamen tijdens de procedure. Bij hen was 'Irrelevante/kansloze stellingen en verweren' de meest voorkomende procesverstorende gedraging. 'Onbehoorlijk/onbeleefd gedrag' was volgens de deelnemende advocaten de tweede meest voorkomende gedraging die het proces verstoort, wederom gevolgd door klachten over timing en uitstel. De patronen van wat advocaten en wat hun cliënten als procesverstoring beschouwen en ervaren lijken dus sterk op elkaar.

Tabel 22: Frequentie van procesverstorende gedragingen volgens de advocaten

Procesverstorende gedragingen	Aantal	%
Anders	52	35
Irrelevante/kansloze stellingen en verweren	31	21
De andere partij/advocaat gedroeg zich onbehoorlijk/onbeleefd	25	17
Incomplete stukken in het dossier	10	7
De andere partij/advocaat was te laat	11	7
Onnodig uitstel van de procedure	7	5
De ander partij/advocaat bracht ter zitting nog nieuwe stukken of bewijs	8	5
De andere partij/advocaat was slecht voorbereid of had slechte juridische kennis	5	3
Totaal	149	100

Tabel 23: Frequentie procesbevorderende gedragingen volgens de advocaten

Procesbevorderende gedragingen	Aantal	%
De partij gedroeg zich netjes en beleefd	42	32
De processtukken waren helder/overzichtelijk en volledig	29	22
De partij/advocaat hield zich aan de procestermijnen	26	20
De partijen was coöperatief bij het maken van procesafspraken	23	17
Totaal	132	100

Procesbevorderend gedrag

Ook advocaten werd naar procesbevorderend gedrag gevraagd. Uit de verzamelde data blijkt dat in 58% van de zittingen er volgens advocaten sprake was van procesbevorderend gedrag (tabel 23). Hier volgt het patroon van aantallen gerapporteerde gedragingen nog wat meer dat van de cliënten met 'Netjes en beleefd gedrag' als vaakst genoemde positieve gedraging (vergelijk tabel 20).

Tabel 24 geeft voorbeelden van het door advocaten in hun antwoord op de open vraag aangegeven procesbevorderend gedrag tijdens de zitting. Zo werd bijvoorbeeld door advocaten aangegeven dat constructief overlegd werd, dat in een plezierige sfeer werd overlegd en dat de advocaat van de wederpartij de rechter de ruimte gaf om zijn cliënt naar een schikking te 'masseren'. Gedrag dat een schikking bevordert werd vier keer genoemd.

Tabel 24: Voorbeelden van procesbevorderende gedragingen volgens de advocaten

Voorbeelden van procesbevorderende gedragingen volgens de advocaten
De advocaat gaf de rechter de ruimte om zijn cliënt naar een schikking 'te masseren'
De advocaat gedroeg zich netjes, maar de partij zelf niet
De advocaat zag in dat de zaak kansloos was en ging akkoord met het vonnis
De forumkeuze werd niet betwist hoewel discutabel
De partij heeft getracht het geschil middels een schikking te beslechten
De rechter acteerde zeer professioneel en onbevooroordeeld
Er werd constructief overlegd tijdens de schorsing
Er werd een regeling getroffen
Er werd geciteerd uit stukken hetgeen de procesorde kan bevorderen
Het overleg was in een plezierige sfeer

5.3 Gedrag waargenomen door rechters

Ook aan de rechters die een geobserveerde zitting voorzaten is gevraagd een vragenlijst (elektronisch) in te vullen. In die vragenlijsten is een onderscheid gemaakt tussen de schriftelijke en de mondelinge fase van de procedure, omdat verwacht werd dat rechters (meer dan partijen en advocaten) ook relevante informatie omtrent verstorende dan wel bevorderende gedragingen van partijen in de schriftelijke fase konden geven.

Procesverstorend en procesbevorderend gedrag in de schriftelijke fase

In bijna de helft ($n = 22$, 48%) van de in totaal 46 zittingen waarin de rechters zijn gevraagd naar procesverstorend gedrag zijn door hen geen verstorende gedragingen waargenomen in de *schriftelijke fase*. In die zittingen is het

volgens de rechters meestal de advocaat van de eisende partij die procesverstorend gedrag vertoonde, namelijk 19,6%, en daarna de gedaagde partij (15,2%). De eisende partij zelf (10,9%) en de advocaat van de gedaagde partij (8,7%) vertoonden het minst vaak verstorend gedrag in de schriftelijke fase.

Tabel 25 laat de antwoorden van rechters zien op de open vraag waarin zij het type procesverstorende gedraging konden omschrijven. Het zijn (vrijwel zonder uitzondering) opmerkingen over de structurering van de inhoud: onduidelijke en onvolledige stukken, slecht onderbouwde stellingen en te weinig duidelijkheid over het standpunt van de wederpartij. Opvallend genoeg ontbreken opmerkingen over de interpersoonlijke communicatie en attitude, die bij partijen en advocaten zo hoog op de agenda staan. We weten niet of ook in

de bewuste dossiers dergelijke verstoringen zijn opgetreden, maar het lijkt wat onwaarschijnlijk dat deze verstoringen zich alleen ter zitting voordoen. In de processtukken plegen partijen immers elkaars gedrag te beschrijven en te kwalificeren. Een andere mogelijke verklaring is dat die verstoringen er wel zijn maar dat de rechter dit soort verstoringen minder opmerkt of minder relevant acht dan partijen.

Opvallend is het frequent gebruik van stevige kwalificaties door de rechters, zoals 'niet nage-

dacht', 'hinderlijk', 'veel te summier', 'onzinnig', 'volstrekt onvoldoende' en 'uitermate slecht'. Verder is ook uit de opmerkingen van rechters af te leiden dat het hier in hun ogen niet om bijzaken gaat. Ze spreken vaak over onduidelijkheid over de kern van de zaak als geheel, en minder vaak over een enkele stelling of verweer. In ongeveer de helft van de zittingen zijn de rechters dus ontevreden over de schriftelijke voorbereiding en vaak zijn zij daarover zeer kritisch.

Tabel 25: Procesversturende gedragingen in de schriftelijke fase volgens de rechter

Procesversturende gedragingen in de schriftelijke fase volgens de rechter
Anvankelijk formele fout in de dagvaarding waardoor de eerdere procedure over moest
Beide partijen hebben zich in de processtukken uitdrukkelijk beroepen op schriftelijke stukken, maar hebben nagelaten die stukken in de dagvaarding resp. de conclusie van antwoord te overleggen, zodat de rechtbank daar voorafgaand aan de zitting geen kennis van kon nemen
Dagvaarding was summier en stukken waren onvolledig
De vordering was niet voorzien van een solide juridische grondslag en de producties waren verminkt aangereikt
Eisers hadden hun vorderingen zo ruim geformuleerd dat deze op straffe van een dwangsom niet toewijsbaar zouden zijn zonder veel executie-ellende te veroorzaken. Gedaagden met hun vorderingen in reconventie idem
Er is niet geanticipeerd op het te voeren verjaringsverweer, terwijl een behoorlijke advocaat dat toch al mijlenver had moeten zien aankomen
Er was niet nagedacht over de grondslagen van de vordering. Ter zitting kon de advocaat van eiser geen goede onderbouwing geven voor drie van de vier genoemde grondslagen en zijn uiteindelijk drie van de vier grondslagen ingetrokken
Er zijn een tweetal weren gedaan die niet in de uitvoerige correspondentie zijn gedaan
Formeel was het in casu niet verplicht, maar het was hinderlijk dat in deze kwestie die feitelijk al maanden speelt vooraf geen inzicht in het verweer en de daarop gebaseerde grondslagen van de tegenvordering was gegeven

Fundamentum petendi onvoldoende (art. 111 RV), conclusie van antwoord in reconventie veel te summier

Het bedrag van de vordering was onjuist berekend. De feitelijke onderbouwing van het aan gedaagde verweten gedrag was te summier en riep vragen op

In laat stadium vermeerdering van eis indienen. Dit mag in KG ook wel op zitting, maar werkt wel verstorend als de wederpartij in verweer wordt belemmerd

Niet overleggen van schriftelijke stukken ter onderbouwing van de stellingen in dagvaarding en conclusie van antwoord en het niet gemotiveerd (= met stukken onderbouwd) nader reageren op verweer bij conclusie van antwoord

Onduidelijke, innerlijk tegenstrijdige, grondslag van het verweer m.b.t. koop paard.

Ontbrekende stukken hadden tevoren kunnen worden aangeduid en opgevraagd. De verzochte info had tevoren royaler kunnen worden gegeven

Onvoldoende helderheid gegeven over het standpunt van gedaagde. Die helderheid werd pas na enig heen en weer praten op de comparitie verschaft

Onzinnig verweer dat niet ter zake doet en waardoor de aandacht wordt afgeleid van de kern van de zaak

Partijen waren het feitelijk nagenoeg eens over een aandelentransactie in samenhang met de ontvlechting van een samenwerking, maar door slechte communicatie van partijen zelf en, schokkender, van hun advocaten, waren ze zich daar niet van bewust

Stellingen volstrekt onvoldoende onderbouwd

Stukken waarop men zich in de zitting wil beroepen veel te laat ingezonden

Te late inzending producties voor comparitie. Voorts was het verweer bij antwoord weinig kansrijk en waarschijnlijk meer bedoeld om uitstel van betaling te verkrijgen

Uitermate slecht, warrig, slordig geprocedeerd van beide zijden

Volstaan met een technisch juridisch verweer. Niet inhoudelijk ingegaan op stellingen eiseres, en dus ook op dit punt geen producties in het geding gebracht

Zeer veel producties in het geding gebracht, die slechts zijdelings de stellingen onderbouwen

Tabel 26: Frequentie procesbevorderende gedragingen in de schriftelijke fase volgens de rechter

Procesbevorderende gedragingen in de schriftelijke fase
Na uiterst summiere dagvaarding uitgebreid feitenoverzicht, overlegging van de relevante al uitgebrachte deskundigenberichten; juridische duiding van feiten
De eisende partij had een voorlopig getuigenverhoor laten voorafgaan aan de zaak, waardoor het gesprek over de feiten aanzienlijk werd bevorderd
Helder overzicht verstrekt van de afzonderlijke posten die aan het gevorderde bedrag ten grondslag lagen
Verwerende partij vroeg om een CNA

De kritische toon heeft zijn pendant in weinig uitingen van waardering voor het positieve gedrag van de procespartijen tijdens de schriftelijke fase. In 40 van de 45 zaken die tot zittingen leidden waarna de rechter een vragenlijst invulde (89%) kwamen geen procesbevorderende gedragingen voor. In vijf van die zaken merkten rechters wel procesbevorderend gedrag in de schriftelijke fase op, zie tabel 26.

Zowel in de procesverstorende als in de procesbevorderende hoek gaat het de rechters dus vooral om de ordening van de informatie; gebrek aan informatie wordt als verstorend gezien; overzichtelijke en gedegen informatie wordt positief gewaardeerd.

Procesverstorend en procesbevorderend gedrag in de mondelinge fase

Procesverstorende gedragingen tijdens de zittingsfase werden in 41% (18 van 44 antwoorden) van de zittingen door de rechters waargenomen. Dit is een flink contrast in vergelijking met de resultaten van de observaties van de zittingen waaruit bleek dat in 94% van de zittingen procesverstorende gedragingen werden waargenomen en met de indrukken bij partijen die in 69% van de zittingen procesverstorend gedrag rapporteerden, maar wat meer in lijn met de door advocaten waargenomen frequentie bij advocaten: 49% van de zittingen. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat rechters, zeker gezien de ruime beroepservaring van de rechters die de vragenlijst invulden, gewend zijn aan bepaalde procespraktijken en -technieken en daardoor veel minder gedragingen aanmerken als proces-

verstorend. Deze gedragingen zien zij eerder als 'part of the game'.

Volgens de rechters werd het procesverstorende gedrag tijdens de zitting het vaakst veroorzaakt door de gedaagde partij (11% van 44 antwoorden) en diens advocaat (9% van 44 antwoorden). De zitting werd in hun ogen minder vaak verstoord door het gedrag van de eisende partij (2% van 44 antwoorden) en/of diens advocaat (7% van 44 antwoorden). We zien hier een ander verschil tussen de percepties van de rechters en de observanten, want de data van de observaties laat een gelijkmatiger onderlinge verdeling van verstorende gedragingen per procesdeelnemer zien, met een lichte voorsprong voor de advocaat

van de eiser. Een mogelijke (nader te onderzoeken) verklaring zou kunnen zijn dat rechters meer medewerking verwachten van een gedaagde partij bij het tot stand komen van een schikking dan van de kant van de eisende partij. Immers, die schikking komt vaak tot stand doordat de gedaagde partij in beweging komt, terwijl de rechters het relatief normaal vinden dat aan de eisende kant gedrag wordt vertoond dat door observanten als verstorend wordt gezien. Op dit moment moeten we, door het relatief geringe aantal reacties van de rechters voorzichtig zijn met het trekken van conclusies naar aanleiding van dit verschil. In tabel 27 is weergegeven welke verstorende gedragingen zich volgens de rechters voordeden tijdens de zitting.

Tabel 27: Procesverstorende gedragingen tijdens de zitting volgens de rechter

Procesverstorende gedragingen tijdens de zitting

Advocaat eiser legde niet op voorhand alle stukken over, ook al was er sprake van een kort geding, dan nog hadden deze voor aanvang van de zitting overgelegd kunnen worden. Verder gaf hij geen antwoord op de vraag of hij vrij stond om over een minnelijke regeling te praten

Beide partijen procedeerden op kosten van hun rechtsbijstandsverzekering, terwijl ze hun contractuele rechtsverhouding niet hadden vastgelegd noch de uitvoering ervan hadden gedocumenteerd

De betreffende advocaat doet voornamelijk strafzittingen en heeft te weinig kennis van de civielrechtelijke problematiek (stelplicht, bewijsrecht etc.)

De enquêtekamers in Den Bosch zijn qua omvang en inrichting niet geschikt om zittingen waarin meer partijen verschijnen, dan wel waarin een partij meer personen meeneemt, behoorlijk te ontvangen. Dat komt in de praktijk heel veel voor

Dit kort geding vindt plaats in een slepende boedelscheiding. Om daar iets verstandigs van te kunnen vinden moet de voorzieningenrechter wel eerst bijgepraat worden (hij vliegt uit de flank in). In dit geval kwam de uitleg van de gedaagde partij

Een lang uitgesponnen verhaal met wat niet hard gemaakte verdachtmakingen richting de eisende partij. Jammer. Dit is een zaak (afwikkeling van een vof) die door gesprekken moet worden opgelost. Dan moet de sfeer niet verpest worden

De eisende partij ging tijdens de zitting akkoord met bepaalde posten, maar kwam daar tijdens het opmaken van de vaststellingsovereenkomst op terug. De advocaat van de eisende partij had cliënte niet in de hand, was onzeker en dat gaf cliënte gelegenheid veel en lang te praten

De eiser beschuldigen van misbruik van omstandigheden terwijl daarvoor geen harde argumenten waren. Dat verzuurde de verhoudingen nodeloos

De gedaagde partij beschuldigde de eisende partij van liegen. Dit verstoorde de sfeer en diende geen enkel doel

De advocaat van de gedaagde partij viel erg veel in herhaling

Beide partijen maakten over en weer bezwaar tegen de ten behoeve van de zitting door de andere partij ingebrachte producties

In deze zaak waren er feitelijke onduidelijkheden omtrent de aangetroffen hennepkwekerij. Alleen de advocaat van de eiser was verschenen, en deze had niemand bij zich die de feitelijke situatie had waargenomen. Gedaagde was ook niet in persoon verschenen

Met name de gedaagde partij ontweek vaak een antwoord op de gestelde vragen. Bij doorvragen kreeg ik de indruk dat de gedaagde partij 'juridisch wenselijke' antwoorden gaf. De eisende partij wilde met name zijn verhaal doen en was vrij breedspakig

Partij niet in persoon verschenen. Advocaat kon niets over de feitelijke gang van zittingen verklaren. Wat betreft gestelde schadeposten: beriep zich op enkele brieven die hij de avond voor cna van cliënte per mail had ontvangen. Kon nog steeds geen duidelijkheid verschaffen

Niet snappen dat partijen het feitelijk eens zijn en dat ze beter zo snel mogelijk naar de notaris kunnen gaan om de aandelenoverdracht te effectueren in plaats van bij mij te bakkeleien over een vonnis

Niet steeds heldere antwoorden op mijn vragen

Onnodig lang aan het woord proberen te blijven en de andere partij trachten af te schilderen als onprofessioneel

Op de zitting toonde de advocaat een dik pakket aan bankafschriften. Hij had dit al veel eerder in het geding kunnen brengen. Daarmee zouden de stellingen van eiseres waarschijnlijk afdoende inhoudelijk weerlegd zijn

Er werden verwijten aan het adres van de eisende partij geuit die geen handen en voeten hadden en geen betrekking hadden op de omgang met het kind

Tabel 28: Procesbevorderende gedragingen tijdens de zitting volgens de rechter

Procesbevorderende gedragingen tijdens de zitting

Aanbod om halen en brengen van het kind door een vertrouwde derde te laten doen

Beide advocaten bleken bereid met mij de troika te vormen om partijen aan een oplossing te helpen

Beide partijen hebben een toelichting gegeven die meer inzicht gaf in de over en weer ingenomen standpunten

Beide partijen hebben verzocht het vonnis uitsluitend te beperken tot de verjaringskwestie

Beide partijen wilden graag water bij de wijn doen, gedaagde partij zag ook wel dat schade niet alleen het gevolg was van gedrag eiser

Bereidheid tot luisteren naar elkaars standpunten, bereidheid tot schikking

Bereidheid uitgesproken te bezien of de zaak kan worden geregeld. M.b.t. advocaat eisende partij: deze heeft aanhouding verzocht om te bespreken met cliënten of de eis kan worden verminderd of ingetrokken

De advocaat van de gedaagde hield zijn mond als hij niets nieuws had toe te voegen en vermeed zo onnodige herhalingen

Eensgezindheid over de bewijsrechtelijke posities van de procespartijen

Eensgezindheid over de resterende beslispunten in de zaak

Hij zag in dat de zaak verloren was en heeft meegewerkt aan een regeling

Men was van beide kanten erg tot schikken bereid na een aanwijzing van mijn kant

Na inleidende besprekingen was/waren gedaagde en later ook de advocaat en de eisers positief bezig met het zoeken naar een buitengerechtelijke oplossing

Partijen hebben getracht te schikken. Dat heeft zich voornamelijk tijdens de schorsing op de gang afgespeeld, dus buiten mijn waarneming, maar ik kreeg sterk de indruk dat advocaten zich sterk hebben gemaakt voor een schikking. Eisers wilden graag schikken

Partijen waren 'to the point' en stonden in een goede verhouding jegens elkaar. De advocaten hebben zich terughoudend opgesteld

Uitleg over de grote lijnen van de problematiek

Vooraf de eisende partij (door in de onderhandelingen flink te bewegen) en de advocaat van de gedaagde partij (door verbale communicatie met de cliënt en non-verbale communicatie met mij) gaven aan tot een regeling te willen komen

Voorstel om voorlopig getuigenverhoor te vragen i.v.m. een bewijsthema

Typen verstoringen die zich volgens de rechters regelmatig voordoen zijn: summiere onderbouwing en/of onduidelijke antwoorden op vragen (7 keer) en beschuldigingen van onoorbaar/onprofessioneel gedrag (5 keer). Net als in de schriftelijke fase, is de structurering van de inhoud dus ook tijdens de zitting een belangrijk item voor rechters. Het voor partijen en (in iets mindere mate) voor advocaten zo belangrijke onderwerp van respectvolle/beleefde behandeling keert niet terug bij de antwoorden van de rechters. Maar de rechter signaleert wel verstoringen door het uiten van niet-onderbouwde beschuldigingen en kwalificaties aan het adres van de wederpartij wat enigszins in dezelfde hoek zit.

Vergeleken met de schriftelijke fase merkten de rechters in de zittingsfase meer procesbevorderende gedragingen op, namelijk in 19 van de 42 zittingen. De advocaten van de gedaagde partij gedroegen zich volgens de rechters het meest procesbevorderend (36%

van de 42 zittingen), daarna de advocaten van de eisende partij (24%), de eisende partijen zelf (17%) en de gedaagde partijen (14%).

In tabel 28 is het soort bevorderend gedrag dat zich volgens de rechter tijdens de zitting voordeed weergegeven.

Wat de rechters vooral optekenen in dit verband zijn uitingen van schikkingsbereidheid en oplossingsgerichtheid (7 maal), het eens worden over welke punten vastliggen en nog te beslissen zijn (4 maal), meer inzicht geven (3 maal) en naar elkaar luisteren/in een goede verhouding tot elkaar staan (2 maal). Gedrag dat een schikking bevordert werd ook door partijen en advocaten vaak genoemd.

5.4 Samenvatting

Procesversturende gedragingen komen vaak voor (gemiddeld 3,5 per zitting). Ze verlengen de zitting gemiddeld met 12 minuten en ver-

klaren ongeveer 25% van de zittingsduur. Verstoringen op het proces ('Ordelijk verloop zitting' en 'Interpersoonlijke communicatie') komen volgens observanten bijna twee keer zo frequent voor als verstoringen op inhoudelijk niveau ('Waarheidsvinding' en 'Structureren van de inhoud'). Er is echter een categorie van ongeveer een derde van de zittingen waarin de meer inhoudelijke verstoringen prominenter aanwezig zijn en er aanmerkelijk minder procesmatige verstoringen zijn waargenomen. De variatie aan verstorende gedragingen is groot. Het meest komen de volgende verstorende gedragingen voor: 'De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat', 'Non-verbale, als negatief uit te leggen gedraging', 'Een ander constant in de rede vallen' en 'Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden'. De bijdrage aan verstorend gedrag van de eisende partij is volgens de observanten iets groter, maar de rechters nemen juist meer verstorend gedrag waar aan de kant van de gedaagde partij.

De meest voorkomende klacht van partijen en advocaten over procesverstoring was het aandragen van irrelevante/kansloze stellingen en verweren (zie tabel 50 en tabel 53, bijlage IV). Daarna gaven de procespartijen aan het 'Onbeleefd gedrag van de wederpartij of diens advocaat' het meest verstorend te vinden, vervolgens kwamen 'Onnodig uitstel', 'Te laat komen bij de zitting' en 'Te late stukken indienen of te laat bewijs aandragen'. Tijdigheid is ook in de algemene opmerkingen die partijen

over de gang van zittingen konden maken een thema dat eruit springt. Hoe denken de procespartijen over procesbevorderend gedrag? 'Netjes en beleefd gedrag' is voor partijen en advocaten veruit de meest genoemde procesbevorderende gedraging van hun wederpartij. Ze waarderen verder een rechter die goed luistert, regie voert en een schikking bevordert. Partijen maken in de vragenlijsten soms opmerkingen over een gebrek aan activiteit bij de rechter.

Uit de vragenlijsten die rechters invulden blijkt dat het bij hen meer gaat om de ordening van informatie die gepresenteerd wordt door de procespartijen. De rechters zijn in ongeveer de helft van de zittingen ontevreden over de schriftelijke voorbereiding bij ten minste één partij en gebruiken daar opvallend sterke kwalificaties voor, zoals de volgende: 'Uitermate slecht, warrig, slordig geprocedeerd van beide zijden', 'De vordering was niet voorzien van een solide juridische grondslag en de producties waren verminkt aangereikt', 'Dagvaarding was summier en stukken waren onvolledig'.

Ook tijdens de zitting signaleren ze vooral summiere onderbouwing en onduidelijke antwoorden op vragen als verstoringen. Op het interpersoonlijke vlak signaleren rechters wel regelmatig het verstorende karakter van beschuldigingen/negatieve kwalificaties richting de persoon van de wederpartij. Ordening van het gesprek ter zitting lijkt voor hen nauwelijks een punt.

Procesbevorderende gedragingen komen minder voor (gemiddeld 2 per zitting). Zij worden vooral waargenomen in de categorie 'Interpersoonlijke communicatie en attitude'. Er is eerder sprake van intensievere zittingen, waarin zowel aan de positieve als aan de negatieve kant veel gebeurt, dan van uitgesproken negatieve zittingen (met alleen veel procesverstoring) of uitgesproken positieve zittingen (met alleen veel procesbevorderend gedrag). Partijen en advocaten merken het vooral op als hun wederpartij een positieve grondhouding heeft en respectvol en beleefd interacteert. De rechters zien vooral de bereidheid van partijen om te schikken, het probleem samen op te lossen en om gezamenlijke procesafspraken te maken als procesbevorderende gedragingen.

Tijdens comparities komen meer verstoringen voor in de categorie waarheidsvinding dan in kort gedingen. In kort gedingen gaat het daarentegen vaker mis op het vlak van de 'Interpersoonlijke communicatie en attitude'. Deze patronen bevestigen dat het kort geding wat meer het karakter heeft van een geordende procedure waarin steeds duidelijk is wie het woord heeft om zijn/haar visie op de zaak te geven (pleidooiachtige structuur). De comparitie heeft waarschijnlijk wat meer een open gespreksstructuur, met de daarbij behorende ordeningsproblematiek over wie wanneer spreekt en hoe de gespreksroutes verlopen.

Hoe reageerden rechters?

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe de rechters reageerden op de verstorende en bevorderende procesgedragingen die zijn waargenomen door de observanten tijdens de zittingen. We bekijken dit vanuit verschillende perspectieven, namelijk de waargenomen reacties tijdens de observaties (par. 6.1), het beeld bij partijen en advocaten dat blijkt uit de door hen ingevulde vragenlijsten (par. 6.2) en het beeld bij de rechters zelf dat naar voren komt uit de door de rechters ingevulde vragenlijst (par. 6.3).

6.1 Reacties zoals waargenomen door de observanten

6.1.1 Reacties op procesverstorend gedrag

De observanten konden op het observatieprotocol meerdere reacties van de rechter per verstorende gedraging noteren. In totaal werden 380 reacties genoteerd op 340 procesverstorende gedragingen (tabel 29). Daarvan werd er 286 keer een actieve reactie op procesverstorend gedrag van partijen annex raadslieden genoteerd, 94 keer werd geobserveerd dat de rechter niets deed. Dit betekent gemiddeld iets minder dan een actieve reactie per verstorende gedraging (0,84).

Van de actieve interventies is de categorie 'Communicatiegerichte interventies' veruit het meest voorkomend (59%). Als we de twee categorieën 'Niets doen' en 'Anders' uit de analyse weglaten, blijkt het aandeel communicatiegerichte interventies zelfs 94%. Blijkbaar

spelen 'Procedurale instrumenten' en interventies gericht op 'Handhaven ordelijk verloop zitting' een beperkte rol. 'Procedurale instrumenten' werden maar negen keer waargenomen tijdens de 98 zittingen (2% van alle 380 reacties), 'Handhaven van het ordelijk verloop van de zitting' maar vijf keer. Dat beeld is nog wat sterker tijdens comparatiezittingen, waar 68% van de interventies communicatiegericht zijn ten opzichte van 44% in de kort gedingen (tabel 30). In kort gedingen is vaker sprake van 'Niets doen' als reactie.

Tabel 29: Aantal reacties van de rechter per categorie procesverstorende gedraging

Categorie procesverstorende gedraging	Aantal	%
Communicatiegerichte interventies	225	59
Niets doen	94	25
Anders	47	12
Procedurale instrumenten	9	2
Handhaven ordelijk verloop zitting	5	1
Totaal	380	100

De verklaring voor deze resultaten kan zijn dat de rechters een zitting meer leiden als een soort gesprek, met interventies die bij een gespreksituatie passen, dan met formele ingrepen, zoals procedurele sancties of ordenend optreden ter zitting. Dit beeld is nog wat sterker voor een comparatie dan voor het kort geding, waarin de rechter vaker niets doet, maar ook net iets vaker en steviger met procedurele

Tabel 30: Aantal reacties van de rechter per categorie instrumenten en per type zitting

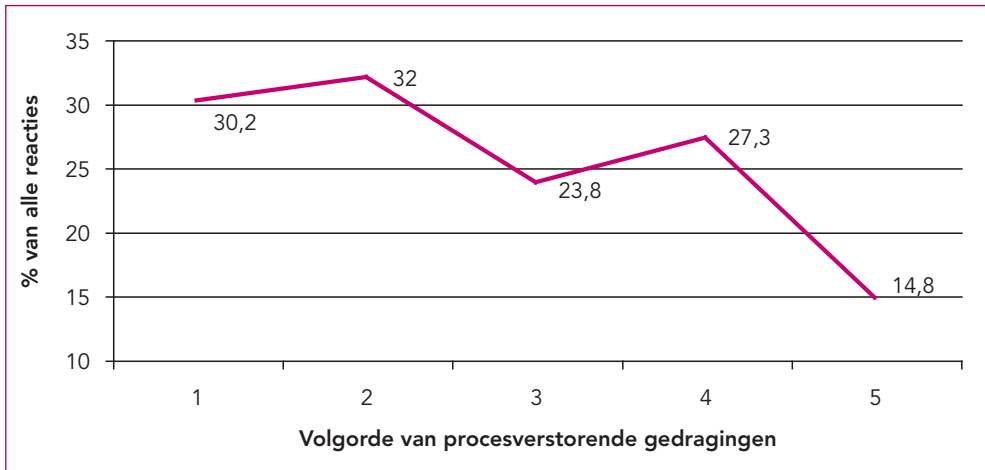
Categorieën instrumenten	Type zitting			
	Comparities		Kort gedingen	
	Aantal	%	Aantal	%
Procedurele sancties	5	2	6	4
Handhaven ordelijk verloop zitting	2	1	1	1
Communicatiegerichte interventies	163	68	62	44
Niets doen	46	19	49	35
Anders	24	10	22	16
Totaal	240	100	140	100

sancties optreedt. Een andere mogelijke verklaring is dat de rechter wacht met procedurele sancties tot in het vonnis en nog niet van dat voornemen laat blijken tijdens de zitting, hoewel die handelwijze niet past binnen de regiefunctie van de rechter. In ons onderzoek zijn reacties in vonnissen niet in de analyse betrokken.

Als we meer in detail naar de instrumenten die rechters hanteren kijken, dan is ‘Niets doen’ het meest gehanteerde instrument (25% van de zittingen waar een verstorende gedraging werd waargenomen). Opmerking verdient dat ‘Niets doen’ verschillende achtergronden kan hebben. Het kan komen doordat de rechter het gedrag niet waarneemt, maar de observant dat wel deed. Ook is het mogelijk dat de rechter een basale houding van lijdelijkheid en niet ingrijpen heeft, het aan partijen overlaat

om elkaar eventueel te corrigeren. Ten slotte kan ‘Niets doen’ het gevolg zijn van een bewuste keuze om bepaald gedrag te negeren, die voor de observant niet te duiden was. Slechts als de rechter het gedrag van de advocaat of de partij duidelijk waarneembaar negeerde, werd dit als een aparte categorie gescoord, dus niet in de categorie ‘Niets doen’. We hebben geen inzicht in de redenen voor het niets doen, maar het lijkt aannemelijk dat ieder van deze drie mogelijke verklaringen regelmatig optreedt. Een rechter die met twee advocaten en twee partijen te maken heeft en ook een dossier voor zich heeft met mogelijk daarnaast een lijstje van eigen notities en te stellen vragen, zal niet alles opmerken. Negeren is een bekende strategie om ongewenst gedrag te bestrijden en ook terughoudendheid zal soms voorkomen.

Figuur 4: Frequentie van reactie 'Niets doen' door de rechter naar volgorde van procesverstoringe gedragingen ter zitting

Zo bezien, vertoont de rechter dus een actieve reactie in ten minste 75% van de verstoringen die hij waarneemt. Dat is een hoog aandeel actieve reacties. Gerelateerd aan het aantal procesverstoringe gedragingen (340) betekent dit dat de rechter in 84% van de zittingen met verstoringe gedragingen op een actieve manier reageerde. De lijdelijke sfinx, op wiens gezicht niets is af te lezen, is in ieder geval niet langer de meest dominante realiteit tijdens dit type zittingen.¹⁰⁶ Figuur 4 laat bovendien zien dat naarmate het aantal verstoringe gedragingen per zaak toeneemt, rechters actiever worden en minder vaak het instrument 'Niets doen' hanteren. Rechters zitten er eerder behoorlijk bovenop. Rechters sturen

echter vooral bij met relatief lichte, communicatiegerichte interventies.

Verder blijkt uit tabel 47 (bijlage IV) dat 'De advocaat/partij aanspreken op diens gedrag' de tweede meest gescoorde reactie van rechters op een verstoringe gedraging is (in 17% van de zittingen), gevolgd door de instrumenten 'Verbaal zijn ongenoegen laten blijken' (12%), 'Anders' (11%) en 'Non-verbaal zijn ongenoegen laten blijken' (9%). Als de rechter in het gesprek ingrijpt, is dat dus met name sturend en het procesverstoringe gedrag beoordelend. De rechter spreekt aan, laat zijn ongenoegen blijken en kapt af. De wat neutralere reactie van een vraag herformuleren of

¹⁰⁶ Bruinsma 1996, p. 41-50. Zo ook Ippel & Heeger-Hertter 2009, p. 119 en 169.

Tabel 31: Verdeling van wijzen van reageren van rechters in comparities en kort gedingen en aantal reacties van rechters per type zitting

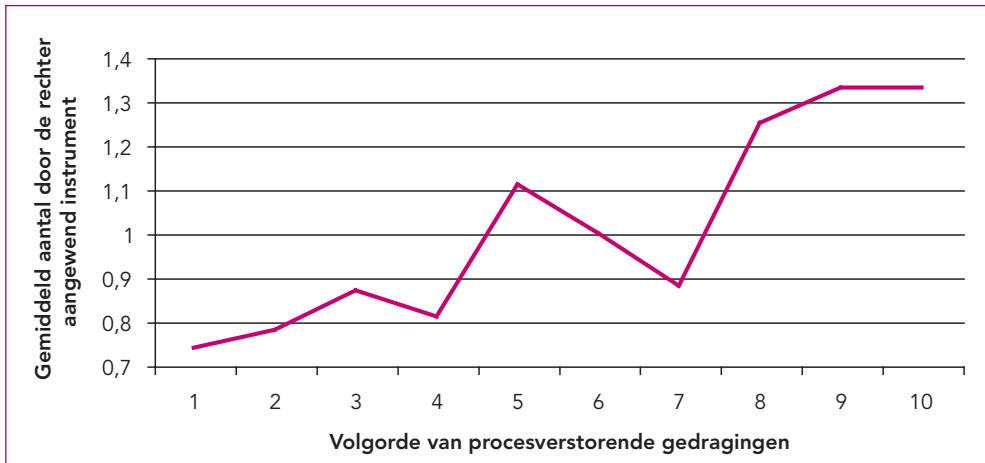
Comparities			Kort gedingen		
Wijze van reageren	Aantal	%	Wijze van reageren	Aantal	%
Niets doen	35	15	Niets doen	34	24
De advocaat/partij aanspreken op diens gedrag	34	14	De advocaat/partij aanspreken op diens gedrag	17	12
Verbaal zijn ongenoegen laten blijken	25	10	Anders	14	10
De rechter herformuleert de vraag/stelt de vraag nogmaals	19	8	Verbaal zijn ongenoegen laten blijken	10	7
Non-verbaal zijn ongenoegen laten blijken	19	8	Non-verbaal zijn ongenoegen laten blijken	8	6
Anders	19	8	De rechter herformuleert de vraag/stelt de vraag nogmaals	5	4
Onnodige discussie afkappen	13	5	Het gedrag van de partij/advocaat duidelijk negeren	3	2
Het gedrag van de partij/advocaat duidelijk negeren	8	3	De emoties van partijen benoemen	3	2
Naar de achtergrond van het gedrag/ achterliggende belangen van de partij vragen	5	2	Een door de advocaat te laat ingediend stuk weigeren	2	1
De emoties van partijen benoemen	4	2	Onnodige discussie afkappen	2	1
Totaal¹⁰⁷	181			98	

herhalen, komt al minder voor (8% van de interventies). Meer empathische reacties, waarin de rechter in relatie blijft, de emotie benoemt (2%), de achtergronden van het gedrag exploreert (2%) of expliciet naar de opvatting van de verstorende partij vraagt (1%), zijn zelden waargenomen. Ook procesmatige interventies waarin overeenstemming wordt gezocht over een coöperatief verloop

van de zitting komen erg weinig terug in de observaties. Tussen kort gedingen en comparities vonden we geen statistisch significant verschil in frequentie van de toegepaste interventies (zie tabel 31).

107 Vanwege beknoptheid zijn de minder voorkomende categorieën van instrumenten uit tabel 31 weggelaten.

Figuur 5: Gemiddeld aantal door de rechter aangewend instrument naar volgorde van procesverstorende gedragingen tijdens zitting

De intensiteit van de reacties op verstorende gedragingen

Omdat rechters met meer dan één instrument kunnen reageren op procesverstorend gedrag is het interessant te weten hoeveel instrumenten rechters hanteren per verstorende gedraging en of er een verband is met het verloop van de procesverstorende gedragingen tijdens een zitting.

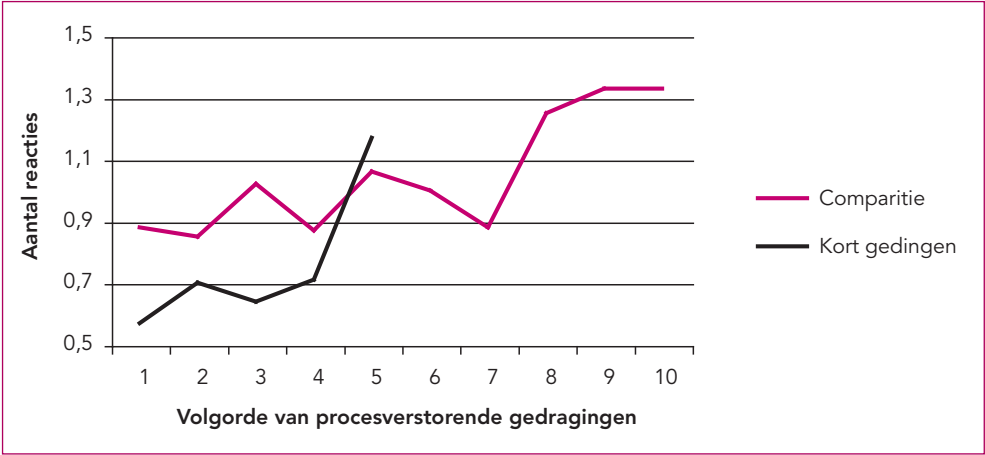
Figuur 5 laat zien dat er inderdaad een verband is tussen het aantal instrumenten dat werd gebruikt door rechters en de reeks verstorende gedragingen per zitting.¹⁰⁸ Ruwweg werden drie instrumenten gebruikt per vier procesverstorende gedragingen als dit de eerste procesverstorende gedraging tijdens

de zitting is. Daarna neemt de verhouding bijna lineair toe. Hoe meer procesverstorende gedragingen, hoe groter de kans is dat de rechter reageert en hoe groter het aantal reacties. Rechters worden dus actiever om expliciet te reageren op verstorende gedragingen.

Wanneer we naar het type geobserveerde zitting kijken (comparitie of kort geding) blijken rechters anders te reageren op de eerdere en latere verstorende gedragingen. Bij comparitie-zittingen werden tijdens de eerste procesverstorende gedraging(en) meer instrumenten door rechters gebruikt om hierop te reageren dan bij kort gedingen (figuur 6). Gedurende de comparities is de rechter er dus wat sneller

¹⁰⁸ Het instrument 'Niets doen' is hiervoor weggelaten uit de gescoorde reacties.

Figuur 6: Aantal reacties van de rechter per verstorende gedraging en per type zitting

bij dan bij kort gedingen, wat weer zou kunnen samenhangen met het verschil in opzet van deze zittingen.

6.1.2 Reacties op procesbevorderend gedrag

Rechters reageren minder vaak op positief procesgedrag dan op procesverstorend gedrag. In totaal werden op de 164 procesbevorderende gedragingen die de observanten noteerden 163 reacties genoteerd. Daarvan waren er 73 actieve reacties van rechters (45 tegen 84 actieve reacties bij procesverstoring gedrag, zie tabel 32). De overige procesbevorderende gedragingen werden ofwel niet waargenomen door de rechter ofwel door

hem genegeerd. Een derde mogelijke verklaring is dat de observant de meer subtiële of over de duur van de zitting gespreide reacties van de rechter op procesbevorderende gedragingen niet herkende.

Tabel 32: Reactie van de rechter op procesbevorderende gedragingen volgens de observanten

Reactie van de rechter op procesbevorderende gedragingen	Aantal	%
Niets doen	90	55
Communicatiegerichte interventies	54	33
Anders	11	7
Procedurale sancties	8	5
Totaal	163	100

Er werd hier dus veel vaker 'Niets doen' genoteerd dan bij procesverstoring gedragingen. Onder de actieve reacties komen 'Communicatiegerichte interventies' het meest voor. Er zijn ook acht reacties in de categorie 'Procedurale sancties', wat op het eerste gezicht vreemd lijkt als reactie op procesbevooronderend gedrag, maar dit kunnen situaties zijn waarin de rechter richting de andere partij een instrument hanteert als reactie op procesbevooronderend gedrag. Het observatieprotocol sloot zo'n wijze van reageren niet uit. Er zijn geen reacties waargenomen in de categorie 'Handhaven ordelijk verloop zitting'.

'Actief luisteren' (bedoeld wordt mensen aankijken terwijl de rechter luistert en anticipeert op hetgeen gezegd wordt) is veruit het meest gebruikte instrument door rechters wanneer zij procesbevooronderend gedrag belonen (47% van alle actieve reacties zonder 'Niets doen', zie tabel 49, bijlage IV). Na de categorie 'Anders' (15%), is de derde meest voorkomende categorie 'Expliciet procesbevooronderende gedragingen van advocaten benoemen' (10%), gevolgd door 'Partij(en) naar achterliggende belangen vragen' (8%, $n = 6$). Er is weinig verschil in de reactie op procesbevooronderend gedrag per type zaak of plaats van de rechtbank.

De rechter lijkt dus betrekkelijk weinig gebruik te maken van de mogelijkheid om voort te bouwen op het potentieel van procesbevooronderende gedragingen om de goede gang van

zittingen in het proces te versterken. Als hij of zij al reageert, is het vooral door belangstelling te tonen (actief te luisteren) en in mindere mate door er met actieve gespreksinterventies op door te pakken (benoemen en doorvragen). De laatste categorie interventies komt slechts in een kleine minderheid van de zittingen voor als reactie op door de observanten waargenomen procesbevooronderende gedragingen.

6.2 Het beeld bij partijen

In de vragenlijst werd aan partijen ook gevraagd naar de reacties van de rechter op het verstoring gedrag: 46% van de 39 respondenten geeft aan dat de rechter in het geheel niet reageerde, 54% zegt dat de rechter wel reageerde. In het algemeen werd dit door partijen als neutraal of positief gezien; in 90% van die gevallen beoordeelden de partijen de reactie van de rechter als neutraal (34%), enigszins gepast (12%) of erg gepast (44%), wat een goede score kan worden genoemd. In tabel 33 zijn de reacties van de rechters zoals deze zijn waargenomen door de partijen opgenomen.

Deze respons bevestigt het beeld uit de observaties. De rechters treden ook volgens de waarnemingen van partijen vooral sturend en gedragcorrigerend op met interventies als aanspreken, opmerkingen maken en afkappen (11 maal). Ook nemen sommige partijen waar dat rechters het proces na een verstoring structureren met gerichte vragen (2 maal).

Tabel 33: Reactie van de rechter op procesverstorende gedragingen volgens de partijen

Reactie van de rechter op procesverstorende gedragingen
De rechter heeft mijn advocaat gelijk gegeven
De rechter vond dat er te veel herhaald werd
De rechter gaf aan dat 'ze' stil moesten zijn
De rechter dreigde dat de persoon die het relaas regelmatig onderbrak de zaal diende te verlaten
De rechter schorste de zitting 15 minuten
De rechter zei: 'Ik vind dit storend...'
De rechter loste alles praktisch op
De rechter zei: 'Leugens komen er meestal aan het eind toch uit'
De rechter gaf aan e.e.a. mee te nemen in zijn uitspraak
De rechter corrigeerde de advocaat/partij
De rechter gaf kritiek op de traagheid en alles ontkennendheid van de advocaat van de wederpartij
De rechter maakte opmerkingen
De rechter zocht een tussenweg
De rechter koos voor de kant van de dominante partij
De wederpartij mocht nogmaals reageren
De rechter stelde kort en bondig vragen en begeleidde het proces efficiënt
De rechter stelde de juiste vragen
De rechter oordeelde dat de stukken niet meer toegevoegd konden worden
De rechter kapte de zaak af
De rechter gaf aan dat in het vervolg stukken meegestuurd moeten worden

Tabel 34 geeft aan hoe de partijen de rechter zagen reageren op procesbevorderende gedragingen. De tien partijen die deze vraag hebben beantwoord, signaleerden onder meer viermaal dat de rechter reageerde in de trant van naar resultaten/afspraken toewerken en tweemaal dat de rechter zich waarderend/tevreden opstelde.

6.3 Het beeld bij advocaten

In twee derde van de zittingen waarin sprake was van procesverstorend gedrag volgens de advocaten gaven ze in de vragenlijsten aan dat de rechter op dit gedrag reageerde. De advocaten namen reacties dus iets vaker waar dan partijen (partijen: 54%, advocaten: 66,7%). Hiervoor zijn verschillende verklaringen mogelijk. Ten eerste kan de professionele advocaat

Tabel 34: Reactie van de rechter op procesbevorderende gedragingen volgens de partijen

Reactie van de rechter op procesbevorderende gedragingen
In een zaak zocht de rechter een tussenweg, een andere rechter koos voor de kant van de machtige partij
Inhoudelijke terechtwijzing
Meewerken door tegenpartij was de beste oplossing voor het conflict
De rechter gaf aan dat na 3,5 uur nog niets definitiefs bereikt was
De rechter maakte duidelijke afspraak m.b.t. vonnis in belang van snelle afwikkeling zaak
De rechter probeerde partijen bij elkaar te brengen
De rechter speelde hierop in
De rechter stelde direct vonnis op
De rechter waardeerde zijn eerlijkheid
De rechter was duidelijk tevreden
De rechter wilde resultaat zien

een reactie van de rechter hebben waargenomen die voor de onervaren partijen niet zichtbaar was. Het is ook mogelijk dat advocaten, zijnde 'repeat players', de materiële en procesuele regels beter kennen dan partijen en daardoor vanuit hun ervaring beter de reacties van de rechters op verstorend gedrag kunnen benoemen.

Tabel 54, bijlage IV, geeft de antwoorden weer van de advocaten op de vraag: 'Wat was de reactie van de rechter op het verstorende gedrag?' Ook de advocaten nemen veel sturende en corrigerende reacties waar (afkapen, aangeven dat informatie ontbrak, berispen, corrigeren, mening geven). Daarnaast noemen zij veel interventies die meer in de richting gaan van voorlopige oordelen: 'De rechter gaf aan dat hij het niet eens was met

de stellingen van de wederpartij', 'De rechter probeerde de wederpartij ervan te overtuigen dat ook zij water bij de wijn moest doen; haar eisen moest intrekken', 'De rechter besloot de te laat ingediende stukken toch mee te nemen omdat deze verband hielden met al ingediende stukken', 'De rechter gaf te kennen dat hij mogelijk op grond van proceshouding c.q. bewijsnood direct tot afwijzing over zou gaan'.

Meestal beoordeelden de advocaten de reactie van de rechter als passend; 36 (53%) van de 68 respondenten vonden de reactie van de rechter erg passend tot redelijk passend (46% erg passend, 7% enigszins passend). Iets meer dan één derde van de reacties van de rechter werd als neutraal beoordeeld (35%). Ongeveer 12% van de advocaten vindt de reactie niet passend. De advocaten zijn dus minder

positief dan de partijen over de reacties van de rechter.

Volgens de advocaten waren de rechters in 45 zittingen waar zich bevorderende gedragingen voordeden actief in het aanmoedigen van dit gedrag ter zitting. In tabel 54 (bijlage IV) zijn de reacties van de rechters op het bevorderende gedrag van de wederpartij opgenomen zoals de advocaten die waarnamen. Zo complimenteerde de rechter de procespartijen soms, stelde zich positief op of gaf hij inzicht in zijn overwegingen ten behoeve van de proceskansen van partijen. Ongeveer de helft van de advocaten beoordeelde de reactie van de rechter als neutraal, dus niet bijzonder geschikt maar ook niet ongeschikt. De overige respondenten gaven aan tevreden te zijn met de manier waarop de rechter reageerde.

De algemene opmerkingen van de kant van advocaten geven nog een aanvullende indruk van wensen en suggesties. Regie is een belangrijk thema. Advocaten waarden het als de rechter doorvraagt (4 maal), de problemen ordent, ruimte geeft aan partijen en daarbij kritisch blijft (2 maal), een positieve sfeer voor een schikking kweekt (2 maal), op gezette tijden procesverstoringen negeert (2 maal) en over de grenzen van de procedure heen kijkt naar het werkelijke geschil (1 maal). Daarop aansluitend gaan kritische opmerkingen ook vaak over een gebrek aan regie (3 maal). Geklaagd werd daarin onder meer over afstandelijkheid, lijdelijkheid, nukkigheid en een nietszeggend tussenvonnissen zonder dat

daarin vragen worden gesteld en stukken worden opgevraagd.

Ook willen sommige advocaten dat andere procesdeelnemers steviger worden aangesproken en dat de procesgang steviger wordt bewaakt (5 maal). Minder gewaardeerd werd een schikkingspoging in een zitting waarin behoefte was aan een vonnis (1 maal), een bijna beslissend maar voorlopig oordeel in een complexe zaak (1 maal) en daartegenover juist het niet geven van een voorlopig oordeel, terwijl daaraan wel behoefte was (1 maal).

6.4 Het beeld bij rechters

6.4.1 Reacties op procesverstoring gedrag

De eerste kolom van tabel 35 laat de antwoorden van rechters zien op de open vraag om het type procesverstoring gedraging in de schriftelijke fase te omschrijven. In de tweede kolom zijn de instrumenten die de rechters hebben gehanteerd om te reageren op de verstoring gedraging weergegeven. De rechters noteerden op ieder verstoring gedrag welk instrument ze hadden toegepast en deden dit in hun eigen woorden.

Tabel 35: Soort procesversturende gedraging in de schriftelijke fase en reactie van de rechter

Soort procesversturende gedraging	Reactie van de rechter
Stukken waarop men zich in de zitting wil beroepen veel te laat ingezonden	Partijen hebben het zelf opgelost door er wederzijds geen punt van te maken en toch snel kennis te nemen van elkaars stukken
Te late inzending producties voor comparitie. Voorts was het verweer bij antwoord weinig kansrijk en waarschijnlijk meer bedoeld om uitstel van betaling te verkrijgen	Probleem weggemasseed, gedaagde deed niet moeilijk. De productie was wel erg belangrijk. In het voorlopig oordeel aangegeven dat gedaagde weinig kans maakte
Ontbrekende stukken hadden tevoren kunnen worden aangeduid en opgevraagd. De verzochte info had tevoren royaler kunnen worden gegeven	Aan partijen gevraagd waarom niet anders was gehandeld
Niet overleggen van schriftelijke stukken ter onderbouwing van de stellingen in dagvaarding en conclusie van antwoord en het niet gemotiveerd (= met stukken onderbouwd) nader reageren op verweer bij conclusie van antwoord	Daar een opmerking over maken ter zitting
Beide partijen hebben zich in de processtukken uitdrukkelijk beroepen op schriftelijke stukken, maar hebben nagelaten die stukken in de dagvaarding resp. de conclusie van antwoord te overleggen zodat de rechtbank daar voorafgaand aan de zitting geen kennis van kon nemen	Ik heb ter zitting aangegeven dat partijen de stukken waar zij zich op beroepen bij het betreffende processtuk moeten overleggen, zodat de rechtbank daar tijdig kennis van kan nemen
Dagvaarding was summier en stukken waren onvolledig	Verstoorde voorbereiding, maar is in het kader van een KG niet veel aan te doen tijdens voorbereiding
Vordering en grondslagen daarvoor	
De vordering was niet voorzien van een solide juridische grondslag en de producties waren verminkt aangereikt	Suggesteren dat in ieder geval een deel van de vordering kansloos leek. V.w.b. de producties was het niet zo erg, want deze waren niet cruciaal

Eisers hadden hun vorderingen zo ruim geformuleerd dat deze op straffe van een dwangsom niet toewijsbaar zouden zijn zonder veel executie-ellende te veroorzaken. Gedaagden met hun vorderingen in reconventie idem

De vorderingen min of meer negeren en de zaak op een praktisch niveau bespreken

Zeer veel producties in het geding gebracht, die slechts zijdelings de stellingen onderbouwen

Geprobeerd ter zitting de (bewijs)problematiek aan de orde stellen, zonder bij voorbaat aan te geven dat de vordering kansloos was

Er was niet nagedacht over de grondslagen van de vordering. Ter zitting kon de advocaat van eiser geen goede onderbouwing geven voor drie van de vier genoemde grondslagen en zijn uiteindelijk drie van de vier grondslagen ingetrokken

Ter zitting gevraagd naar de onderbouwing van de grondslagen en aangegeven waarom enkele van die grondslagen niet zouden kunnen slagen. Bijv. buitengerechtelijk ontbinding terwijl uit de stukken niet van enige ontbinding bleek

Fundamentum petendi onvoldoende (art. 111 RV) conclusie van antwoord in reconventie veel te summier

Benoemen ter comparitie; door 'fact finding'-vragen toch proberen helder beeld te krijgen

Het bedrag van de vordering was onjuist berekend. De feitelijke onderbouwing van het aan gedaagde verweten gedrag was te summier en riep vragen op

Het bedrag van de vordering heb ik laten corrigeren en ik heb de advocaat van eiseres gevraagd naar een verdere feitelijke onderbouwing van het aan gedaagde verweten gedrag

In laat stadium vermeerdering van eis indienen. Dit mag in KG ook wel op zitting, maar werkt wel verstorend als de wederpartij in verweer wordt belemmerd

Gecontroleerd of verweer wederpartij mogelijk was en gezegd in vonnis te beslissen over toestaan vermeerdering eis

Inzicht in en grondslag verweren

Er zijn een tweetal weren gedaan die niet in de uitvoerige correspondentie zijn gedaan

Eiser op deze punten uitvoerig het woord laten doen

Formeel was het in casu niet verplicht, maar het was hinderlijk dat in deze kwestie die feitelijk al maanden speelt vooraf geen inzicht in het verweer en de daarop gebaseerde grondslagen van de tegenvordering was gegeven

Actief en kritisch doorvragen om de hardheid van het verweer te kunnen toetsen

Onduidelijke, innerlijk tegenstrijdige, grondslag van het verweer m.b.t. koop paard	Doorvragen of het paard door eiseres gekocht was en vervolgens aan gedaagde geschonken, of dat het paard rechtstreeks door gedaagde gekocht was
Onvoldoende helderheid gegeven over het standpunt van gedaagde. Die helderheid werd pas na enig heen en weer praten op de comparitie verschaft	Slechts hardop vastgesteld dat nu het standpunt van gedaagde duidelijk was
Onzinnig verweer dat niet ter zake doet en waardoor de aandacht wordt afgeleid van de kern van de zaak	Benoemen ter zitting en helderheid verschaffen voor alle partijen intrekken verweer
Volstaan met een technisch juridisch verweer. Niet inhoudelijk ingegaan op stellingen eiseres, en dus ook op dit punt geen producties in het geding gebracht	Geen reactie van de rechter weergegeven
Overige verstoringen	
Stellingen volstrekt onvoldoende onderbouwd	Geen reactie van de rechter weergegeven
Partijen waren het feitelijk nagenoeg eens over een aandelentransactie in samenhang met de ontvlechting van een samenwerking, maar door slechte communicatie van partijen zelf en, schokkender, van hun advocaten, waren ze zich daar niet van bewust	Op de zitting benoemd over welke punten partijen het feitelijk eens bleken
Uitermate slecht, warrig, slordig geprocedeerd van beide zijden	Nieuwe inlichtingencomparitie gelast
Er is niet geanticipeerd op het te voeren verjaringsverweer terwijl een behoorlijke advocaat dat toch al mijlenver had moeten zien aankomen	Aan die advocaat gevraagd alvorens in te gaan op de inhoudelijke kant van de zaak eerst op het verjaringsverweer te reageren
Aanvankelijk formele fout in de dagvaarding waardoor de eerdere procedure over moest	Niet-ontvankelijkheid uitgesproken vanwege dwingend-rechtelijk voorschrift

De tabel bevat 24 verstoringen en 22 bijbehorende reacties. Slechts één keer noemt de rechter een formele sanctie: niet-ontvankelijkheid vanwege een dwingendrechtelijk voorschrift. De meeste reacties (17 van de 22) kunnen het beste worden gekarakteriseerd als het vinden van een pragmatische oplossing. Uitgaande van de in de ogen van de rechter gebrekkige stukken, werkt de rechter verder richting een oplossing of een beslissing. De rechter roeit met de riemen die hij heeft. Het gaat dan bijvoorbeeld om een partij nadrukkelijk het woord geven over een nog niet in de stukken uit de verf gekomen kwestie, helder maken dat een bepaalde stelling weinig kans van slagen heeft, doorvragen naar onderbouwing of aanvulling, de zaak op praktisch niveau bespreken en een nieuwe inlichtingencomparitie gelasten. In enkele overblijvende zittingen beperkt de rechter zich tot een opmerking over de verstoring.

Hoewel de kwalificaties stevig zijn en het verstorende gedrag in de schriftelijke fase in hun ogen veel voorkomt (zie par. 5.3), lijken rechters hier tijdens de zitting dus welwillend mee om te gaan. Ze gebruiken de mogelijkheden om inlichtingen te vergaren en om voorlopige oordelen te geven en proberen zo alsnog de ordening aan te brengen die in de stukken ontbrak.

Tijdens de zitting is er veel variatie in de reacties van rechters op verstorend gedrag dat zich dan voordoet (zie tabel 56, bijlage IV). Als de stellingen onvoldoende duidelijk worden

ter zitting, rapporteren de rechters zowel reacties in de vorm van aanspreken als in de vorm van nadere vragen stellen. Op verstoringen die bestaan in beschuldigingen van onoorbaar/onprofessioneel gedrag reageert de rechter soms met confrontatie ('Ik heb de gedaagde er direct op aangesproken: "Ik wil dit taalgebruik niet hebben in de zittingzaal"'), soms met een interventie op procesniveau: ('Ik heb geprobeerd de scherpe kanten (de emotie) uit het conflict te halen'), soms procedureel-inhoudelijk ('Ik heb de advocaat van de gedaagde partij op de geringe kans van slagen van een ongemotiveerd verweer gewezen'), soms ontwijkend ('Ik heb de advocaat verzocht om wat korter te zijn en niet te veel uit te weiden') en soms met een appel op partijen om hun rol anders te zien ('Ik heb (...) geprobeerd duidelijk te maken dat het niet ging om de problemen in de relatie van partijen maar om hun rol als ouders van het kind').

6.4.2 Reacties op procesbevorderend gedrag

De rechters noteerden maar drie keer procesbevorderend gedrag in de stukken. Ook de reacties daarop zijn zeer summier. Een enkele rechter geeft aan dat hij dit gedrag (een uitgebreid feitenoverzicht) ook benoemd heeft op de zitting.

Vergeleken met de schriftelijke fase noteerden rechters in de zittingsfase meer procesbevorderende gedragingen (n = 19; 45% van de

responderende zittingsrechters noteert zo'n gedraging). De reacties bestaan vooral in het voortbouwen op en honoreren van gedane voorstellen (8 maal). De rechter probeert ook het gesprek te laten aansluiten bij partijen/advocaten die de hoofdlijnen goed uiteenzetten, 'to the point' zijn en zichzelf niet herhalen (2 maal). Positief gedrag benoemen komt minder voor (1 maal), net als in de observaties.

6.4.3 Behoeftte aan aanvulling van instrumenten

Aan de rechters werd ook de vraag voorgelegd of zij behoefte hebben aan aanvulling van de instrumenten om procesverstorend gedrag te corrigeren en om procesbevorderend gedrag te versterken (zie tabel 60, bijlage IV). Daarop kwam maar een beperkt aantal suggesties. In het algemeen valt te stellen dat rechters geen behoefte blijken te hebben aan meer formele sanctiemogelijkheden. Eén van de rechters gaf aan een zitting te willen kunnen schorsen om met advocaten te spreken over oplossingen en te kunnen verplichten dat advocaten zijn vergezeld van hun cliënt. Andere rechters merkten op dat zij wat langer in gesprek willen kunnen gaan met partijen zelf over de achterliggende emotionele problemen en de advocaat meer willen kunnen aanspreken op uitlatingen (wellicht om onbeleefd gedrag in te dammen). Nog een ander dacht aan rechtswijgering voor geschillen die eigenlijk beter via ADR zouden kunnen worden opgelost. Ook wilde een rechter eisen

kunnen stellen aan de presentatie van de stellingen door een partij. Deze reacties sporen met de andere resultaten. Rechters willen niet zozeer in de richting van meer sancties, maar wel in de richting van het verder kunnen bevorderen van oplossingsgericht gedrag en het krijgen van beter geordende informatie.

6.5 Samenvatting

We hebben in dit hoofdstuk de reacties van de rechters op verstorende en bevorderende procesgedragingen beschreven en geanalyseerd. Dit hebben we vanuit drie perspectieven gedaan: de waarnemingen van de observanten, het beeld bij partijen en advocaten en het beeld bij rechters. De rechter vertoont volgens de observanten een actieve reactie in ten minste 75% van de verstoringen die de rechter opmerkt. Geobserveerde rechters passen dus niet meer in het beeld van de lijdelijke sfinx, op wiens beeld niets af te lezen is. Ze leiden het gesprek eerder actief met veelvuldige interventies op het communicatieve vlak. De overgrote meerderheid van die interventies is sturend en beoordelend van karakter: de rechter spreekt aan, laat verbaal zijn ongenoegen blijken of doet dat non-verbaal. Vragen herformuleren of herhalen gebeurt ook nog regelmatig, maar interventies, zoals het benoemen van emoties, vragen naar de achtergrond van gedrag of naar de opvatting van een partij, komen nauwelijks voor als reactie. Partijen beoordelen de reactie van de rechter op het procesverstorende gedrag van hun weder-

partij in het algemeen als passend, advocaten beoordelen die reactie in ongeveer de helft van de zittingen als passend. Partijen en advocaten nemen net als de observanten vooral sturende en gedragcorrigerende reacties waar.

Op procesbevorderende gedragingen reageert de rechter minder vaak. In veruit de meeste zittingen met bevorderend gedrag gebeurt dat met 'actief luisteren'. In een kleine minderheid van die zittingen reageert de rechter met actieve gespreksinterventies die bij de gedraging aansluiten, zoals het expliciet benoemen van de gedraging of doorvragen naar de achterliggende belangen. Uit de antwoorden van de advocaten blijkt dat zij het waarderen als de rechter doorvraagt naar achterliggende belangen, problemen ordent, een positieve sfeer voor een mogelijke schikking kweekt en gedragingen die het proces niet te zeer verstoren negeert. Kritische opmerkingen van procespartijen over de reacties van de rechter gaan vaak over een gebrek aan regie van de rechter en het steviger aanpakken van de andere procesdeelnemers.

In kort gedingen was de rechter iets minder actief in zijn reacties dan in de geobserveerde comparitiezittingen. De observanten noteerden bij kort gedingen vaker 'Niets doen' als reactie. Ook reageerde de rechter vaker pas na herhaalde procesverstorende gedragingen. Dit kan mogelijk weer worden verklaard door het iets meer gestructureerde, pleidooiachtige karakter van de zitting.

Samenvattende conclusies

Sinds 2002 is uitgangspunt van de civielrechtelijke rechtspleging dat partijen de rechter volledig en naar waarheid informeren, hun vorderingen tijdig substantiëren en vertraging vermijden. De zitting heeft een centrale plaats gekregen. Daar voert de rechter de regie. In die rol beproeft de rechter of tussen partijen een schikking mogelijk is. Zijn regisseursrol wordt verder ingevuld waar hij het feitenonderzoek in goede banen leidt met vragen en met afspraken over de verdere procesvoering.

Leidt deze wettelijke rolverdeling ook in de praktijk tot een goede procesorde? In de rechtspraak valt de nodige onvrede te beluisteren over het gedrag van procespartijen in processtukken en op de zitting. Denk daarbij aan kansloze stellingen of verweren, termijnoverschrijdingen en onnodige uitstelverzoeken, laat ingebrachte feiten en bewijsstukken, onnodige incidenten, onvoorbereid verschijnen of het frustreren van een fatsoenlijk debat gedurende de zitting. Deze verstoringe gedragingen worden ook in verband gebracht met vertraging in de procesvoering en met de hoge kosten van procederen. Hoewel procesverstoring gedrag meer in het oog springt, is er ook positief te benoemen gedrag dat het verloop van de zitting vergemakkelijkt, zoals een constructieve opstelling van procesdeelnemers. Het onderhavige onderzoek sluit aan bij eerdere empirische onderzoeken naar de zitting in civiele zaken.¹⁰⁹ Dit onderzoek richt de focus op procesverstoring en procesbevorderend gedrag van partijen en advocaten

en brengt de wijze waarop rechters op die gedragingen reageren systematisch in kaart. Het verdiept daarmee de bestaande kennis over de wijze waarop de goede procesorde gestalte krijgt in de praktijk.

7.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

1. ***Wat verstaan rechters, advocaten en partijen onder gedragingen die de procesgang verstoren dan wel bevorderen?***

Voor dit verkennende onderzoek moesten nieuwe onderzoeksinstrumenten worden ontwikkeld. Op basis van de literatuur (par. 2.1, 2.2 en 2.3) en op basis van raadpleging van een groep professionals (hoofdstuk 1 en 3) is een lijst van verstoringe gedragingen opgesteld. Deze gedragingen zijn omschreven als gedragingen *die de voortvarendheid en kostenefficiëntie van de procedure niet ten goede komen en die evenmin bijdragen aan de kwaliteit van de uitkomst van de procedure* (zie nader par. 2.1). De in het onderzoek ondervraagde partijen, advocaten en rechters noemden ook nog spontaan procesverstoringe en procesbevorderende gedragingen (zie hoofdstuk 5). Voor procesbevorderende gedragingen is hetzelfde procedé gevolgd (zie par. 2.2).

De zo verkregen veelsoortige lijst van verstoringe en bevorderende gedragingen kon

¹⁰⁹ Ippel & Heeger-Hertter 2009; Van der Linden 2010.

ruwweg worden onderverdeeld in vijf categorieën:

- Gedragingen in verband met de *ingangsvoorwaarden* voor een goed verlopende behandeling (aanwezigheid, condities om behandeling te kunnen starten, tijdige aanlevering stukken).
- Gedragingen in verband met de *waarheidsvinding* (feitenonderzoek, vragen helder beantwoorden).
- Gedragingen in verband met de *structuring van de inhoud* (mate van ordening, compleetheid en relevantie in stukken, in en door producties, tijdens de behandeling).
- Gedragingen van invloed op het *ordelijk verloop* van zitting en verdere interactie (in de rede vallen, te lang aan het woord zijn, herhalen etc.).
- *Interpersoonlijke communicatie en attitude* (grondhouding, respectvol en beleefd gedrag richting andere procesdeelnemers).

Tabel 40 (bijlage IV) geeft een gedetailleerd overzicht van procesversturende en procesbevorderende gedragingen. Dat hiermee nog geen compleet beeld van alle mogelijke verstoringen is verkregen, is wel zeker, te meer nu veel van de waargenomen versturende gedragingen (19%) in de categorie 'Anders' gecodeerd werden.

2. ***Welke van deze procesbevorderende/ procesversturende gedragingen aan de zijde van partijen en advocaten komen in welke frequentie voor?***

Hoofdstuk 4 en 5 laten in detail zien welke gedragingen door observanten en door procesdeelnemers worden gesignaleerd. De hoofdlijnen zijn als volgt. Verstoringen komen volgens de observanten op vrijwel iedere zitting (94%) voor en ze zijn frequent (gemiddeld tijdens die zittingen 3,5 versturende gedragingen). Procesbevorderende gedragingen komen iets minder frequent voor (gemiddeld 2 per zitting). Procesdeelnemers signaleerden relatief vaak procesversturend gedrag bij hun wederpartijen. De partijen namen het waar in ruim twee derde (69%) van de zittingen, advocaten in om en nabij de helft (49%) van de zittingen. Rechter die procesverstoringen van beide kanten kunnen waarnemen, zodat bij hen eerder een hoger percentage zou worden verwacht, meldden een lager aantal zittingen waarin procesverstoring optrad: 41%. Ook rapporteerden zij in ongeveer de helft van de zaken waarvan de zitting door ons werd onderzocht tekortkomingen in de processtukken, waarover zij zich met opvallend sterke kwalificaties uitlieten.

Met behulp van een statistische berekening is gemeten dat elke procesversturende gedraging samengaat met een verlenging van de zitting met gemiddeld 12 minuten. Wat de effecten hiervan zijn op het verdere verloop van de procedure hebben we niet gemeten.

Qua aantallen geobserveerde verstoringen gaat het vooral om verstoringen op 'Ordelijk verloop van de zitting' (in de rede vallen; rechtstreeks met de wederpartij praten) en in de 'interpersoonlijke communicatie' (non-verbale, negatieve reacties). Die zijn bijna twee keer zo frequent als verstoringen op inhoudelijk niveau ('Waarheidsvinding' en 'Structureren van de inhoud').

Partijen en advocaten signaleren het vaakst verstoringen in de vorm van het aandragen van irrelevante stellingen en verwerpen. Daarna kwamen onbeleefd gedrag van de wederpartij of diens advocaat en een aantal klachten die te maken hebben met tijdig procederen (onnodig uitstel, te laat aanleveren van stukken, etc.). Dit wordt weerspiegeld in hun opmerkingen over procesbevorderend gedrag van hun wederpartij. Ze signaleren vaak 'Netjes en beleefd gedrag' als positieve gedraging. Procesbevorderend gedrag werd minder vaak waargenomen (164 gedragingen in 70 van de 98 geobserveerde zittingen), maar dit hangt waarschijnlijk samen met het gegeven dat positief gedrag min of meer verondersteld wordt en dus moeilijker waarneembaar is (zie par. 5.3).

Deze studie vond geen signalen dat er zittingen zijn waar de verstoringen de overhand kregen. Van 26 zittingen waarin de waarnemingen van zittingen konden worden gekoppeld aan de antwoorden van de rechters op vragenlijsten, werden de tien zittingen met de meeste verstoringen in hoofdstuk 4 beschreven. De rechters bleken ook in deze

zittingen relatief onverstoorbaar. Als ze al verstoringen waarnemen, dan lijken rechters die niet sterk te problematiseren, maar vooral op te vatten als inhoudelijke problemen, waarop de rechters reageren met stroomlijning van de fact finding of het aansturen op een schikking. Dit beeld van een voor de rechter beheersbaar proces wordt bevestigd door het feit dat het aantal procesversturende gedragingen en procesbevorderende gedragingen in dezelfde richting pleegt te bewegen. Er zijn dus geen 'zwaar verstoorde' zittingen of 'opvallend positieve zittingen', maar eerder intensieve en minder intensieve zittingen.

De net iets andere aard van het kort geding in vergelijking met de comparitie (een kort geding zal eerder voorkomen als feiten relatief duidelijk zijn, in een 'hetero' fase van het geschil en met een meer 'pleidooiachtige' structuur) komt terug in de cijfers. Er zijn relatief minder verstoringen op het gebied van waarheidsvinding en inhoudelijke structuur, zoals niet bevredigend beantwoorde vragen en relatief meer verstoringen op het gebied van interpersoonlijke communicatie.

3. Welke instrumenten hebben rechters thans (formeel dan wel feitelijk) tot hun beschikking om corrigerend dan wel stimulerend op te treden als reactie op het gedrag van de partijen/advocaten?

In paragraaf 2.3 is de literatuur samengevat over de instrumenten die de rechter tot zijn

beschikking heeft om op procesversturende en procesbevorderende gedragingen te reageren. Ook hier is de aldus verkregen lijst aangevuld met instrumenten die door kenners van de rechtspraak werd genoemd en vervolgens verwerkt in een observatieprotocol. De procesdeelnemers konden spontaan instrumenten noemen. We onderscheiden hier drie categorieën:

- Procedurele instrumenten/sancties (stukken weigeren, proceskostenveroordeling, niet voldaan aan stelplicht, etc.).
- Handhaven ordelijk verloop zitting (uitleg over verloop procedure geven, afspraken maken over verloop procedure).
- Communicatiegerichte interventies (afkappen, terechtwijzen, aanspreken, complimenten, emoties benoemen, doorvragen, etc.).

4. Welke instrumenten hanteren rechters tijdens de zitting en in welke frequentie?

De rechter reageert volgens onze observanten bij 75% van de waargenomen procesverstoringen op voor de observanten identificeerbare wijze en is in die zin behoorlijk actief. Voor zover op de zitting valt waar te nemen en uit de respons op vragenlijsten valt op te maken, grijpt de rechter zelden zwaar in met procedurele sancties. Dat gebeurt volgens de observaties slechts in twee van de gevallen waarin de rechter op een verstoring reageert. Hij stuurt

ook weinig op het ordelijk verloop van de zitting (1%), maar doet vaak niets (25%) en reageert vooral met communicatiegerichte interventies (59%). 'De zaak uitzitten', 'negeren' en 'geduld hebben' blijken (uit de opmerkingen van de rechters in de vragenlijsten) ook bewust gebruikte instrumenten om op procesversturend gedrag te reageren.

'De advocaat/partij aanspreken op diens gedrag' is de tweede meest gescoorde reactie van rechters op een versturende gedraging, gevolgd door 'Verbaal zijn ongenoegen laten blijken', 'Anders' en 'Non-verbaal zijn ongenoegen laten blijken'. Veel minder vaak waargenomen werden subtielere communicatieve reacties, zoals emoties van partijen benoemen, om toelichting vragen of vragen naar belangen. Het beeld wat hieruit naar voren komt is dat van een eerder wat sturende aanpak ter zitting dan een aanpak waarin het gesprek tussen partijen gefaciliteerd wordt.

Verstoringen tijdens de zitting lijken aanvanke-lijk door rechters te worden getolereerd, dan wel bewust te worden genegeerd, en pas na herhaling te worden aangepakt, en dan ook weer met relatief lichte middelen, zoals een partij aanspreken op diens gedrag of afspraken maken over het verloop van de zitting.

Het lage aantal waargenomen procedurele sancties (2%), waaronder zowel financiële als materiële consequenties vallen, is opvallend. Zelfs bij gedrag als 'Het laat indienen van

stukken', waarbij de Handleiding Regie (nr. 59-60) als mogelijke consequenties weigering en verdiscontering in de kostenveroordeling noemt, kiezen rechters desondanks liever voor de soepele weg van leespauses en communicatieve interventies. We kunnen niet uitsluiten dat de rechter zo'n procedurele sanctie uitstelt tot in het vonnis (wat wij niet hebben onderzocht) en dan zonder er eerder iets van te laten merken, maar in verreweg de meeste procedures lijken deze sancties dus geen rol van betekenis te spelen. Deze uitkomst komt overeen met het beeld uit de internationale literatuur dat in de inleiding reeds werd genoemd: wereldwijd wenden rechters hun sanctiemogelijkheden zuinig aan.¹¹⁰

Rechters namen relatief weinig positief procesgedrag waar en volgens de observanten belonen ze positief procesgedrag slechts zelden. In 45% (73 van 164 gedragingen) van de waargenomen procesbevorderende gedragingen scoorden de observanten reacties van rechters. 'Actief luisteren' is de meest gebruikte reactie door rechters wanneer zij procesbevorderend gedrag belonen (47% van hun reacties). Rechters bouwen niet vaak voort op procesbevorderende gedragingen, terwijl partij en advocaten het wel waarderen als de rechter doorvraagt naar achterliggende belangen, problemen ordent en een positieve sfeer voor een schikking kweekt.

5. Welke (soort) instrumenten zouden rechters (nog) tot hun beschikking willen hebben ter bevordering van coöperatief en/of ter correctie van procesverstorend gedrag van partijen?

De rechter heeft geen grote behoefte aan aanvulling van het sanctiearsenaal. De suggesties die gedaan worden betreffen vooral meer ruimte binnen de bestaande kaders om een ander type, meer op oplossingen gericht gesprek te voeren en beter geordende informatie aangeleverd te krijgen. Deze reacties sporen met de andere resultaten.

Een mogelijke verklaring voor deze geringe behoefte aan meer sanctiemogelijkheden is dat partijen en hun advocaten al de nodige redenen hebben om verstorende gedragingen achterwege te laten en zich samenwerkend op te stellen. Zij zijn immers afhankelijk van de rechter voor een gunstige beslissing en zullen dus ook geneigd zijn om zich op te stellen op een manier die voor de rechter werkbaar is.

Wat hier van zij, ook de gegevens over de inzet van instrumenten bevestigen het beeld dat verstoringen een beheersbaar probleem zijn, die de goede gang van zaken tijdens een zitting niet fundamenteel belemmeren. De data bieden bevestiging van de algemene opvatting dat een zitting een goed middel is om geschilbeslechting in goede banen te leiden. De gedachte van een vroegtijdig in het

¹¹⁰ Zie paragraaf 1.2.

conflictbeslechtsingsproces te houden zitting ligt onder meer ten grondslag aan de invoering van de verplichte comparitie na antwoord in 2002 en aan de in de literatuur gedane aanbeveling om vroeg in het proces een zitting te plannen.¹¹¹ Als partijen bij elkaar worden gebracht ontstaat een interactie die voor de rechter over het algemeen goed beheersbaar is. Procesverstoringen die in de schriftelijke fase zijn opgetreden worden in goede banen geleid. Het gesprek met en tussen partijen is niet altijd gemakkelijk, maar de rechter hoeft niet zwaar disciplinerend op te treden. Wel zou de wijze waarop het gesprek wordt gevoerd en waarop de inhoud wordt gestructureerd nog verder kunnen ontwikkeld. Suggesties van de rechters zien vooral daarop, en deze kansen voor verdere ontwikkeling bleken ook al uit eerder onderzoek.¹¹²

7.2 Beperkingen van de onderzoeksopzet en mogelijkheden voor verder onderzoek

De voor dit verkennende onderzoek gebruikte methodiek heeft zijn beperkingen. Omdat er nog weinig literatuur is over verstoringen en bevorderende procesgedragingen in civiele procedures, is het mogelijk dat de lijst met de gedragingen van procespartijen en instrumenten van rechters, die de basis voor de observaties en de vragenlijsten vormde, nog incompleet was. Uit de observatiedata en de antwoorden op de open vragen in de vragenlijsten komen

echter geen indicaties naar voren dat er een grote categorie gedragingen is die buiten beeld bleef in het onderzoek. Hetzelfde geldt voor de instrumenten van rechters om te reageren op die gedragingen.

Binnen de gekozen opzet was het bovendien niet mogelijk om de interactie tussen procesdeelnemers goed in kaart te brengen, al geven de tien casestudies van hoofdstuk 4 wel enige indruk van de dynamiek die tijdens een zitting kan ontstaan. Het is bijvoorbeeld goed denkbaar dat tussen de procespartijen een negatieve interactiespiraal ontstaat, of dat een rechter door bepaald gedrag procesverstoring of -bevordering aan de zijde van de procespartijen waarschijnlijker maakt. Te denken valt bijvoorbeeld aan het afkappen van het verhaal van een procespartij, wat bij een partij die zich niet gehoord voelt later in de zitting het in de rede vallen van de andere partij zou kunnen uitlokken. Het stellen van open, belangstellende vragen door de rechter zou een positieve attitude en duidelijke antwoorden kunnen bewerkstelligen bij de procespartij. Deze interactie tussen rechter en procespartijen zou een onderwerp voor verder onderzoek kunnen zijn. Daarbij kan bijvoorbeeld gebruik worden gemaakt van opnamen van de zitting die door meerdere waarnemers zouden kunnen worden bekeken. Het regelmatig opnemen van (de in beginsel openbare) zittingen zou overigens – tegen relatief lage kosten en uiteraard met respect voor privacy – een zeer interessant databestand voor verder onderzoek kunnen

111 Asser, Groen & Vranken m.m.v. Tzankova 2006; Barendrecht, Van Zeeland e.a. 2009.

112 Van der Linden 2010.

opleveren en ook materiaal kunnen opleveren voor intervisie en reflectie van de procesorde door rechters zelf.

Ook is het goed mogelijk dat de observeerbaarheid van gedragingen de uitkomsten beïnvloedt. Een voorbeeld daarvan is het instrument 'Bewust negeren (non-verbaal)' dat de rechter vaak blijkt te gebruiken, maar dat doorgaans moeilijk waarneembaar is. Bij een complexe interactie tussen partijen, rechter en advocaten kan de observant gemakkelijk een dergelijke interventie van de rechter missen. Verder kunnen observanten bepaalde gedragingen van procespartijen verschillend scoren, omdat ze deze anders interpreteren. Deze interpretatieverschillen zijn verkleind door training voorafgaand aan de observaties. Bij het uittesten van de observaties tijdens vier zittingen door twee observanten bleek de overeenstemming in aantallen waargenomen verstoringen hoog. De classificatie van verstoringe gedragingen bleek minder vaak overeen te stemmen, maar het is niet aan te geven of dit kwam door grote verschillen bij classificatie, doordat observanten niet dezelfde verstoring classificeerden of doordat verstoringen zich regelmatig in combinaties voordoen, waarbij het moeilijk is voor observanten om de meest geschikte gedraging in die situatie te scoren. Ten slotte zijn observanten mogelijk geneigd snel een gedraging te scoren vanwege het feit dat ze speciaal daarvoor zijn getraind en de zitting met het oog daarop volgen, maar het aantal door observanten

waargenomen verstoringen en bevorderende gedragingen is niet excessief in vergelijking tot wat de procesdeelnemers noteerden, in aanmerking genomen hun antwoorden op de open vragen.

Dat de observeerbaarheid de eindresultaten beïnvloedt, is tot op zekere hoogte voorkomen door ook procesdeelnemers om verstoringe en bevorderende gedragingen te vragen. De vergelijking van de gegevens uit beide onderzoeksmethoden laat inderdaad enige verschillen in perceptie zien, die echter ook kunnen worden verklaard door eigen belangen of door beperkingen in het waarnemingsvermogen van de procesdeelnemers. In de huidige onderzoekopzet was het niet mogelijk om de oorzaken van verschillen in perspectief precies vast te stellen. De overeenstemming tussen de gegevens uit de verschillende bronnen is echter relatief groot en de verschillen hebben redelijk plausibele verklaringen, zodat mag worden aangenomen dat dit onderzoek een relatief betrouwbaar beeld van procesverstoringen, procesbevorderingen en rechterlijke reactie daarop geeft.

Een praktische beperking van het onderzoek was ook dat privacyredenen en het geheim van de raadkamer voor één van de deelnemende rechtbanken reden was om de vragenlijsten zo in te vullen (zonder weergave van het rolnummer) dat geen koppeling kon worden gemaakt met de observaties en de vragenlijsten bij partijen en advocaten. Wel is een

beperkt beeld van die interactie verkregen door het verloop van een tiental zittingen te reconstrueren met behulp van de observaties en met de antwoorden van de betrokken rechters op de hen gestelde vragen (zie hoofdstuk 4). Met koppeling van de gegevens was het mogelijk geweest op zaaksniveau een beeld te krijgen van de verschillen in percepties van observanten en de verschillende procesdeelnemers. Nu kan dat alleen op het niveau van het totale bestand aan data.

7.3 Implicaties

Dit onderzoek is gegeven het verkennende karakter ervan niet een voldoende basis voor aanbevelingen voor de inrichting van het civiele proces en het verbeteren van de procesorde, die zonder meer richtinggevend kunnen worden beschouwd. Om dergelijke aanbevelingen te kunnen doen, zouden ook andere zaken, zoals bijvoorbeeld de wensen en rechtvaardigheidsbeleving van de procesdeelnemers en de beschikbare tijd en middelen, de interactie tussen de gedragingen van partijen en advocaten en de reacties daarop van rechters, moeten worden meegewogen dan alleen de resultaten van dit onderzoek. Wel wijzen wij op een aantal mogelijke implicaties van dit onderzoek.

Het aantal verstorende gedragingen is aanzienlijk en de impact daarvan lijkt relatief groot te zijn, zeker als de relatie tot zittingsduur daarvoor als maatstaf wordt genomen. Dat

zou erop kunnen wijzen dat werk moet worden gemaakt van het bestrijden van verstoringen. Maar het is eveneens mogelijk dat sommige verstoringen samenhangen met kenmerken van het geschil, zoals de relatie tussen partijen, de feitelijke complexiteit van een zaak of de juridische aspecten, die bepaalde zittingen intensiever en andere zittingen minder intensief maken. Een rigoureuze bestrijding van verstoringen zou daarbij averechts kunnen werken. Verstoringen van het ordelijk verloop van de zitting (in de rede vallen, rechtstreeks gesprek tussen advocaten of partijen) worden door de procesdeelnemers relatief minder vaak genoemd in verhouding tot het aantal geobserveerde verstoringen. Het is denkbaar dat deze verstoringen als het ware horen bij een zitting, die (met name in comparities) tegenwoordig in de vorm van een door de rechter geleid gesprek tussen vijf personen plaatsvindt.

Het aandragen van irrelevante/kansloze stellingen en verweren was de meest voorkomende klacht van partijen en advocaten over procesverstoring. Rechters zijn in ongeveer de helft van de zittingen (zeer) ontevreden over de schriftelijke voorbereiding. Tijdens de zitting signaleren ze ook summiere onderbouwing van stellingen en onduidelijke antwoorden op vragen als een probleem. Wellicht dat op dit punt verbetering mogelijk is als inzichtelijker wordt wat van partijen en advocaten wordt verwacht bij de inrichting van de processtukken. Dat zou kunnen met behulp van reglementen,

aanwijzingen, *best practices*, goede voorbeelden of vragen die de rechter in de stukken beantwoord zou willen zien. Deze handreikingen zouden kunnen worden ontwikkeld voor civiele procedures in het algemeen, maar ook voor specifieke typen zittingen, zoals burenzittingen, letselzittingen, consumentenklachten of samenwerkingsproblemen binnen en tussen organisaties. In de gespecialiseerde vormen van rechtspleging, zoals bij de ontbinding van arbeidsovereenkomsten, in octrooizittingen en in familiezittingen, is immers vaak wel beter aangegeven welke informatie de rechter graag zou willen krijgen.

Irrelevante en/of kansloze vorderingen en verweren zijn waarschijnlijk niet alleen een bron van ergernis, maar ook een oorzaak van aanzienlijke kosten. De andere partij moet er op reageren en rechters moeten er in hun vonnis op beslissen. Het is moeilijk om daar remedies voor te vinden, maar de tijdwinst en kostenbesparing die daarmee te behalen zouden zijn met het oog op een goede procesorde is waarschijnlijk groot. Aansluitend bij een door één van de rechters gedane suggestie (meer eisen stellen aan de wijze van presentatie en inrichting van de processtukken) valt te denken aan een structuur die het procespartijen mogelijk maakt om hun belangrijkste punten (bijvoorbeeld maximaal drie die zij in ieder geval behandeld willen zien op de zitting) extra te benadrukken. Andere grondslagen en/of verweren zouden zij wellicht in de inleidende stukken summier kunnen aangeven,

waarna tijdens de zitting zou kunnen worden besloten om deze al dan niet verder uit te werken. Een dergelijke aanpak zou verplicht kunnen worden, maar ook als goede praktijk kunnen worden bevorderd.

Rechters reageren meer op negatieve dan op positieve gedragingen en eerder sturend en corrigerend dan met gebruikmaking van andere gesprekstechnieken die het proces in een positievere richting kunnen brengen. Eén en ander zou kunnen betekenen dat er een negatievere atmosfeer op de zitting ontstaat dan nodig is. Voorts noemen rechters vooral 'Inhoudelijke ordening' als de soort reactie die ze geven. Dit terwijl de observanten (en de partijen) regelmatig waarnemen dat rechters op het communicatieve vlak interveniëren. Enkele rechters uit dit onderzoek gebruiken wel een breder repertoire aan (positievere) interventies. Grotere aandacht hiervoor zou een verbeterpunt kunnen zijn. Procespartijen en advocaten waarderen immers interventies, zoals doorvragen, ordening van problemen, een positieve sfeer voor een schikking kweken en negatieve gedragingen negeren. Stevig aanspreken van de wederpartij wordt ook genoemd, maar iets minder vaak. Een andere indicatie in deze richting is dat partijen en advocaten een beleefde en respectvolle houding bij hun wederpartij belangrijk vinden.

Hoewel het onderzoek daar niet primair op was gericht, omdat het zich concentreerde rond de zitting, noemden partijen en advocaten

spontaan procesversturende aspecten die met tijdigheid te maken hebben (te veel uitstel, te late aanlevering van stukken, te laat aanvoeren van nieuwe punten, te lang doorgaan van een behandeling). Dit wijst erop dat de timing van de procesvoering en de handhaving daarvan een cruciale variabele is bij het bevorderen van een goede procesorde. Uit de casestudies lijkt ook op te maken dat de rechter daar relatief weinig aan doet, terwijl daar wel behoefte aan is.

Uit dit onderzoek komt ook naar voren dat de rechter de zitting actief pleegt te leiden, met regelmatige interventies in geval van procesverstoring en procesbevordering. De data wijzen erop dat regie wordt gewaardeerd en zelfs wordt verondersteld. Zoals gezegd waarderen partijen het als de rechter doorvraagt, problemen ordent, een positieve sfeer voor schikking kweekt en procesverstoringen af en toe bewust negeert. Gebrek aan regie en steviger aanpak van de andere procesdeelnemers is een klacht. Er is geen aanwijzing gevonden dat procespartijen en/of advocaten terug willen naar de tijd van een lijdelijke rechter die de procesorde aan partijen over laat. Ook is duidelijk dat procespartijen in civiele zittingen bij deze rechtbanken de rechter niet langer alleen als beslisser of knopendoorhakker zien, maar juist ook als degene die partijen bij elkaar kan brengen en de procesvoering in goede banen kan leiden. Ten slotte lijkt de rechter geen duidelijke behoefte te hebben aan aanvullende sanctiemogelijkheden.

In hoofdstuk 2 is de discussie in de procesrechtelijke literatuur vermeld over wat van de procesdeelnemers verwacht mag worden. Rust op partijen en de rechter een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een goede procesorde met een bijbehorende samenwerkingplicht om het geschil zo mogelijk in onderling overleg op te lossen dan wel op een effectieve wijze te laten beslechten door de rechter als derde partij? Of is het proces vooral te zien als een rechtsstrijd, een arena waarin partijen elkaar bevechten met alle denkbare inhoudelijke stellingnames en processuele middelen? Dit onderzoek treedt niet in dit debat over de wenselijke opzet van het procesrecht, maar levert daaraan wel een bijdrage door de verwachtingen van procesdeelnemers ten aanzien van de procesordening te expliciteren.

Zonder te kunnen vaststellen of dit wordt ervaren als een rechtsplicht, maakt dit onderzoek duidelijk wat procesdeelnemers anno 2010 feitelijk van elkaar verwachten. In de antwoorden van procesdeelnemers en in de observaties zijn weinig aanknopingspunten gevonden voor de stelling dat procespartijen en advocaten het proces vooral zouden willen zien als een gevecht tussen twee partijen die elkaar bestrijden. De verwachtingen gaan veel meer in de richting van samenwerking. Procesdeelnemers verwachten over en weer een positieve grondhouding en respectvol omgaan met de wederpartij, zonder nodeloze beschuldigingen en kwalificaties en vooral ook geordend en tijdig aandragen van materiaal

zonder kansloze stellingen en verweren. Ze verwachten over het algemeen een positieve opstelling richting een schikking en procesafspraken. Als de wederpartij niet aan die verwachtingen voldoet, verwachten ze een rechter die regisseert en zo nodig corrigeert. Als deze in de praktijk gegroeide sociale normen voor de civiele rechtspleging ook wenselijke processuele normen worden geacht, zou kunnen worden overwogen daar verdere bekendheid en normatieve kracht aan te geven.

Een laatste implicatie van dit verkennende onderzoek is dat het mogelijk blijkt om open en algemene begrippen als een goede procesorde, procesverstorend en procesbevorderend gedrag handen en voeten te geven in empirisch onderzoek. Feitelijk procesgedrag en de normatieve verwachtingen van procesdeelnemers kunnen systematisch in kaart worden gebracht. Deze gegevens kunnen helpen om prioriteiten te stellen bij het vormgeven aan innovatie in het procesrecht.

Literatuur

Asser en Vranken 1999

W.D.H. Asser & J.B.M. Vranken, *Verantwoordelijk procederen: gedachten over een fundamentele vernieuwing van het burgerlijk procesrecht* (NVvP-reeks), Den Haag: BJu 1999.

Asser, Groen & Vranken, 2003

W.D.H. Asser, H.A. Groen & J.B.M. Vranken m.m.v. I.N. Tzankova, *Een nieuwe balans: Interim-rapport Fundamentele Herbezinning Nederlands burgerlijk procesrecht*, Den Haag: BJu 2003.

Asser, Groen & Vranken 2006

W.D.H. Asser, H.A. Groen & J.B.M. Vranken m.m.v. I.N. Tzankova, *Uitgebalanceerd*, Den Haag: BJu 2006.

Barendrecht & Klijn (red.) 2004

J.M. Barendrecht & A. Klijn (red.), *Balanceren en vernieuwen. Een kaart van sociaalwetenschappelijke kennis voor de Fundamentele Herbezinning Procesrecht*, Den Haag: Raad voor de Rechtspraak 2004.

Barendrecht & Van Zeeland e.a. 2009

J.M. Barendrecht, C.M.C. van Zeeland e.a., *Kitty's Ketens: meer voor minder rond rechtsbijstand. Voorstellen ontwikkeld in een interactief traject met 120 sleutelpersonen uit het veld*, Den Haag: BJu 2009.

Van Bogaert 2005

V.V.R. van Bogaert, *De rechter beoordeeld: over aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid in civiel- en staatsrechtelijk perspectief* (diss. Groningen), Apeldoorn: Maklu 2005.

Bruinsma 1996

F. Bruinsma, 'De geloofwaardigheid van de rechter(lijke macht)', in: *De eerbied waardig? Een bezinning op de positie van de rechter en de officier van justitie*, Gouda: Quint 1996, p. 41-50.

De Dreu 2005

C.K.W. de Dreu, *Bang voor conflict*, Assen: Van Gorkum 2005.

Eshuis 1998

R.J.J. Eshuis, 'Een kwestie van tijd; onderzoek naar de doorlooptijd in handelszittingen', in: *Onderzoek en Beleid* 1998, nr. 171.

Eshuis 2007

R.J.J. Eshuis, *Het recht in betere tijden. Over de werking van interventies ter versnelling van civiel procedures* (diss. Rotterdam), Den Haag: BJu 2007.

Ten Haaft 2007

H.M. ten Haaft, 'Eerste aanleg: De geraden gevolgtrekking' (Kronieken), in: *TCR* 2007-1, p. 14-15.

Haardt 1945

W.L. Haardt, *De veroordeeling in de kosten van het burgerlijk geding* (diss. Leiden), 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1945.

Hofhuis 2006

H.F.M. Hofhuis, 'Inleiding van de dagvoorzitter', in: R.J. Verschoof, H.M.M. Steenberghe & Y.E. Schuurmans, *De regiefunctie van de rechter* (NVVP-reeks), Den Haag: BJu 2006.

Ippel & Heeger-Hertter 2009

P.C. Ippel & S.E. Heeger-Hertter, *Sprekend de rechtbank, alledaagse communicatie in de Utrechtse zittingzaal*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2009.

Jackson 2009

Lord Justice R. Jackson, *Review of Civil Litigation Costs: Preliminary Report*, Londen: Judiciary of England and Wales 2009.

Langer & Doherty 2011

M. Langer & J.W. Doherty, 'Managerial Judging Goes International but its Promise Remains Unfulfilled: An Empirical Assessment of the ICTY Reforms', *SSRN* 2011, <http://ssrn.com/abstract=1422685>.

Lennon & Eisenberg 1987.

R. Lennon & N. Eisenberg, 'Gender and age differences in empathy and sympathy', in: *Empathy and its development*, N. Eisenberg & J. Strayer (red.), Cambridge: Cambridge University Press 1987.

Lewicki 2006

R.J. Lewicki c.s., *Negotiation*, 5^e ed. 2006, Boston: Mc Graw Hill, p. 93 e.v.

Van der Linden 2010

J. van der Linden, *De civiele zitting centraal: informeren, afstemmen en schikken* (diss. Tilburg), Deventer: Kluwer 2010.

Lindijer 2006

V.C.A. Lindijer, *De goede procesorde, Een onderzoek naar de betekenis van de goede procesorde als normatief begrip in het burgerlijk procesrecht* (diss. Groningen), Deventer: Kluwer 2006.

Moffitt & Bordone (red.) 2005

M.L. Moffitt & R.C. Bordone (red.), *The Handbook of Dispute Resolution*, San Francisco: Jossey-Bass 2005.

De Mot & De Geest 2004

J.P.B. de Mot & G.G.A. de Geest, *Juridische infrastructuur: een internationale vergelijking vanuit economisch perspectief*, Den Haag: WODC 2004.

Normand 1999

J. Normand, 'Bijlage: Observations on Sanctions Against the Abuse of Procedural Rights', in: M. Taruffo (red.), *Abuse of Procedural Rights: Comparative Standards of Procedural fairness*, Den Haag: Kluwer Law International 1999, p. 245-248.

Pel 2008

M. Pel, *Verwijzen naar mediation. Praktijkgids voor een effectief mediationvoorstel*, Den Haag: Sdu 2008.

Van Rhee 2000

C.H. van Rhee, 'Ons tegenwoordig sukkelproces: Nederlandse opvattingen over de toekomst van het burgerlijk procesrecht rond 1920', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2000, p. 331-346.

Van Rhee 2008

C.H. van Rhee (red.), *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*, Antwerpen: Intersentia 2008.

Schrage 2007

E.J.H. Schrage, *Misbruik van bevoegdheid*, Deventer: Kluwer 2007.

Snijders, Klaassen & Meijer 2007

H.J. Snijders, C.J.M. Klaassen & G.J. Meijer, *Nederlands burgerlijk procesrecht*, Deventer: Kluwer 2007.

Taelman 1999

P. Taelman, 'Abuse of Procedural Rights: Regional Report for Belgium-The Netherlands', in: M. Taruffo (red.), *Abuse of Procedural Rights: Comparative Standards of Procedural fairness*, Den Haag: Kluwer Law International 1999, p. 125-150.

Van der Wiel 2004

B.T.M. van der Wiel, *De rechtsverhouding tussen procespartijen* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2004.

Woolf 1996

H.K. Woolf, *Access to Justice: final report to the Lord Chancellor on the civil justice in England and Wales*, Londen: DCA 1996.

Zon 2008

M.A. Zon, 'Proceskostenperikelen', in: *EB Tijdschrift voor scheidingsrecht* 2008, p. 43-51.

Zuckermann (red.) 1999

A.S. Zuckermann (red.), *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure*, Oxford: Oxford University Press 1999.

Zuckermann 2009

A.S. Zuckerman, 'Litigation Management under the CPR – A Poorly used Management Infrastructure', in: D. Dwyer (red.), *The Civil Procedure Rules Ten Years On*, Oxford: Oxford University Press 2010.

Jurisprudentie

HR 29 juni 2007, *NJ* 2007, 353

HR 5 oktober 2001, *NJ* 2001, 651

HR 15 maart 1996, *NJ* 1997, 341

HR 18 december 1992, *NJ* 1993, 152

HR 3 december 1971, *NJ* 1972, 137

Hof 's-Gravenhage 25 september 2002, *NJ* 2003, 128

Hof Amsterdam 10 februari 1970, *NJ* 1971, 130

Bijlagen

Bijlage I Vragenlijst voor partijen

In onderstaande vragenlijst komen vaak de begrippen procesverstorend of procesbevorderend gedrag voor. Om de vragen te kunnen beantwoorden volgt daarom eerst een korte omschrijving van deze begrippen:

- **Procesverstorend gedrag**

Gedrag van partijen en advocaten dat nutteloos de zaak vertraagt of duurder maakt, zonder dat het iets positiefs oplevert voor de eerlijkheid van de procedure of voor de waarheidsvinding.

- **Procesbevorderend gedrag**

Gedrag van partijen en advocaten dat het proces bevordert en dat bijdraagt aan een snellere, goedkopere en/of betere oplossing. Dus bijvoorbeeld gedrag waarna de rechter sneller een vonnis kan schrijven of gedrag waardoor de partijen er makkelijker samen uitkomen.

Vragenlijst:

1. Wat is uw leeftijd:

- ☐ 18-29
- ☐ 30-39
- ☐ 40-49
- ☐ 50-59
- ☐ 60-69
- ☐ 70+

2. Wat is uw geslacht:

- ☐ Man
- ☐ Vrouw

3. Hoeveel keer bent u (ongeveer) partij geweest in een gerechtelijke procedure: _____ keer

4. Was er sprake van procesverstoring gedrag door de andere partij tijdens de procedure?
(U kunt meer dan één antwoord geven)

- ☐ Nee
- ☐ Ja, tijdens de schriftelijke procedure:
 - ☐ Incomplete stukken in het dossier
 - ☐ Irrelevante/kansloze stellingen en verweren
 - ☐ Onnodig uitstel van de procedure
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....
- ☐ Ja, tijdens de zitting:
 - ☐ De andere partij/advocaat was te laat
 - ☐ De andere partij/advocaat bracht ter zitting nog nieuwe stukken of bewijs mee
 - ☐ De andere partij/advocaat was slecht voorbereid of had slechte juridische kennis
 - ☐ De andere partij/advocaat gedroeg zich onbehoorlijk/onbeleefd
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....

5. Als er sprake was van procesverstoring gedrag tijdens de procedure, wat was de reactie van de rechter?

- ☐ De rechter deed niets
- ☐ De rechter gaf een reactie, namelijk:
.....
.....

6. In welke mate was/waren de reactie(s) van de rechter gepast?

- ☐ Erg gepast
- ☐ Enigszins gepast
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins ongepast
- ☐ Erg ongepast

7. Was er sprake van procesbevorderend gedrag door de andere partij tijdens de procedure? (U kunt meer dan één antwoord geven)

- ☐ Nee
- ☐ Ja, tijdens de schriftelijke procedure:
 - ☐ De processtukken waren helder/overzichtelijk en volledig
 - ☐ De partij/advocaat hield zich aan de procestermijnen
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....
- ☐ Ja, tijdens de zitting:
 - ☐ De partijen was coöperatief bij het maken van procesafspraken
 - ☐ De partij gedroeg zich netjes en beleefd
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....

8. Als er sprake was van procesbevorderend gedrag tijdens de procedure, wat was de reactie van de rechter daarop?

- ☐ De rechter deed niets
- ☐ De rechter gaf een reactie, namelijk:
.....
.....

9. In welke mate was/waren de reactie(s) van de rechter op het bevorderend gedrag gepast:

- ☐ Erg gepast
- ☐ Enigszins gepast
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins ongepast
- ☐ Erg ongepast

Heeft u verder nog opmerkingen over deze procedure in het bijzonder?

Hartelijk dank voor uw medewerking! Als u het eindrapport van dit onderzoeksproject wilt ontvangen, vul dan a.u.b. uw gegevens hieronder in. Dit is uiteraard niet verplicht en uw gegevens worden niet gekoppeld aan uw antwoorden.

Naam:

E-mail:

Adres en postcode:

Woonplaats:

Bijlage II Vragenlijst voor advocaten

In onderstaande vragenlijst komen veelvuldig de begrippen procesversturend danwel procesbevorderend gedrag voor. Deze begrippen worden daarom eerst gedefinieerd:

Procesversturend gedrag

Processuele gedragingen van partijen en advocaten die de voortvarendheid en kostenefficiëntie van de procedure niet ten goede komen en die evenmin van belang zijn voor de kwaliteit van de uitkomst van de procedure.

Procesbevorderend gedrag

Processuele gedragingen van partijen en advocaten die geenodeloos verdragend en kostenverhogend gedrag vertonen en die daarnaast het proces goedkoper en sneller laten verlopen en/of de kwaliteit van de uitkomst ten goede komen

Vragenlijst:

1. Wat is uw leeftijd:

- ☐ 18-29
- ☐ 30-39
- ☐ 40-49
- ☐ 50-59
- ☐ 60-69
- ☐ 70+

2. Wat is uw geslacht:

- ☐ Man
- ☐ Vrouw

3. Wat is uw professionele ervaring als advocaat in jaren:

- ☐ 0-4 jaar
- ☐ 5-10 jaar
- ☐ 10+ jaar

**4. Was er sprake van procesverstoring gedrag door de andere partij tijdens de procedure?
(U kunt meer dan één antwoord geven)**

- ☐ Nee
- ☐ Ja, tijdens de schriftelijke procedure:
 - ☐ Incomplete stukken in het dossier
 - ☐ Irrelevante/kansloze stellingen en verweren
 - ☐ Onnodig uitstel van de procedure
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....
- ☐ Ja, tijdens de zitting:
 - ☐ De andere partij/advocaat was te laat
 - ☐ De andere partij/advocaat bracht ter zitting nog nieuwe stukken of bewijs mee
 - ☐ De andere partij/advocaat was slecht voorbereid of had slechte juridische kennis
 - ☐ De andere partij/advocaat gedroeg zich onbehoorlijk/onbeleefd
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....

5. Als er sprake was van procesverstoring gedrag tijdens de procedure, wat was de reactie van de rechter?

- ☐ De rechter deed niets
- ☐ De rechter gaf een reactie, namelijk:
.....
.....

6. In welke mate was/waren de reactie(s) van de rechter gepast?

- ☐ Erg gepast
- ☐ Enigszins gepast
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins ongepast
- ☐ Erg ongepast

7. Was er sprake van procesbevorderend gedrag door de andere partij tijdens de procedure? (U kunt meer dan één antwoord geven)

- ☐ Nee
- ☐ Ja, tijdens de schriftelijke procedure:
 - ☐ De processtukken waren helder/overzichtelijk en volledig
 - ☐ De partij/advocaat hield zich aan de procestermijnen
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....
- ☐ Ja, tijdens de zitting:
 - ☐ De partijen was coöperatief bij het maken van procesafspraken
 - ☐ De partij gedroeg zich netjes en beleefd
 - ☐ Anders, namelijk:
.....
.....

8. Als er sprake was van procesbevorderend gedrag tijdens de procedure, wat was de reactie van de rechter daarop?

- ☐ De rechter deed niets
- ☐ De rechter gaf een reactie, namelijk:
.....
.....

9. In welke mate was/waren de reactie(s) van de rechter op het bevorderend gedrag gepast:

- ☐ Erg gepast
- ☐ Enigszins gepast
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins ongepast
- ☐ Erg ongepast

10. Hoe had de rechter volgens u moeten reageren op het verstorende of bevorderende gedrag in deze procedure?

Hartelijk dank voor uw medewerking! Als u het eindrapport van dit onderzoeksproject wilt ontvangen, vul dan a.u.b. uw gegevens hieronder in. Dit is uiteraard niet verplicht en uw gegevens worden niet gekoppeld aan uw antwoorden.

Naam:

E-mail:

Adres en postcode:

Woonplaats:

Bijlage III Vragenlijst voor rechters

In onderstaande vragenlijst komen veelvuldig de begrippen procesverstorend danwel procesbevorderend gedrag voor. Deze begrippen worden daarom eerst gedefinieerd:

Procesverstorend gedrag

Processuele gedragingen van partijen en advocaten die de voortvarendheid en kostenefficiëntie van de procedure niet ten goede komen en die evenmin van belang zijn voor de kwaliteit van de uitkomst van de procedure.

Procesbevorderend gedrag

Processuele gedragingen van partijen en advocaten die geenodeloos vertragend en kostenverhogend gedrag vertonen en die daarnaast het proces goedkoper en sneller laten verlopen en/of de kwaliteit van de uitkomst ten goede komen.

1. Wat is uw leeftijd?

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ 18-29
- ☐ 30-39
- ☐ 40-49
- ☐ 50-59
- ☐ 60-69
- ☐ 70+

2. Wat is uw geslacht?

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ Man
- ☐ Vrouw

3. Wat is uw professionele ervaring als rechter in jaren:

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ 0-4 jaar
- ☐ 5-10 jaar
- ☐ 10+ jaar

4. Bij welke Rechtbank bent u actief als rechter?

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ Rechtbank Breda
- ☐ Rechtbank Den Bosch

5. Wat is het rolnummer van de zitting waarover u deze vragenlijst invult?

Vul uw antwoord hier in:

.....
.....

6. Heeft u procesversturend gedrag waargenomen in de schriftelijke procedure? (meer dan 1 antwoord mogelijk)

Selecteer alles wat voldoet

- ☐ Nee
- ☐ Ja, namelijk van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de verwerende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de verwerende partij
- ☐ Anders:

.....
.....

7. Indien u bij vraag 6 'Ja' heeft ingevuld: welk procesversturend gedrag in de schriftelijke procedure heeft u waargenomen?

Vul uw antwoord hier in:

.....
.....

8. Wat was uw reactie op dit procesversturend gedrag?

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ Niets
- ☐ Reactie:

Plaats voor een toelichting op uw antwoord

.....
.....

9. Heeft u procesverstorend gedrag waargenomen tijdens de zitting? (meer dan 1 antwoord mogelijk)

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ Nee
- ☐ Ja, namelijk van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de verwerende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de verwerende partij
- ☐ Anders

.....
.....

10. Indien u bij vraag 9 'Ja' heeft ingevuld: welk procesverstorend gedrag ter zitting heeft u waargenomen?

Vul uw antwoord hier in:

.....
.....

11. Wat was uw reactie op dit procesverstorend gedrag ter zitting?

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ Niets
- ☐ Reactie:

Plaats voor een toelichting op uw antwoord

.....
.....

12. Heeft u procesbevorderend gedrag waargenomen in de schriftelijke procedure? (meer dan 1 antwoord mogelijk)

Selecteer alles wat voldoet

- ☐ Nee
- ☐ Ja, namelijk van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de verwerende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de verwerende partij

Anders:

.....
.....

13. Indien u bij vraag 12 'Ja' heeft ingevuld: welk procesbevorderend gedrag in de schriftelijke procedure heeft u waargenomen?

Vul uw antwoord hier in:

.....
.....

14. Heeft u een reactie gegeven op dit procesbevorderend gedrag?

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ Ja, namelijk:
- ☐ Nee

Plaats voor een toelichting op uw antwoord

.....
.....

15. Heeft u procesbevorderend gedrag waargenomen tijdens de zitting? (meer dan 1 antwoord mogelijk)

Selecteer alles wat voldoet

- ☐ Nee
- ☐ Ja, namelijk van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de eisende partij
- ☐ Ja, namelijk van de verwerende partij
- ☐ Ja, namelijk van de advocaat van de verwerende partij

Anders:

.....
.....

16. Indien u bij vraag 14 'Ja' heeft ingevuld: welk procesbevorderend gedrag ter zitting heeft u waargenomen?

Vul uw antwoord hier in:

.....
.....

17. Heeft u een reactie gegeven op dit procesbevorderend gedrag?

Kies a.u.b. één van de volgende mogelijkheden:

- ☐ Ja, namelijk:
- ☐ Nee

Plaats voor een toelichting op uw antwoord

.....
.....

18. Welke (soort) instrumenten die u nu niet kunt toepassen (omdat u daar bijvoorbeeld niet de wettelijke mogelijkheden toe hebt) zou u graag tot uw beschikking willen hebben ter bevordering van procesbevorderend en ter correctie van procesverstorend gedrag van partijen?

Bijlage IV Tabellen

Tabel 36: Procesverstorend gedrag van partijen en advocaten ter zitting

Procesverstorend gedrag van partijen en advocaten ter zitting

Te laat komen

Niet verschijnen

Partij verschijnt niet en advocaat heeft geen toestemming, maar voert toch het woord

Een andere partij dan de procespartij zelf is aanwezig op de zitting en weet inhoudelijk niets van de zaak

Een andere partij dan aangegeven is aanwezig op de zitting en heeft geen mandaat of volmacht

De partij is niet goed te verstaan, maar er is geen tolk meegenomen

De partij heeft aanhang meegenomen die verbaal/non-verbaal meedoet vanaf de achterbank

De advocaat dient tijdens de zitting nog stukken in [art. 2.9 LRr & regel 14 GA]

Een negatieve grondhouding hebben

De rechter stelt een vraag aan de partij, maar de advocaat antwoordt op die vraag (terwijl de rechter expliciet heeft aangegeven de partij te willen horen)

Claimgedrag vertonen ten opzichte van de rechter

De partij stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn

Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden

Herhaaldelijk de vraag niet (willen) begrijpen

De advocaat neemt professionele distantie ten opzichte van de partij, (advocaat van de) wederpartij of de zaak niet in acht

De partij richt zich rechtsreeks tot de andere partij/advocaat

Een ander constant in de rede vallen

De advocaat negeert de andere advocaat/partij

De advocaat constateert ter zitting dat zijn cliënt niet de waarheid spreekt

De advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn

De advocaat zit veel te praten/overleggen met zijn cliënt, terwijl de andere partij/advocaat aan het woord is

De advocaat vraagt voortdurend akte van wat de andere partij zegt

Eén van de advocaten of beide advocaten hebben pleidooi voorbereid en willen dat per se voordragen

Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken naar voren heeft gebracht (*relationele communicatie*), zoals schelden, zeggen dat de ander de rechtbank voorliegt, stoken, ongefundeerde beschuldigingen uiten, zich onbeleefd gedragen (*interpersonal respect*), boos worden etc.

Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken naar voren heeft gebracht (*appellerende communicatie*), zoals fronsen, grimas trekken, zich lichamelijk afkeren van wederpartij, snuiven, zich zichtbaar ergeren, met boosheid of verontwaardiging de wederpartij steeds aankijken, handgebaren richting plafond maken, armen over elkaar slaan en niets meer zeggen, gaan huilen, slachtoffergedrag vertonen etc.

Flirten met de rechter

Zeggen dat je wilt schicken, maar dat uiteindelijk ongemotiveerd toch niet doen

De advocaat gaat in de schikkingsfase nog eens al zijn standpunten herhalen

De partij geeft aan te willen schikken, maar diens advocaat wil dat niet

Anders

De rechter constateert dat ...

... één van de advocaten de zitting hinderlijk domineert (waardoor de wederpartij zijn mening onvoldoende kan geven. (Voice)

... de advocaat blijkt geeft van onvoldoende dossierkennis

... de advocaat ter zitting een ander verhaal vertelt dan uit de processtukken blijkt

... de advocaat langer aan het woord is dan de toegestane tijd

... het verhaal dat de advocaat in de stukken heeft gezet opeens heel anders wordt als de partij ter zitting zijn verhaal vertelt

... de advocaat niet in staat is de kern van de juridische zaak te verduidelijken

... de advocaat onvoorbereid is op een schikking of mediationvoorstel (bijvoorbeeld niet over gesproken, geen mandaat, geen contact cliënt)

... uit het verloop van de zitting duidelijk blijkt dat de partij niet goed is geïnformeerd over het doel van de zitting

... een partij de waarheid niet spreekt [art 21 Rv en regel 30 GA] dan wel tegenstrijdige verklaringen aflegt of verklaringen aflegt in tegenspraak met feiten uit de stukken

Anders

Tabel 37: Instrumenten om op procesverstorend gedrag te reageren**Instrumenten om op procesverstorend gedrag te reageren**

Niets doen

Rechter herformuleert de vraag/stelt de vraag nogmaals

Advocaat/partij aanspreken op diens gedrag (*inhoudelijke/relatieve communicatie*)

Partij op eigen verantwoordelijkheid wijzen (*participation*)

Naar de achtergrond van het gedrag/achterliggende belangen van de partij vragen

Verbaal ongenoegen laten blijken (*expressieve communicatie*), zoals een (ironische) opmerking maken, met stemverheffing spreken, anders ...

Non-verbaal ongenoegen laten blijken (*appellerende communicatie*), zoals fronsen/grimas trekken, snuiven, zich zichtbaar ergeren, demonstratief op klok/horloge kijken, snauwen tegen de 'irritante' partij, veel vriendelijker zijn tegen de andere partij, anders ...

Advocaat/partij die te lang aan het woord is begrenzen (*expressieve communicatie*)

Het gedrag van de partij/advocaat duidelijk negeren

Door advocaat te laat ingediend stuk weigeren

Leespauze inlassen na door advocaat te laat ingediend stuk

Benadrukken dat proces coöperatief is/dat proces in belang beide partijen is

Het verloop van de procedure uiteenzetten

Wijzen op gevolgen van doorprocederen, bijv. eventuele veroordeling in de proceskosten

Verwachtingen van partijen over de zitting expliciteren

Met partijen/advocaten afspreken hoe zij samen te werk zullen gaan op de zitting

De emoties van partijen benoemen

Partij expliciet naar eigen mening vragen (*voice*)

Onnodige discussie (bijvoorbeeld over de schuld aan veroorzaken procedure) afkappen

Op houding advocaat/partij in voorlopig oordeel reageren

Anders

Tabel 38: Procesbevorderend gedrag van partijen en advocaten ter zitting

Procesbevorderend gedrag van partijen en advocaten ter zitting

Een positieve grondhouding hebben

Goed naar de wederpartij luisteren (*voice*)

Zich beleefd en netjes opstellen ten opzichte van wederpartij (*interpersonal respect*)

Coöperatief zijn bij het maken van procesafspraken

Akkoord gaan met een leespauze na een (te) laat ingediend stuk door de advocaat van de wederpartij (i.p.v. aanhouding zitting of weigering van het ingediende stuk eisen)

Uit zichzelf relevante informatie geven die het proces verder helpt

Kort en helder antwoord geven op de vragen

In geval van vooroverleg tussen de advocaten aangeven welke conflictpunten reeds geschikt zijn op voorhand en wat nog ter zitting aan de orde dient te komen

Anders

Tabel 39: Instrumenten om op procesbevorderende gedragingen te reageren**Instrumenten om op procesbevorderende gedragingen te reageren**

Niets doen

Partijen/advocaten complimenteren met gedrag ter zitting

Expliciet procesbevorderende gedragingen van advocaten benoemen

Naar verwachtingen van partijen vragen

Actief luisteren, bedoeld wordt mensen aankijken terwijl hij luistert en anticipeert op hetgeen gezegd wordt

Partij(en) naar achterliggende belangen vragen

Eerder vonnis beloven

Samenvatting van de zitting of van bepaalde deelpunten geven

In voorlopig oordeel duidelijk overwegingen aangeven

Anders

Tabel 40: Verstorend gedrag van procespartijen ter zitting

Verstorend gedrag van procespartijen ter zitting	Aantal	%
Anders	65	19
De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	33	10
Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	31	9

Een ander constant in de rede vallen	24	7
Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden	23	7
Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken	18	5
De advocaat zit veel te praten/overleggen met zijn cliënt, terwijl de andere partij/advocaat aan het woord is	16	5
Niet verschijnen	13	4
De partij stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	12	4
De advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	12	4
De rechter stelt een vraag aan een partij, maar de advocaat antwoordt op die vraag in zijn plaats (terwijl rechter heeft aangegeven de partij te willen horen)	11	3
Een negatieve grondhouding hebben	10	3
De partij heeft aanhang meegenomen die verbaal/non-verbaal meedoet vanaf de achterbank	9	3
De advocaat dient tijdens de zitting nog stukken in [art. 2.9 LRr & regel 14 GA]	9	3
Herhaaldelijk de vraag niet (willen) begrijpen	9	3
Te laat komen	8	2
De advocaat neemt zijn professionele distantie t.o.v. partij, (advocaat van de) wederpartij of de zaak niet in acht	6	2
Claimgedrag vertonen t.o.v. rechter ('U vindt toch ook dat ...')	5	1
De advocaat is langer aan het woord dan de toegestane tijd	4	1

De partij spreekt niet de waarheid [art 21 Rv en regel 30 GA]	4	1
Eén van de advocaten of beide advocaten hebben pleidooi voorbereid en willen dat per se voordragen	3	1
De advocaat blijkt geeft van onvoldoende dossierkennis	3	1
Een andere partij dan aangegeven is aanwezig op de zitting en heeft geen mandaat of volmacht	2	1
De partij is niet goed te verstaan, maar er is geen tolk meegenomen	2	1
Het verhaal dat de advocaat in de stukken heeft gezet wordt heel anders als de partij ter zitting zijn verhaal vertelt	2	1
Een andere partij dan de procespartij zelf is aanwezig op de zitting en weet inhoudelijk niets van de zaak	1	0
De advocaat vraagt voortdurend akte van wat de andere partij zegt	1	0
De advocaat gaat in de schikkingsfase nog eens al zijn standpunten herhalen	1	0
Eén van de advocaten domineert de zitting hinderlijk	1	0
De advocaat vertelt ter zitting een ander verhaal dan uit de processtukken blijkt	1	0
Uit het verloop van de zitting blijkt duidelijk dat de partij niet goed is geïnformeerd over het doel van de zitting	1	0
Totaal	340	100

Tabel 41: Vergelijking van de 10 meest frequente procesverstorende gedragingen bij comparities en kort gedingen

Comparities Gedraging	Aantal		Kort gedingen Gedraging	Aantal	
De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	23	11	Anders	20	15
Anders	22	11	Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	17	13
Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden	19	9	De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	10	8
Anders	18	9	De advocaat zit veel te praten/ overleggen met zijn cliënt, terwijl de andere partij/advocaat aan het woord is	10	8
Een ander constant in de rede vallen	15	7	Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	10	8
Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	14	7	Een ander constant in de rede vallen	9	7
De rechter stelt een vraag aan een partij, maar de advocaat antwoordt op die vraag in zijn plaats	10	5	Niet verschijnen	6	5

De advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	10	5	Een partij heeft aanhang mee genomen die verbaal/non-verbaal meedoet vanaf de achterbank	6	5
De partij stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	9	4	De advocaat dient tijdens de zitting nog stukken in [art. 2.9 LRr & regel 14 GA]	5	4
Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	8	4	Anders	5	4
Totaal¹¹³	208			132	

113 Vanwege beknoptheid zijn de categorieën procesverstorende gedragingen die het minst vaak voorkwamen weggelaten uit tabel 39.

Tabel 42: Verstorende gedragingen #1¹¹⁴

Verstorende gedragingen #1	Aantal	%
Anders	14	15
Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden	9	10
Niet verschijnen	8	9
Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	8	9
Te laat komen	7	8
De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	7	8
De advocaat zit veel te praten/overleggen met zijn cliënt, terwijl de andere partij/advocaat aan het woord is	6	7
De advocaat dient tijdens de zitting nog stukken in [art. 2.9 LRr & regel 14 GA]	3	3
Een negatieve grondhouding hebben	3	3
De rechter stelt een vraag aan een partij, maar de advocaat antwoordt op die vraag in zijn plaats	3	3
De advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	3	3
Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	3	3
Totaal	74	81

114 Vanwege beknoptheid zijn de categorieën procesverstorende gedragingen die het minst vaak voorkwamen weggelaten uit tabellen 42-46.

Tabel 43: Verstorende gedragingen #2

Verstorende gedragingen #2	Aantal	%
Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	10	13
De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	9	11
Anders	8	10
Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden	6	8
De rechter stelt een vraag aan een partij, maar de advocaat antwoordt op die vraag in zijn plaats	5	6
Een partij heeft aanhang meegenomen die verbaal/non-verbaal meedoet vanaf de achterbank	4	5
De advocaat zit veel te praten/overleggen met zijn cliënt, terwijl de andere partij/advocaat aan het woord is	4	5
Anders	4	5
Niet verschijnen	3	4
Een negatieve grondhouding hebben	3	4
Herhaaldelijk de vraag niet (willen) begrijpen	3	4
De advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	3	4
Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	3	4
Totaal	65	83

Tabel 44: Versturende gedragingen #3

Versturende gedragingen #3	Aantal	%
Anders	10	15
Een ander constant in de rede vallen	9	13
Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	7	10
De partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	5	7
De advocaat dient tijdens de zitting nog stukken in [art. 2.9 LRr & regel 14 GA]	4	6
De advocaat zit veel te praten/overleggen met zijn cliënt, terwijl de andere partij/advocaat aan het woord is	4	6
Anders	4	6
Claimgedrag vertonen t.o.v. rechter ('U vindt toch ook dat ...')	3	4
Herhaaldelijk de vraag niet (willen) begrijpen	3	4
Totaal	49	71

Tabel 45: Versturende gedragingen #4

Versturende gedragingen #4	Aantal	%
Een ander constant in de rede vallen	9	19
Een partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	5	11
Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	5	11
Anders	5	11
Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden	3	6
Non-verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	3	6
Een negatieve grondhouding hebben	2	4
De partij stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	2	4
De advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	2	4
Totaal	41	87

Tabel 46: Verstorende gedragingen #5

Verstorende gedragingen #5	Aantal	%
Verbale, als negatief uit te leggen, gedragingen uiten als reactie op hetgeen de wederpartij ter zitting of in de stukken stelt	4	14
Anders	4	14
Een partij stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	3	11
Een partij richt zich rechtstreeks tot de andere partij/advocaat	3	11
Herhaaldelijk de vraag niet (duidelijk) beantwoorden	2	7
Een advocaat stelt zittingen aan de orde die volgens de rechter niet relevant zijn	2	7
Anders	2	7
Totaal	20	71

Tabel 47: Reacties van de rechter op procesverstorend gedrag zoals waargenomen ter zitting

Reacties van de rechter op procesverstorend gedrag	Aantal	%
Niets doen	69	24
De advocaat/partij aanspreken op diens gedrag (inhoudelijke/relatieve communicatie)	51	17
Verbaal zijn ongenoegen laten blijken (expressieve communicatie), zoals een (ironische) opmerking maken, met stemverheffing spreken	35	12
Anders	33	11
Non-verbaal zijn ongenoegen laten blijken (appelerende communicatie), zoals fronsen/grimas trekken, snuiven, zich zichtbaar ergeren	27	9
De rechter herformuleert de vraag/stelt de vraag nogmaals	24	8
Een onnodige discussie (bijvoorbeeld over de schuld aan veroorzaken procedure) afkappen	15	5
Het gedrag van de partij/advocaat duidelijk negeren	11	4
De emoties van partijen benoemen	7	2
Naar de achtergrond van het gedrag/achterliggende belangen van de partij vragen	5	2
Het verloop van de procedure uiteenzetten	3	1
De partij expliciet naar eigen mening vragen	3	1
De advocaat/partij die te lang aan het woord is begrenzen	2	1
Een door de advocaat te laat ingediend stuk weigeren	2	1
Wijzen op de gevolgen van doorprocederen, bijv. eventuele veroordeling in de proceskosten	2	1

De partij op diens eigen verantwoordelijkheid wijzen	1	0
Een leespauze inlassen na door advocaat te laat ingediend stuk	1	0
Benadrukken dat het proces coöperatief is/dat het proces in belang beide partijen is	1	0
Met partijen/advocaten afspreken hoe zij samen te werk zullen gaan op de zitting	1	0
Totaal	293	100

Tabel 48: Procesbevorderend gedrag volgens de observanten

Procesbevorderend gedrag volgens de observanten	Aantal	%
Een positieve grondhouding hebben	40	24
Zich beleefd en netjes opstellen ten opzichte van wederpartij	31	19
Kort en helder antwoord geven op de vragen	22	13
Goed naar wederpartij luisteren	20	12
Anders	18	11
Uit zichzelf relevante informatie geven die het proces verder helpt	16	10
Coöperatief bij het maken van procesafspraken zijn	11	7
Akkoord gaan met leespauze na laat ingediend stuk wederpartij	4	2
In het geval van vooroverleg tussen de advocaten aangeven welke conflictpunten reeds geschikt zijn op voorhand en wat nog ter zitting aan bod moet komen	2	1
Totaal	164	100

Tabel 49: Aantal reacties van de rechter op procesbevorderend gedrag volgens de observanten

Aantal reacties van de rechter op procesbevorderend gedrag	Aantal	%
Actief luisteren, bedoeld wordt mensen aankijken terwijl hij luistert en anticipeert op hetgeen gezegd wordt	34	47%
Anders	11	15%
Expliciet procesbevorderende gedragingen van advocaten benoemen	7	10%
Partij(en) naar achterliggende belangen vragen	6	8%
Partijen/advocaten complimenteren met gedrag ter zitting	5	7%
In voorlopig oordeel duidelijk overwegingen aangeven	5	7%
Naar verwachtingen van partijen vragen	2	3%
Samenvatting van de zitting of van bepaalde deelpunten geven	2	3%
Eerder vonnis beloven	1	1%
Totaal	73	100*

* Als gevolg van afronding kan het totale percentage meer dan 100% zijn.

Tabel 50: Instrumenten van rechters per categorie

Categorieën	Instrumenten
Procedurele sancties	Door advocaat te laat ingediend stuk weigeren Leespauze inlassen na door advocaat te laat ingediend stuk Wijzen op gevolgen van doorprocederen, bijv. eventuele veroordeling in de proceskosten Op houding advocaat/partij in voorlopig oordeel reageren
Handhaven ordelijk verloop zitting	Het verloop van de procedure uiteenzetten Met partijen/advocaten afspreken hoe zij samen te werk zullen gaan op de zitting
Communicatiegerichte interventies	Rechter herformuleert de vraag/stelt de vraag nogmaals Advocaat/partij aanspreken op diens gedrag (inhoudelijke/relatieve communicatie) Partij op eigen verantwoordelijkheid wijzen (participation) Naar de achtergrond van het gedrag/achterliggende belangen van de partij vragen Verbaal ongenoegen laten blijken (expressieve communicatie), zoals een (ironische) opmerking maken, met stemverheffing spreken Non-verbaal ongenoegen laten blijken (appelerende communicatie), zoals fronsen/grimas trekken, snuiven, zich zichtbaar ergeren Advocaat/partij die te lang aan het woord is begrenzen (expressieve communicatie) Het gedrag van de partij/advocaat duidelijk negeren Benadrukken dat proces coöperatief is/dat proces in belang beide partijen is Verwachtingen van partijen over de zitting expliciteren De emoties van partijen benoemen Partij expliciet naar eigen mening vragen (voice) Onnodige discussie (bijvoorbeeld over de schuld aan veroorzaken procedure) afkappen
Niets doen	Niets doen
Anders	Anders

Tabel 51: Verstorend gedrag in de schriftelijke fase en ter zitting volgens de partijen

Schriftelijke fase	Zittingsfase
De advocaat weigerde de dagvaarding aan te nemen en het werkelijke adres van één van de gedaagden (die een vals adres opgaf) te geven	De andere partij draaide om de feiten heen
Discriminatie o.g.v. geslacht; onzorgvuldige planning rechtbank	De andere partij stelde zich halsstarrig op m.b.t. procesafspraken
Het gebruik van stukken uit collegiale brieven, hetgeen klachten oplevert. De rechter had hierop direct moeten reageren	De advocaat van de tegenpartij bleef stellingen neerzetten zonder onderbouwing c.q. bewijs, zoals 'de politie dient voor handhaving van het rookbeleid doch iedereen weet dat dit de VWA is'
Laattijdig steeds opnieuw nieuwe documenten in het geding brengen die niet echt relevant zijn	De andere partij bleef nog zeker 5 minuten nadat iedereen weg was in de rechtszaal aanwezig
Op een te laat moment in de procedure nog een tegenvordering instellen	De andere partij en advocaat waren onderling aan het praten toen onze advocaat sprak en een familielid van deze partij bemoeide zich met de zaak
Uitblijven van communicatie	Enigszins gebrekkige onderbouwing en niet de bereidheid extra te motiveren
Valse beschuldigingen/liegen	Kansloze stellingen
De tegenpartij was niet eerlijk tegen mij en de rechter	Feiten die onjuist zijn

Te laat komen

Tegenpartij bleef doordrammen

Tegenpartij niet verschenen

Leugens verspreiden die niet ter zake doende waren

Geen gevraagde stukken aanwezig

Macho gedrag; veel tijd en aandacht vragen; verwarring scheppen

Door een partij zonder rechtsbijstand toch te dwingen deel te nemen aan een zitting, terwijl meerdere keren om een andere datum is verzocht. De andere datum is wel aan de andere partij toegekend. Een hoger beroep is hiervan het gevolg.

Men accepteert een persoon naast de advocaat van de tegenpartij, welke zich storend gedroeg, en de rechter wees hem slechts – één-maal – terecht

De andere partij bracht nog 5 extra personen mee die niet aangekondigd waren waardoor nieuwe grotere rechtszaal moest gezocht worden

Valse beschuldigingen/liegen

Tabel 52: Reactie van de rechter op verstorend gedrag volgens de partijen**Reactie van de rechter op verstorend gedrag**

De rechter heeft mijn advocaat gelijk gegeven
 De rechter vond dat er te veel herhaald werd
 De rechter gaf aan dat 'ze' stil moesten zijn
 De rechter dreigde dat de persoon die het relaas regelmatig onderbrak de zaal diende te verlaten
 De rechter schorste de zitting 15 minuten
 De rechter zei: 'Ik vind dit storend ...'
 De rechter loste alles praktisch op
 De rechter zei: 'Leugens komen er meestal aan het eind toch uit.'
 De rechter gaf aan e.e.a. mee te nemen in zijn uitspraak
 De rechter corrigeerde de advocaat/partij
 De rechter gaf kritiek op de traagheid en alles ontkennendheid van de advocaat van de wederpartij
 De rechter maakte opmerkingen
 De rechter zocht een tussenweg
 De rechter koos voor de kant van de dominante partij
 De wederpartij mocht nogmaals reageren
 De rechter stelde kort en bondig vragen en begeleidde het proces efficiënt
 De rechter stelde de juiste vragen
 De rechter oordeelde dat de stukken niet meer toegevoegd konden worden
 De rechter kapte de zaak af
 De rechter gaf aan dat in het vervolg stukken meegestuurd moeten worden

Tabel 53: Algemene opmerkingen van partijen, zoals gerapporteerd in de vragenlijst

Advocaten zouden zich meer moeten inspannen om vooraf bemiddeling te bewerkstelligen. Nu is er ook 'gemiddeld', maar precies dat wat in augustus 2009 aan wederpartij voorgesteld is! Extra kosten ± €13.000, zonde van het geld. Alles ging naar wens. Beide partijen hadden een advocaat die normaal bij echtscheidingen optreden als mediator. Meningsverschillen dienen in een vierengesprek opgelost te worden en niet voor de rechtbank. Na 3,5 uur gesprekken bij de rechtbank volgen alsnog vierengesprekken. Men dient partijen te beschermen. Kosten zijn absurd in verhouding tot de opbrengsten.

De belangen van beide partijen worden serieus beluisterd en afgewogen. Met respect is naar beide partijen geluisterd en ruimte gegeven voor reactie.

Advocaten kunnen de zaak zeer beïnvloeden door leugens te stellen en valse beschuldigen te uiten (zeer ernstig door mij meegemaakt) en dat een advocaat twee rechtszittingen tegen mij voert en deze kan gebruiken tegen mij: een zeer slechte zaak. De rechter gaf 2 minuten de tijd voor dupliek bij een zaak van €1.840.000 euro, triest. Motivatie slecht/geen geduld. De rechter gaf aan partijen onevenredig de ruimte voor inbreuk en/of verweer. Hij nam hierin zelfs ongepast stelling!

Tegenpartij was een vrouw en rechter liet gevoel voor haar meespreken.

De rechter was erg terughoudend en gaf geen eigen mening.

Eerlijkheid geeft dus niet altijd wettig en overtuigend bewijs. Ook al draait partij eromheen, kern kan niet bewezen worden. En ja dat doet pijn.

Het 6 maal per 14 dagen uitstellen was kostenrovend (brief uit aan advocaat, advocaat weer aan mij, ik weer teug; vooral in december tot nu toe (rol op/rol af/rol op etc.), tijdrovend en langdradig en veel geldkosten voor niets. Behandeling an sich was perfect.

Het is erg irritant dat iemand (publiek) opmerkingen maakt tijdens de zitting, die kant nog wal raken.

De rechter luisterde naar beide partijen en probeerde een goede oplossing te vinden.

Ik heb mij gedurende de gehele procedure inclusief voortraject, geïntimideerd gevoeld door het aanvallende agressieve gedrag van mijn ex. Ook heeft zij mij dingen verweten die geen enkele grond hebben. Door dit alles voel ik mij zeer onrechtvaardig behandeld.

Ja, ik weet dat ik in mijn recht sta, maar als de tegenpartij met leugens de rechter probeert te overtuigen, wie ben ik dan?

Het telkens repliek en dupliek geven bij een KG zou niet aan de orde mogen zijn.

Naar ons oordeel probeert de rechter onvoldoende de partijen naar een regeling in der minne te begeleiden.

Procedure perfect verlopen!

Procesbevorderend gedrag van de rechter: hij poogde plenair de onderliggende meningsverschillen te tackelen door heel adequaat en ad hoc te bemiddelen. Echter, de bal werd helaas niet door de tegenpartij ingekopt. Tegenpartij vertoonde m.i. alles behalve procesbevorderend gedrag. Zelfs mediation wordt daardoor onmogelijk gemaakt.

Rechter had feilloos in de gaten waar de zaak om draaide.

Rechter was kort en zakelijk; to the point.

Schriftelijke procedure: tegenpartij 3x uitstel gekregen. Zitting: tegenpartij (zowel advocaat als tegenpartij) niet aanwezig?!

Rechter was snel en doeltreffend, vroeg goed door. Een verademing!

Rechter maakte te veel fouten of was niet genoeg geconcentreerd.

Zelden een advocaat meegemaakt die een spreekbeurt hield over honden- en kattengedrag; totaal niet ter zake doende en irrelevant.

Tabel 54: Verstorend gedrag in de schriftelijke fase en ter zitting volgens de advocaten

Schriftelijke fase	Zittingsfase
De wederpartij twijfelde aan de ambtshalve aangevulde rechtsgronden door de rechter	Onvoldoende mandaat van de gemeenteambtenaar ter zitting om in overleg tot een regeling te kunnen komen
Onnodig grievende stellingen en kwalificaties	Onnodig agressief gedrag
Onduidelijke stellingname	Onjuiste weergave van het gesprek op de gang
Wisseling van advocaat	De op voorhand toegezonden producties zijn niet behandeld. Daartoe heeft de wederpartij verzocht om een nader processtuk te mogen indienen
Vijandige opstelling en het heel persoonlijk op de man spelen	De andere partij was niet aanwezig (wel de advocaat)
Stukken in het Frans onvertaald, dag voor en dag van de zitting ingediend	De andere partij nam veel te veel spreektijd en viel voortdurend in herhaling
Op de valreep voorafgaand aan de zitting aanvullende producties in het geding brengen, terwijl de termijn als genoemd in het rolreglement al verstreken was	De advocaat loog
Ongefundeerde beschuldigingen aan het adres van cliënte, waardoor bij rechter bepaald beeld wordt opgeroepen	De advocaat had zijn cliënt onvoldoende in de hand (en die was niet ter zake doende onnodige informatie en verwarrend over rechtsgevolgen aan het praten)
Verkeerde stukken toegevoegd door partij	Advocaat gaf schikkingsonderhandelingen, zoals gevoerd op de gang, verkeerd weer bij de rechter
Liegen	Terugkomen op gemaakte afspraken
Late stellingname, late (dag van de zitting) producties. Veel irrelevante producties	Te laat indienen van 8 stukken

Geen bereidheid tot overleg	De wederpartij verscheen niet ter zitting, haar raadsman overigens wel
Eis in reconventie te laat	De advocaat van de wederpartij deed als vaststaand voorkomen onwaarheden, waarbij mij het gebruik van diffamerende bewoordingen werd gesuggereerd
Een uitspraak van de kort gedingrechter bewust naast zich neerleggen	De wederpartij verscheen niet
5 voor 12 alsnog indienen van stukken en aantoonbare leugenachtige verklaringen	De advocaat sprak enkele leugens
Geen conclusie van antwoord	De advocaat nam het woord over van zijn cliënt en was onnodig kwetsend; geen respect voor het belang van de andere partij
De eis in reconventie te laat; onsamenhangend verweer	Tijdens onderhandelen op de gang bleek dat advocaat zijn cliënten niet goed had geïnformeerd over onderhandelingen en hij koppelde niets terug naar mij en cliënt na een 'aanbod'
De wederpartij heeft voortgangsdkundigenrapport laten sloffen. Daardoor extreem lange duur	Liegen over een mondelinge aan een kantoorgenoot gedane toezegging – deze toezegging werd door mijn kantoor vervolgens schriftelijk bevestigd Nadat een regeling op de gang was bereikt, liet de advocaat zich negatief uit over de wederpartij; extra eisen neerleggen Vlak voor de zitting niet-bekende stukken indienen die al 12 weken in bezit waren. Niet-partijen, zijnde familie van de andere partij, bemoeien zich tijdens de procedure + zitting (met name de vorige) actief met de zaak, waarbij leugenachtige verklaringen evenmin worden geschuwd Nieuw verweer in reconventie en zelf enkele stukken niet toegevoegd aan procesdossier Advocaat wilde zitting doorgang laten vinden. Voorafgaand aan zitting telefonisch overleg en steeds werd geheimzinnig gedaan over redenen

Tabel 55: Reactie van de rechter op verstorend gedrag tijdens de zitting volgens de advocaten

Reactie van de rechter op verstorend gedrag tijdens de zitting

De rechter wist niet dat het om leugens ging

De rechter gaf aan dat relevante informatie ontbrak

De rechter kapte de partij/advocaat af en wil gericht naar een oplossing

De rechter berispte eenmaal één van de aanwezigen aan de zijde van de wederpartij

De rechter corrigeerde de partij die voor zijn beurt sprak

De rechter gaf aan dat de advocaat wel moest weten dat de rechter in casu gelijk had

De rechter gaf aan dat de advocaat blijkbaar geen schriftelijke toezegging had gedaan. Omdat die toezegging inhield dat mijn cliënt nog een termijn van 7 dagen had om de eisen in te willigen (omdat die advocaat zo voor de rechter zat te liegen en z'n toezegging niet nakwam) werd snel een kg-dagvaarding uitgebracht terwijl dat niet nodig was geweest

De rechter gaf aan dat het betreffende gedrag niet passend was tijdens de zitting

De rechter gaf aan dat hij het niet eens was met de stellingen van de wederpartij

De rechter probeerde de wederpartij ervan te overtuigen dat ook zij water bij de wijn moest doen; haar eisen moest intrekken

De rechter besloot de te laat ingediende stukken toch mee te nemen, omdat deze verband hielden met al ingediende stukken

De rechter vroeg door

De rechter deelde mede niet te zullen terugkomen op het eerste gegeven tussenvonnis

De rechter wees op de noodzaak om stellingen voor de rechter kenbaar in het processtuk te onderbouwen

De rechter besloot eisvermeerdering niet toe te laten

De rechter gaf bij een bewijsprobleem aan dat de stukken/zittingen eerder onderzocht hadden kunnen worden

De rechter gaf te kennen dat hij mogelijk op grond van proceshouding c.q. bewijsnood direct tot afwijzing over zou gaan

De rechter gaf de wederpartij de gelegenheid tijdens een schorsing zijn stelling te herzien

De rechter gaf achteraf uitleg over onderhandelen

De rechter gaf zijn mening over het steeds herhalen door de advocaat

De rechter hield orde

De rechter liet bewust de zaak rusten

De rechter stond het indienen van een nadere akte/conclusie toe, terwijl de zaak voldongen was

De rechter weerlegde de stelling

De rechter wees de advocaat erop dat bewoordingen evenredig moeten zijn en trad de-escalerend op

Interventie op stellingen

De rechter maande tot kalmte

De rechter nam stukken in en voegde deze toe, t.a.v. reconventie werd deze mondeling toegestaan

De rechter reageerde vol ongeloof

De rechter reageerde positief

De rechter stelde actief vragen en wees de advocaat/partij op enkele onjuistheden

De rechter stelde vragen die inzicht verschaffen over de uitkomst van de zaak

De rechter wees de advocaat terecht

De rechter trachtte helder te krijgen wat de partij bedoelde

De rechter trad soepel, corrigerend en relativerend op

De rechter vroeg toelichting op de stukken en gaf de wederpartij de gelegenheid te reageren

De rechter wees de andere partij terecht en probeerde partijen – helaas tevergeefs – nader tot elkaar te brengen

De rechter vroeg de advocaat zich tot de essentie te beperken

De rechter zei dat de andere partij later aan bod kwam met repliek

De rechter maakt afspraken met de advocaten over het vervolg van de procedure

Tabel 56: Voorbeelden van bevorderend gedrag ter zitting, zoals gerapporteerd door advocaten

Voorbeelden van bevorderend gedrag ter zitting

De partij heeft getracht het geschil middels een schikking te beslechten

De advocaat zag in dat de zaak kansloos was en ging akkoord met het vonnis

Er werd constructief overlegd tijdens de schorsing

Er werd een regeling getroffen

De forumkeuze werd niet betwist hoewel discutabel

De rechter acteerde zeer professioneel en onbevooroordeeld

De advocaat gedroeg zich netjes, maar de partij zelf niet

De advocaat gaf de rechter de ruimte om zijn cliënt naar een schikking 'te masseren'

Het overleg was in een plezierige sfeer

Er werd geciteerd uit stukken hetgeen de procesorde kan bevorderen

Tabel 57: Reactie van de rechter op bevorderend gedrag ter zitting volgens de advocaten

Reactie van de rechter op bevorderend gedrag ter zitting

De rechter bevorderde gedrag door meteen bewijs voor handtekeningonderzoek te laten aanleveren

De rechter bevorderde de forumkeuze

De rechter was duidelijk en richtinggevend

De rechter wilde de zaak snel en efficiënt afwikkelen

Een primaire (kansloze) grondslag laten vallen

De rechter gaf een compliment over de ingenomen strategie

De rechter gaf volledig inzicht in zijn overwegingen m.b.t. de proceskansen van partijen

De rechter bevorderde het maken van afspraken tussen partijen

De rechter gaf aan de opstelling van partijen te waarderen

De rechter gaf aan blij te zijn dat partijen tot een schikking kwamen

De rechter maakt PV op en sluit af

De rechter dacht mee met advocaten/partijen

De rechter omarmde de suggestie van mediation en drukte die suggestie er met succes door

De rechter noemde partijen bij de voornaam

De rechter was positief over de wijze van aanpak

De rechter had een positieve houding; liet partijen in hun waarde en was toch kritisch

De rechter reageerde correct inzake te laat overgelegde processtukken

De rechter stuurde partijen richting een schikking

De rechter gaf aan een minnelijke regeling op prijs te stellen

De rechter trad enigszins sturend op voorafgaande aan schikkingsonderhandelingen

De rechter nodigde partijen uit tot overleg

De rechter gaf zijn visie en een voorlopig eindoordeel

De rechter gaf aan blij te zijn met deze gang van zittingen

De rechter gaf aan het jammer te vinden dat er toch geen regeling is getroffen met een appel op het feit dat mijn cliënt toch zittingenman is

Tabel 58: Soort verstorend gedrag ter zitting en reacties daarop volgens de rechters

Verstorende gedraging	Reacties
Advocaat eiser legde niet op voorhand alle stukken over, ook al was er sprake van een kort geding, dan nog hadden deze voor aanvang van de zitting overgelegd kunnen worden. Verder gaf hij geen antwoord op de vraag of hij vrij stond om over een minnelijke regeling te praten.	Ik heb de meeste stukken geweigerd, m.u.v. een mail waaruit beide partijen citeerden en waarbij gedaagde geen bezwaar had tegen overlegging.
Beide partijen procedeerden op kosten van hun rechtsbijstandsverzekering, terwijl ze hun contractuele rechtsverhouding niet hadden vastgelegd noch de uitvoering ervan hadden gedocumenteerd.	Ik heb alle lijdelijkheid overboord gegooid, zelf de regie genomen bij de ondervraging, zelf de feitelijke en juridische kaders van de zaak gestructureerd en de partijen daarop vastgepind en vervolgens heel veel geduld en zitvrees gehad.
De betreffende advocaat doet voornamelijk strafzittingen en heeft te weinig kennis van de civielrechtelijke problematiek (stelplicht, bewijsrecht etc.).	Ik heb de belangrijkste 'hobbels' aan de orde gesteld en vooral informatie gevraagd van de eisende partij.
De enquêtekamers in Den Bosch zijn qua omvang en inrichting niet geschikt om zittingen waarin meer partijen verschijnen, dan wel waarin een partij meer personen meeneemt, behoorlijk te ontvangen. Dat komt in de praktijk heel veel voor.	Ik heb excuses gemaakt, er is wat met meubels geschoven en ik heb een pauze ingelast toen het wel erg benauwd werd in de zittingsruimte.
Dit kort geding vindt plaats in een slepende boedelscheiding. Om daar iets verstandigs van te kunnen vinden moet de voorzieningenrechter wel eerst bijgepraat worden (hij vliegt uit de flank in). In dit geval kwam de uitleg van de gedaagde partij.	Ik heb vragen gesteld.
Een lang uitgesponnen verhaal met wat niet hard gemaakte verdachtmakingen richting de eisende partij. Jammer. Dit is een zaak (afwikkeling van een vof) die door gesprekken moet worden opgelost. Dan moet de sfeer niet verpest worden.	Ik heb geprobeerd de scherpe kanten (de emotie) uit het conflict te halen.

De eisende partij ging tijdens de zitting akkoord met bepaalde posten, maar kwam daar tijdens het opmaken van de vaststellingsovereenkomst op terug. De advocaat van de eisende partij had cliënte niet in de hand, was onzeker en dat gaf cliënte gelegenheid veel en lang te praten.

Ik heb geprobeerd om de eisende partij kort te houden en te sturen op relevante zittingen.

De eiser beschuldigen van misbruik van omstandigheden terwijl daarvoor geen harde argumenten waren. Dat verzuurde de verhoudingen nodeloos.

Ik heb de advocaat van de gedaagde partij op de geringe kans van slagen van een ongemotiveerd verweer gewezen.

De gedaagde partij beschuldigde de eisende partij van liegen. Dit verstoorde de sfeer en diende geen enkel doel.

Ik heb de gedaagde er direct op aangesproken: 'Ik wil dit taalgebruik niet hebben in de zittingzaal.'

De advocaat van de gedaagde partij viel erg veel in herhaling.

Uitzitten is meestal het beste. Anders duurt het nog langer en wordt de sfeer nodeloos verpest.

Beide partijen maakten over en weer bezwaar tegen de ten behoeve van de zitting door de andere partij ingebrachte producties.

Ik heb met partijen afgesproken dat de stukken wel aan het dossier worden toegevoegd en dat partijen (de stukken waren aan de ene zijde laat ingediend en aan de andere zijde had de wederpartij ze niet ontvangen), indien de rechtbank de stukken in de beoordeling zal betrekken, nog de mogelijkheid zouden krijgen om daarop schriftelijk te reageren.

In deze zaak waren er feitelijke onduidelijkheden omtrent de aangetroffen hennepkwekerij. Alleen de advocaat van eiser was verschenen, en deze had niemand bij zich die de feitelijke situatie had waargenomen. Gedaagde was ook niet in persoon verschenen.

Ik heb wat zuur vragen zitten stellen waar natuurlijk geen bevredigend antwoord op kwam. Gelet op het belang van een goed feitenonderzoek in eerste instantie heb ik na aarzeling toch nog maar een schriftelijke ronde toegestaan.

Met name de gedaagde partij ontweek vaak een antwoord op de gestelde vragen. Bij doorvragen kreeg ik de indruk dat de gedaagde partij 'juridisch wenselijke' antwoorden gaf. De eisende partij wilde met name zijn verhaal doen en was vrij breedspakig.

Ik heb de gedaagde enkele malen aangegeven dat ik een antwoord op mijn vraag wilde hebben. Aan eiser heb ik aangegeven dat hij vrij breedspakig is en dat ik om vonnis te kunnen wijzen antwoorden op mijn vragen moet krijgen.

Partij niet in persoon verschenen. Advocaat kon niets over de feitelijke gang van zittingen verklaren. Wat betreft gestelde schadeposten: beriep zich op enkele brieven die hij de avond voor cna van cliënte per mail had ontvangen. Kon nog steeds geen duidelijkheid verschaffen.

Ik heb kenbaar gemaakt, dat het op weg van zijn cliënte had gelegen – mede gelet op het tijdsverloop – de schade te onderbouwen.

Niet snappen dat partijen het feitelijk eens zijn en dat ze beter zo snel mogelijk naar de notaris kunnen gaan om de aandelenoverdracht te effectueren in plaats van bij mij te bakkeleien over een vonnis.

Geduld.

Niet steeds heldere antwoorden op mijn vragen.

Ik heb het probleem benoemd en nader doorgevraagd, verder heb ik de advocaat van de eiser gevraagd om uitleg.

Onnodig lang aan het woord proberen te blijven en de andere partij trachten af te schilderen als onprofessioneel.

Ik heb de advocaat verzocht om wat korter te zijn en niet te veel uit te weiden.

Op de zitting toonde de advocaat een dik pakket aan bankafschriften. Hij had dit al veel eerder in het geding kunnen brengen. Daarmee zouden de stellingen van eiseres waarschijnlijk afdoende inhoudelijk weerlegd zijn.

Ik heb de advocaat gewezen op het feit dat dit beslist niet efficiënt was te noemen.

Er werden verwijten aan het aders van de eisende partij geuit die geen handen en voeten hadden en geen betrekking hadden op de omgang met het kind.

Ik heb het aangehoord en geprobeerd duidelijk te maken dat het niet ging om de problemen in de relatie van partijen maar om hun rol als ouders van het kind.

Tabel 59: Soort bevorderend gedrag ter zitting en reacties daarop volgens de rechters

Bevorderend gedrag	Reacties
Aanbod om halen en brengen van het kind door een vertrouwde derde te laten doen.	Ik heb dit voorstel in de oplossing meegenomen.
De advocaat van de gedaagde hield zijn mond als hij niets nieuws had toe te voegen en vermeed zo onnodige herhalingen.	Geen reactie gerapporteerd.
Beide advocaten bleken bereid met mij de troika te vormen om partijen aan een oplossing te helpen.	Ik heb dit gedrag positief benoemd naar partijen.
Beide partijen wilden graag water bij de wijn doen, gedaagde partij zag ook wel dat schade niet alleen het gevolg was van gedrag eiser.	Ik heb dit gedrag ter inleiding op de schikking gebruikt.
Beide partijen hebben een toelichting gegeven die meer inzicht gaf in de over en weer ingenomen standpunten.	Geen reactie gerapporteerd.
Beide partijen hebben verzocht het vonnis uitsluitend te beperken tot de verjaringskwestie.	Ik heb aangegeven aan het verzoek te voldoen.
Bereidheid tot luisteren naar elkaars standpuntenbereidheid tot schikking.	Ik heb meegedeeld dat het mij fijn lijkt voor partijen dat ze zelf tot beslechting van hun geschil hebben kunnen komen.
Bereidheid uitgesproken te bezien of de zaak kan worden geregeld. M.b.t. advocaat eisende partij: deze heeft aanhouding verzocht om te bespreken met cliënten of de eis kan worden verminderd of ingetrokken.	Ik heb het verzoek tot aanhouding gehonoreerd.
Eensgezindheid over de bewijsrechtelijke posities van de procespartijen.	Ik heb partijen uitgenodigd standpunten over de bewijslastverdeling in te nemen en heb hun eensgezindheid verwoord in het p.v.
Eensgezindheid over de resterende beslispunten in de zaak.	Ik heb de overeenstemming benoemd in het p.v.

Hij zag in dat de zaak verloren was en heeft meegewerkt aan een regeling.	Ik heb de regeling gauw in het p.v. vastgelegd.
Men was van beide kanten erg tot schikken bereid na een aanwijzing van mijn kant.	Ik heb geprobeerd partijen tot schikken te bewegen, hetgeen is gelukt.
Na inleidende besprekingen was/waren gedaagde en later ook de advocaat en de eisers positief bezig met het zoeken naar een buitengerechtelijke oplossing.	Geen reactie gerapporteerd.
Partijen hebben getracht te schikken. Dat heeft zich voornamelijk tijdens de schorsing op de gang afgespeeld, dus buiten mijn waarneming maar ik kreeg sterk de indruk dat advocaten zich sterk hebben gemaakt voor een schikking. Eisers wilden graag schikken.	Ik heb uitgesproken dat het hoort bij het doen van zittingen om soms ook een verlies te nemen.
Partijen waren 'to the point' en stonden in een goede verhouding jegens elkaar. De advocaten hebben zich terughoudend opgesteld.	Ik heb partijen daarin zoveel mogelijk bevestigd en de advocaten alleen waar het strikt nodig was het woord gegeven.
Uitleg over de grote lijnen van de problematiek.	Ik heb partijen in overweging gegeven om de zaak op hoofdlijnen te schikken.
Vooraf de eisende partij (door in de onderhandelingen flink te bewegen) en de advocaat van de gedaagde partij (door verbale communicatie met de cliënt en non-verbale communicatie met mij) gaven aan tot een regeling te willen komen.	Die geboden ruimte heb ik tot nabij de grenzen van het toelaatbare benut om de druk op de verwerende partij om het laatste gat in de onderhandelingen te overbruggen op te voeren.
Voorstel om voorlopig getuigenverhoor te vragen i.v.m. een bewijsthema.	Ik heb dit aldus met partijen afgesproken.

Tabel 60: Algemene opmerkingen van rechters

In plaats van een niets treffend tussenvonnis met enkel een datum voor comparitie zou het aanbevelenswaardig zijn als er vragen gesteld worden ter voorbereiding en stukken worden opgevraagd. Is bij Rb Den Haag wel het geval en bevordert de comparitie.

Bij een KG moet de rechter wat mij betreft flexibel zijn wanneer het gaat om laat toegezonden stukken. Hier ging dat prima. Goede zaak dat de rechter aanstuurde op een regeling. Hetgeen is overeengekomen is het resultaat dat ik hoopte dat bereikt zou worden.

De reactie/houding van de rechter was passend. Het betrof een juridisch en feitelijk overzichtelijk geschil. De rechter heeft voorts over de grenzen van de procedure heen gekeken door te bevorderen dat procesafspraken zijn gemaakt met het oog op de verwante vrijwaringsprocedure.

De rechter gaf cliënt en wederpartij de ruimte die elk nodig had, inclusief de tijd en gelegenheid om los te komen van de eigen juridische stellingen en standpunten. Een dergelijke benadering past in een geschil situatie waarbij misschien van beide standpunten wel iets valt te zeggen.

De rechter had iets beter de verhouding tussen (de spreektijd van) partijen kunnen bewaken door de andere partij meer 'af te knippen'. Verder werd de zitting goed geleid en voorbereid.

De rechter had minder lijdelijk kunnen zijn door meer vragen te stellen aan partijen en onderdelen van het geschil direct aan te kaarten.

De rechter had tijdens de comparitie kritischer vragen kunnen stellen. Omdat de andere partij niet ter zitting verscheen, kon de comparitie niet worden gebruikt om te onderzoeken of de zaak door middel van een schikking had kunnen worden beëindigd. Naar mijn mening zou een schikking om proceseconomische redenen de voorkeur hebben verdiend. De vordering van de andere partij is (vrijwel) kansloos, maar mijn cliënt zou hebben ingestemd met een regeling waarbij partijen hun eigen proceskosten zouden dragen.

De rechter heeft m.i. partijen de ruimte gelaten om hun stellingen aan te voeren, en daarbij kritisch te blijven. De rechter stelde zinvolle vragen die het debat verhelderden.

De rechter heeft m.i. in alle opzichten juist gereageerd; alle partijen ruim de gelegenheid gegeven hun standpunten naar voren te brengen zonder ongeduld.

De rechter reageerde gepast op het procesbevorderende gedrag door daarover ook zijn waardering uit te spreken.

De rechter was afstandelijk en ietwat nukkig. Hij had veel meer een regisserende rol aan moeten nemen.

De standpunten van partijen lagen zo ver uit elkaar, dat een regeling in der minne onmogelijk was. De advocaten hebben daartoe reeds herhaalde pogingen gedaan. Het betrof een voortzetting van een eerdere KG-zitting. Mijns inziens was duidelijk dat partijen niet tot elkaar te brengen waren en beide partijen behoefte hadden aan een vonnis. Dit is helaas iets wat buiten het gezichtsveld van een rechter blijft, zodat hij met alle goede bedoelingen tot het uiterste gaat om alsnog partijen tot een regeling te bewegen. Daardoor is de zaak inhoudelijk mogelijk niet voldoende uit de verf gekomen. Met name daar waar het gaat om de leugenachtige verklaringen, waarvan hard bewijs is overlegd en m.i. doorslaggevend was in de zaak.

De rechter heeft direct vonnis gegeven na de schorsing (i.c. kort geding).

Een toezegging van een advocaat is contractueel, deze was bevestigd per fax. De rechter begreep heel goed dat het kantoor die fax had ontvangen en bevestigd. En toch gaf hij tijdens de zitting aan dat er 'blijkbaar geen schriftelijke toezegging was gedaan'. Ja, dank je de koekoek. Dus liegen in de rechtszaal helpt. En wordt ook nooit afgestraft. Zo ontstaan dus onnodige procedures.

Er is geen aanwijsbaar gedrag waarop de rechter had moeten reageren. Wellicht had de rechter iets meer op een schikking aan kunnen sturen door meer bereidheid te kweken bij partijen. Dit heeft m.i. echter weinig met proces-verstorend gedrag te maken.

Er was geen rechter nodig, dus de rechter deed het prima.

De rechter gaf to the point aan waar de problemen liggen en hoe hiermee om te gaan. Zitting niet onnodig langer geduurd door de zaak in twee fasen te scheiden.

Geen opmerkingen. Het verliep in deze procedure goed.

Ik had het prettig gevonden als de rechter had gezegd dat de stukken (die pas ter zitting werden overgedragen) niet werden meegenomen, omdat ik niet de gelegenheid heb gehad ze te bestuderen. De rechter had strenger mogen zijn jegens de wederpartij over de onduidelijke warrige en slechte stukken.

Ik zelf was te laat (+/- 5 min.) hetgeen zonder een enkele opmerking voorbijging. Op zich opmerkelijk.

In casu was sprake van 2 partijen die redelijk met elkaar door een deur konden. Dat was duidelijk. Er was slechts één geschilpunt en helaas gaf de rechter daar geen richting aan. Op deze wijze was een regeling niet mogelijk. Als de rechter zich enigszins had uitgesproken over een mogelijk oordeel welke partij gelijk heeft, zouden partijen wellicht meer genegen zijn een regeling te treffen.

In onderhavige kwestie was dit de tweede zitting. Zeer storende wederpartij zonder advocaat. Een advocaat zou de procedure beter hebben gediend.

Ingeval van verstorend gedrag had de rechter de advocaat op zijn handelen moeten wijzen.

De rechter had veel duidelijker moeten maken dat de wederpartij geen specialist was en dus onzin zei. Hij liet haar lang iets zoeken wat ze niet had. Ter bevordering van het rechtsgeding moet een rechter m.i. advocaten daarop aanspreken om te voorkomen dat ze in de haast zittingen aannemen die ze niet dienen te behartigen wegens gebrek aan kennis. Bij de rechter in Den Haag of Amsterdam was ze al lang aangesproken.

In de schriftelijke fase had de rechter de door haar benoemde deskundige in de hand moeten houden. Vijf jaar voor een onderzoek dat een paar maanden had moeten duren is extreem. Tijdens de zitting deed de rechter het prima.

De rechter had de te laat ingediende stukken moeten weigeren i.p.v. toch bekijken (in dit geval betrof het foto's die niet eerder in het geding waren gebracht).

Meestal is negeren de beste oplossing.

Na het uitwisselen van de processtukken had de rechter de zaak naar de rol dienen te verwijzen voor het wijzen van vonnis, i.p.v. het toestaan van nadere processtukken.

Niet anders dan hij deed!

De rechter was prettig en respectvol en stelde mijn cliënt gerust.

De rechter heeft een handreiking gegeven m.b.t. de schikkingsonderhandelingen en dat is voldoende.

Dit had de rechter beter moeten doen: partij mond snoeren over juridische consequentie; partij erop wijzen dat hij rechter moet aanspreken (niet wederpartij); zelf p.v. dicteren, niet regie door partij over laten nemen; procesorde gewoon beter bewaken?

Reactie van de rechter was adequaat.

Reactie van de rechter was niet nodig; partijen hadden onderling al overleg over incomplete stukken, dus rechter hoefde niets te doen. Rechter trad tijdens comparitie erg goed op. Veel uitleg voor partijen en touwtjes/regie goed in handen.

Rechter deed het goed en reageerde adequaat door niets te doen.

Rechter gedroeg zich passend.

Rechter zou strenger kunnen zijn bij uitstelverzoeken die op het allerlaatste moment alsnog worden ingediend.

Rechters dienen zich in gecompliceerde zittingen als de onderhavige te onthouden van een bijna beslissend doch niettemin voorlopig oordeel over de zaak. Deze voortvarendheid is doorgaans prematuur en onvoldoende doordacht.

Rechter riep advocaten/partijen tot de orde om toontje lager te zingen, niet op ramkoers te varen. Hij zou actiever moeten proberen de sfeer tussen partijen te bewaren (als een van de eerste opmerkingen is 'mediation lijkt de oplossing', dan moet in het vervolg daar rekening mee worden gehouden).

Tabel 61: Behoeftte aan aanvulling van de instrumenten om procesverstorend gedrag te corrigeren en om procesbevorderend gedrag te versterken volgens de rechters

Behoeftte aan instrumenten volgens de rechters

Een opmerking in het algemeen is dat het fijn zou zijn als er eisen mogen worden gesteld aan de presentatie van de stellingen door een partij. Volgens de Hoge Raad is het voldoende als er maar ergens staat wat men wil.

Gewenst instrument: rechtsweigerings.

Het gaat dan om het voeren van – naar achteraf blijkt – kansloze verweren, het aanbieden van bewijs, terwijl er van dat bewijs niets te verwachten is, etc. Dikke pakken dossiers, waar je allemaal wat mee moet. Je mag dat niet afstraffen, volgens de HR moet je een bewijsaanbod honoreren en je mag dat niet weigeren omdat je veronderstelt dat het niets gaat opleveren (prognoseverbod); je mag verweren niet buiten beschouwing laten omdat ze waarschijnlijk niet opgaan. Etc. Tegen deze gedragingen, die het effectief procederen tegengaan, kan je als rechter niets ondernemen.(...) Het enige wat er aan de te doen is om de morele standaard van de advocatuur te verhogen. Inderdaad geen zaak aannemen die dat niet waard is en geen procespositie betrekken tegen beter weten in. Maar ook dan zie ik handhavingsproblemen.

Het kan interessant zijn om de rechter de mogelijkheid te bieden een zitting te schorsen teneinde met (enkel) beide advocaten (on-)mogelijkheden voor oplossingen van een geschil te bespreken; daarbij kunnen dan ook procesbevorderende en procesverstorende aspecten open besproken worden. Het gaat er mij om dat de troika van rechter en advocaten zo optimaal mogelijk naar partijen kan functioneren.

Ik zou partijen meer willen mogen aanspreken op uitlatingen of juist het achterwege laten daarvan zonder het risico te lopen te worden gewraakt.

Met partijen zelf wat langer in gesprek te gaan over de achterliggende emotionele problemen (was in casu niet mogelijk vanwege het grote aantal procespartijen, 15 eisers en >20 gedaagden).

Op voorhand kunnen verplichten dat advocaten zijn vergezeld van hun cliënt:ter voorkoming dat het summiere feitenonderzoek geheel wordt verhinderd, dat er geen wederzijds begrip kan worden opgebouwd en dat de advocaat zich slechts beroept op juridische spitsvondigheden.

Over de auteurs

Maurits Barendrecht (1956) was advocaat (1982-1997) en is hoogleraar privaatrecht aan de Universiteit van Tilburg sinds 1992. Hij bestudeert geschiloplossingssystemen (juridische procedures, onderhandelingsprocessen, ADR, informele geschilmechanismen) en kijkt vanuit een interdisciplinair perspectief. Hij zoekt systematisch naar know how uit de economie, psychologie, organisatie-theorie, onderhandelings-theorie en conflictmanagement die geïntegreerd kan worden met 'best practices'. Doel is om te komen tot ontwerpen van geschilsystemen die hun gebruikers zo goed mogelijk dienen. Belangrijk onderdeel daarvan zijn objectieve criteria, simpele vuistregels die mensen in staat stellen om verdelingsproblemen op te lossen.

Zijn onderzoek vindt plaats binnen TISCO (Tilburg Institute for Interdisciplinary Studies of Civil Law and Conflict Resolution Systems); zie www.uvt.nl/tisco.

Stéphanie van Gulijk (1980) is als Universitair Docent verbonden aan het Tilburg Institute for Interdisciplinary Studies of Civil Law and Conflict Resolution Systems (TISCO) bij de Universiteit van Tilburg (departement privaatrecht) waar zij zich bezighoudt met burgerlijk procesrecht en bouwrecht. Haar huidige onderzoek richt zich vooral op communicatiegerichte interventies binnen bouwnetwerken ter voorkoming van fouten en faalkosten.

Martin Gramatikov (1973) is senior onderzoeker bij het Tilburg Institute for Interdisciplinary Studies of Civil Law and Conflict Resolution Systems (TISCO) bij de Universiteit van Tilburg, departement privaatrecht. Hij is aan de Universiteit van Sofia afgestudeerd in zowel rechten als politieke wetenschappen. Hij is gespecialiseerd in het ontwerp en de implementatie van empirisch-juridisch onderzoek, waarbij kwalitatieve en kwantitatieve methoden worden gecombineerd.

Paul Sluijter (1983) is promovendus bij de vakgroep privaatrecht van de Universiteit van Tilburg. Zijn onderzoek naar de proceskostenveroordeling als instrument tegen onnodig vertragend en kostenverhogend procesgedrag bevindt zich in de afrondende fase. De verdediging van het proefschrift staat in het najaar van 2011 gepland.